

Gidron Mordechai

IDEGEN MAGYARORSZÁGON ÉS EMLÉKEZÉSEK

Második, bővített kiadás

*Magyar nyelvű kiadás
2017 Tel-Aviv*

***Idegen Magyarországon
és emlékezések***

Gidron Mordechai

Magyar nyelvű kiadás – 2017 Tel-Aviv

Impresszum

A mű eredeti címe: Zárim bhungáriya

Szerző: Gidron Mordechai

Kiadó: Boribon Szakfordító Iroda

Kiadás éve: 2017

Szöveggondozás: Szöllős Ákos

Lektor: Szöllős István

Tipográfia: Szűcs István

Nyomdai előkészítés: SK. Marketing Kft.

ISBN: 978-963-12-9793-5

*Idegen Magyarországon
és emlékezések*

Első könyv

Első könyv

Tartalom

Ajánlás.....	6
Köszönet	7
Előszó	8
Miután gyermekeink elhagyták otthonukat.....	9
Hogyan éltük át a gyermekektől távoli éveket?.....	10
Kirándulás Disney Worldbe, a meseországba.....	13
Kirándulunk Európában.....	16
Idegen Magyarországon.....	18
Ausztriában	22
Tillisburg.....	24
Reggeli kávé.....	27
Eszter emlékeiből.....	28
Roswitha	49
Zoli	51
Emlékek a miskolci gettóról	51
„Aranyos” történet	61
És ismét Európában.....	65
Budai séta	68
Levél 17 éves unokánk zarándokútjára Auschwitzba	70
Emlékbeszéd, amely nem hangzott el Ottó temetésén	72
Emlékbeszéd, amely elhangzott 2014-ben Izraelben, a Negba kibucban – Yakov	73
Hatvanéves találkozó a magyarországi cionista fiatalsággal	76
Gyermekkori emlékek.....	78
Dénes.....	81
Apám emléke	85

Második könyv

Tartalom

Az első évek.....	93
Három és fél évig narancsos erdőben	102
Burgenland	106
Katonaság	113
Dátumok.....	120
Botlatókövek – Stolpersteine.....	124
Piri	130
L. M. története.....	137
Imre	145
Térítés	149
Dubi „visszatért a valláshoz”	152
Requiem édesanyám emlékére.....	154

Ajánlás

Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell, írta Ludwig Wittgenstein filozófus Logikai-filozófiai értekezés című művében majdnem száz évvel ezelőtt. Az azóta zajló pusztítás és pusztulás azonban megmutatta, hogy a valóság pontosan ellenkezőleg működik: az élni akaró élet mesélni kezd. Arról a tragédiáról is meg kell próbálni valamit mondani, amelyről egyébként nem lehet beszélni. Meg kell próbálni, kezdve a legkisebb emlékszilánkokkal. El kell kezdeni, mert különben a betokosodott fájdalmak, traumák, veszteségélmények generációkon át folytatják a pusztítást a lelkekben.

A történészek megírhatják, mikor és mi történt. Azt azonban, milyen is volt mindez, csak az emlékezők mesélhetik el. Az ember sok adatot elfelejt, de érzéseire pontosan emlékszik. Ezért az események milyenségét kell elmondani, erre tudnak rezonálni a későbbi nemzedékek.

Mordechai Gidron második önéletrajzi művében a holokauszt alatti és utáni élet képeit felvillantva meséli el, hogyan folytatta és bontakoztatta ki életét rettenetes élmények és személyes veszteségek ellenére. Emlékezik holtakra és élőkre, élményekre, érzésekre, eseményekre.

Hányan éltek túl a holokausztot? Közülük hányan voltak képesek a veszteségek után is teljes életet élni és lelki egészségben magas kort megélni? Mordechai Gidron élete és könyve egyedülálló, felkavaró és tanulságos. Kívánom olvasóinak, hogy a lehető legtöbbet tanulják és értsék meg emlékeiből.

Szöllös Ákos

Köszönet

Köszönet Szöllős Ákosnak és Szöllős Istvánnak – Boribon Szakfordító Iroda -, aki precíz lektori munkájával, szakmai tudással és mély átérzéssel fogadta témakörömet, mely számára – mint a legtöbb fiatal, Magyarországon élő embernek – elég ismeretlen anyag. Közös munkánk egy budapesti, személyes találkozásra kezdődött. Ismerkedésünk folyamán úgy értékeltem, hogy nagyszerű partnert fedeztem fel. Ákos odaadóan kezelte szerény, laikus munkámat, és hálás vagyok érte. Héber nyelven, melyet sokan szent nyelvnek tartanak „YISAR KOACH” a Talmudból szabadon fordítva „további erő kívánsága”.

Gidron Mordechai, 2015 Tel-Aviv

Előszó

Lior, a legidősebb lányunokánk egyik alkalommal úgy nyilatkozott, nagyapánk, Mordechai (ez én vagyok) helyett, hogy a pénzét pszichológiai kezelésre költené, megírja és kiadja emlékeit. Azt hiszem, van valami igazság ebben a megállapításban. A lány már 19 éves, kötelező katona szolgálatot teljesít Izraelben, és megélt már egyet s mást... Talán így is lehet értelmezni ezt a kötetet, melynek eredetileg azt a címet adtam: „Miután gyermekeink elhagyták a szülői házat”. Előbb megtörtént eseményekkel bővítettem a könyvemet, majd szűkítettem az eredetit, a szülői otthon elhagyását. Végül is nevezhetném az emlékek keveredésének, amelynek a közös nevezője a zsidó holokauszt borzalmas traumája.

Soraimban megpróbálok rendet teremteni, dacára a sokfelé ágazó szövegnek, melynek írása nem is biztos, hogy befejeződött, hiszen a családban állandóan történik valami, amelyről úgy érzem, hogy megörökítésre érdemes.

Ebben az évben két rokonom halt meg. Unokabátyám, professzor Ottó Bognár (Blum) Budapesten, és egyik néhai unokanővérem fia, Yakov a Negba kibucban. Nem volt közöttük kapcsolat, mert Yakov Izraelben élt, de Dél-Amerikában született, Ottó pedig Magyarországon született, élt és munkálkodott. Mindkét embernek az élete változatos, néha megdöbbentő volt.

Újszülött unoka érkezéséről is szól a családi krónika, Riki és Rafi kislányáról, Emiliáról.

Fontosnak tartottam két múltbéli családi esemény megörökítését ebben a kötetben: szeretett feleségemnek, Eszternek a történetét és az „Aranyos történetet”, mely az aranyról és az emberi természetről szól.

Írtam néhány rövid történetet az én távoli gyermekkoromról, és beszámolókat külföldi utazásokról.

Nyolcvanas éveinkben, idősödő korunkban figyelemmel és élvezettel követjük gyermekeink és a családjuk fejlődését. Fiúnk, Rafi nagyvonalú életét, és leányunk, Dorit fáradhatatlan családi dinamikáját. Az unokák közül Julian New Yorkban középiskolába jár, Lior katonai szótvivő, Roni az érettségi vizsgák előtt áll, Hadar az ötödik osztályba lép ősszel, és a legkisebb, az újszülött Emília már sikeresen hasra fordul. Mintha Vigeland szobrászművész Oslóban kiállított az Élet körforgása című remekműve kelne életre mellettünk. Mi már tudatában vagyunk, hogy az élet nem végtelen, és eljön az elszakadás pillanata, mely szomorú és bosszantó is, mert annyi veszedelem átélése után, talán azt gondoltuk néha, hogy...

Mit is gondoltunk? Igazságos-e egyáltalán, hogy ilyen hosszú, viszontagságos élet után egyszerűen felmondó levelet kap az ember?

Miután gyermekeink elhagyták otthonukat

Két gyermekünk született Izraelben. Fiúnk, Rafi nyolc évi házasság után, és lányunk, Drorit, aki hat évvel követte Rafit. Ketten, feleséggel, Esztivel szélesebb családi kör támogatása nélkül neveltük fel gyermekeinket, azon sajnálatos ok miatt, hogy családjainkat kiirtották. Nem volt egyszerű az új, idegen és fiatal Izraelben megteremteni számukra a felnevelésükhöz és a beilleszkedéshez szükséges alapot. Feleséggel mindketten a holokauszt maradványai vagyunk. Már 13 éves korunkban megtanultuk, hogy a pusztá életünkért is meg kell küzdenünk. Nehéz sorsunk volt, de sikerült megalapozni létünket erkölcsileg és anyagilag egyaránt. Új, kicsi és fejletlen országunk az első húsz évben megteremtette annak lehetőségét, hogy felépítsünk egy jóléti társadalmat, és újjáépítsük saját magunkat. Hogy ez nem lett tökéletes? Semmi sem sikerülhet tökéletesen.

Fiúnk elektromérnöki diplomával került New Yorkba, ott folytatta tanulmányait, és fejezte be PhD végzettséggel. Lányunk szintén New Yorkban végzett klinikai dietetikusként.

Mostanra, a 21. század első évtizedére a két „gyerek” önálló családos emberré lett. Öt unokánk született. Visszatekintve a múlt század nyolcvanas éveire, amerikai tanulmányaik nem kevés küszködést jelentettek családunknak, érzelmileg és anyagilag egyaránt. Rafi tizenöt évig tanult, és dolgozott New Yorkban. Drorit hat évig élt az amerikai metropoliszban. Aztán mindketten hazatértek gyermekeikkel Izraelbe. Drorit és Rafi egyidőben voltak Amerikában. Mindketten kiutazásuk előtt kötöttek házasságot, így nem voltak egyedül idegenben.

Hogyan éltük át a gyermekektől távoli éveket?

1984-ben fiúnk utolsó egyetemi évének befejezése előtt állt Tel-Avivban, mikor két sorsdöntő elhatározásra jutott. Elvette barátnőjét, Gilit, és együtt utaztak Amerikába a mester- majd a doktori képzésre. Nagyon nehéz volt az elválás Rafitól, néhány év múlva pedig Drorittól. Egy igen meleg, fojtogatóan párás reggelen búcsúztattuk Rafi fiúnkát, amikor útra kelt New Yorkba. Féltünk a búcsúzás traumájától a repülőtéren, ezért nem is kísértük ki. Csak bementünk a szobájába, megcsókoltuk, és kiszaladtunk zokogva. Nem tudtuk, mikor látjuk viszont. Londonban megszállt egyik ismerősénél, ahonnan hazatelefonált, és röviden csak annyit mondott: „Most repülök tovább New Yorkba – szeretlek benneteket!” Ez felemelő érzés volt, mert ilyet még soha nem mondott nekünk. El kellett válnunk tőle ahhoz, hogy ezt kimondja? Talán igen.

Aztán lányunk, Drorit a testnevelési főiskolai záróvizsgája után egyik nap jött, és elújságolta: „felvettek a N.Y. U. egyetemre, utazok Rafi után”.

Itt maradtunk ketten, egyedül.

Tudtuk, hogy új életrendet kell kialakítanunk magunknak. Felújítottuk a bútorokat a lakásban, és megújítottuk baráti körünket. Beiratkoztunk egy uszodába, és kora reggel úszással kezdtük a napot. A hétvégén vártuk a telefonokat a gyerekektől.

Három alkalommal látogattuk meg őket New Yorkban. Jó érzés volt gyermekeinkkel együtt lenni, de egyszer sem éreztük magunkat igazán jól Amerikában.

Első alkalommal nagyon ódzkodtunk az utazás gondolatától is. Akkor anyagilag még gyengén álltunk, a nyelvet sem beszéltük, és ott először életünkben úgy éreztük, hogy szinte gyermekeink gyámsága alá kerülünk. Hatvan éves korban már nehéz ilyen érzésekkel megbirkózni. Addig már néhányszor voltunk Európában, de tudtuk, hogy Amerika más. Ott egy ismeretlen, és számunkra furcsa világba kerültünk.

Rafiék a Columbia Egyetem közelében egy kis lakásban éltek. Rafi ott tanult, de a szomszédságban volt a Harlem is, amely, mint ismeretes, nem biztonságos környék. Rafi azt ajánlotta érkezésünk után, hogy ne tartsunk magunknál sok pénzt. Ilyen és hasonló furcsaságokat kellett megszoknunk. Például az amerikai gazdasági jelszavakat, amelyek a mi izraeli, puritán világnézetünknek nem tetszettek. Aki nem vásárolt New Yorkban, az nem él – így a fiúnk...

Na jó, mondtuk látszólag belenyugodva, és szaladtunk venni két farmernadrágot.

„Aki nem nézte meg Disneylandet, az mintha nem is járt volna Amerikában...”

Na jó, akkor nézzük meg – mondtuk látszólag beletörődve.

Kirándulás Disney Worldbe, a meseországba

Megkértük menyünket, rendeljen kettőnknek repülőjegyet és kétnapi tartózkodásra szállodát Orlandóban. Amikor meglettek a jegyek és a szállás is, megkérdeztük Gilit, mennyi pénzt vigyünk magunkkal.

– Hát, talán száz dollárt – válaszolta.

Most előre elárultam a poént, ugyanis ennél a pontnál lett elrontva az egész kirándulás.

Késő délután indultunk Orlandóba, ahova este tíz óra körül érkezünk meg. Felhívtam a szállodát, hogy küldjenek taxit értünk Gili menyünk szobafoglalása alapján. Azt válaszolták, hogy ők nem küldenek taxit ilyen távolságra. Kérdésemre úgy tájékoztattak, hogy nyolcvan kilométerre vagyunk a szálláshelytől. Korábban már említettem, hogy egyikünk sem beszélt angolul, én csak néhány tömondatot tudtam elmondani.

Mit tegyünk? Keressünk taxit, amely talán elvisz ilyen távolságra éjjel is?

Kiderült, hogy nem nagyon akarnak ilyen későn és ekkora távolságra fuvarozni, és ha igen, akkor is több mint ötven dollárt kérnek. A mi zsebünkben viszont csak száz dollár lapult, és abból a pénzből még futnia kellett a szállodára, a mesevárosra, az ennivalóra, másfél napra. Angolul dadogva alkudoztunk a taxisofőrökkel, mígnem közeledett egy japán kinézetű taxis, aki megkérdezte, milyen nyelven beszélünk. Kiderült, hogy kicsit ért németül. Vállalta a fuvart, és elindultunk. Éjjel egy óra felé járt, amikor megérkeztünk a szállodába. Miután kifizettük a szobát, körülbelül harminc dollár maradt a zsebünkben. Rossz, ideges hangulatban feküdtünk le, nem tudván, miként alakul a holnap, amely már aznap volt. Eszti egyáltalán nem akart tovább maradni, utazzunk vissza reggel, ajánlotta. Alig aludtunk a hosszú utazás után a meleg miatt és az idegességtől, de főképpen azért, mert nem volt elég pénz nálunk. Hogyan is számolta ki kedves menyünk a száz dollárt?

Az igazság az, hogy nem számolt! Mára csak volt menyünk soha sem volt meggondolt, megfontolt ember, akiben bízni lehetett.

Reggel lementem a portára, ahol a „meseországba” szóló jegy árusa ült. Kiderült, hogy csak taxival lehet megközelíteni a látványosságot. Kiszámoltam, ha nem eszünk egész nap, legfeljebb egy kis adag csirke szárnyat, talán futja a pénzünkből.

Reggeli után több mint félórát utaztunk, mire megérkeztünk Disney birodalmába.

Ha odaértünk volna simán, nem pedig dühösen, fáradtan, idegesen, talán élveztem volna. De ott, akkor megfájdult a fejem a zajtól, a színes forgatagtól, valamint a rengeteg mulatozó gyerek és felnőtt láttán. Nagyon nehéz nap volt ez, amikor tulajdonképpen a gyermekkori mesék színhelyeihez térhettem volna vissza. (Ha lett volna egyáltalán gyermekkorunk!) Ekkor tudatosult bennem, hogy amit zárójelben írtam, a felszabadult és felhőtlen gyermekkor, soha nem is létezett. Nuku, azaz elveszett, mert 13 éves korunkban éppen a holokauszttal álltunk szembe.

Meseországban volt mesefelvonulás, életre keltették Piroskát, Hófehérkét, Mickey Mouse alakításait. Állatnak beöltözött embereket és embereket utánzó állatokat láttunk, de ez az álomvilág nekem csak szomorúságot okozott. Ez olyan világ volt, amely kimaradt az életünk-ből. Csak azt éreztem, hogy sírás fojtogatja a torkom. Aztán érkezett egy néhány perces nyári felhőszakadás, mely Orlandó gyermekvárosában lehűtötte a párás levegőt és megviselt lelkiállapotomat.

Késő délután a maradék két-három dollárral a zsebünkben várakoztunk a New Yorkba visszainduló repülőgépre.

Gépünk egyórás késéssel szállt fel. Manhattanbe megérkezve még jegyet kellett vennünk a földalattira. Éjjel 11 óra elmúlt. Közeledtünk Rafi lakásához, mikor valami tájékoztató félét mondtak be az utasoknak. Úgy értettem, nem áll meg a vonat a mi állomásunkon, csak egy megállóval később, Harlemben. Már alig maradt utas rajtunk kívül, ők is valamennyien sötétbőrűek voltak. Most mi lesz?

Közelünkben ült egy fekete lány, megpróbáltam megkérdezni, mit tegyek. Megértett és megnyugtatóan, hogy nem kell elhagyni Harlemben a földalatti megállóját, mert a szemből érkező vonat visszavisz egy megállóval oda, ahová eredetileg készültünk. Így is történt.

Éjfél lett, mire bekopogtunk Rafiékhöz, akik nem tudták elképzelni, hogy miért nem érkeztünk meg a várt időben. Telefon? Arra már nem maradt pénzünk.

Derűsen meséltük kalandunkat. Rafi elhűlt felesége meggondolatlan tanácsa hallatán. Menyünk közben csak mosolygott. Talán kacagott is magában?

Még kétszer voltunk N.Y.-ban. Első unokánk, Julian, Rafi kisfia születésének és Drorit lányunk kislányának születése alkalmából. Aztán elhatároztuk, hogy megnézzük az új Európát.

Kirándulunk Európában

A múlt század nyolcvanas éveiben, mikor még mindkét gyermekünk élettársával az USA-ban tanult és dolgozott, elhatároztuk, hogy elutazunk Nyugat-Európába is, mert úgy éreztük, hogy anyagilag már megengedhetünk magunknak egy kis ízelítőt a luxusból.

Ketten repültünk, először Frankfurtba, és onnan bérautóval Bécsbe, Ausztria fővárosába utaztunk. Dacára annak, hogy csak kb. harminc év múlt el azóta, hogy ezek a részek még félelmetes és nyomasztó emlékeket idéztek elénk, a helyek szépsége és közelsége a mi kultúrvilágunkhoz erősen vonzott minket.

Kezdtük az ismerkedést Frankfurttal, majd folytattuk utunkat tovább a festői Heidelbergbe, utána pedig München lüktető, nagyvárosi életével ismerkedtünk.

Aztán tovább a romantikus Salzburgba, és onnan a habsburgi Bécsbe. Ez időben költségvetésünk még nagyon szerény volt, csak magánszallások szobáit tudtuk kivenni.

Bécsből szerettünk volna Budapestre jutni, de adminisztrációs nehézségek támadtak: csak én kaptam beutazási engedélyt rokonlátogatás címén (az izraeliek akkor még nem voltak kíváncsiak Magyarországon). Így Eszti hazautazott Tel-Avivba, én autóbusszal folytattam az utat Pestre.

Késő délután érkeztem Budapestre, autóbusszal több mint harminc év után először gyermekkorom városába. Egyenesen a Kavics utcai lakáshoz, Edit unokanővérem lakhelyére hajtottam a taxival. Ideges izgalommal vártam a találkozást Edittel és még ismeretlen családjával, amelyet elutazásom után alapított. A háború után apámmal mi is itt laktunk, három-négy évig anyám nővérével, Gizi nénivel, és bátyjával, Simi bácsival. Azóta már mindketten meghaltak. Tudtam a hatvanas években történt halálukról, miután elhagytam Magyarországot, de még Pestre érkezésem előtt. Így igazából még nem fogtam fel, hogy én bizony egy új családhoz érkezek, amelyet nem ismerek, hiszen a

régi már nincs. Anyámnak ez a két testvére maradt meg a holokauszt után a tíz testvérből. Ez a két szomorú, gyászba borult ember maradt életben azok közül, akik közeli rokonaim voltak, és Gizi nagynéni lánya, Edit, aki négy évvel volt idősebb nálam. Edit édesapja és Simi bácsi felesége elpusztult a németországi koncentrációs táborokban. 1945-ben a lakás elég nagy volt ahhoz, hogy minket apámmal befogadjanak. Három özvegy és mi Edittel ketten éltünk itt, Edit, apa és én anya nélkül, félárván. Ezekből az emberekből nem lett család, mert mindenki bezárkózott egyéni gyászába és szomorúságába.

De a fiatalság előbb-utóbb úgy-ahogy megtalálta a továbbélés útját. Edit férjhez ment Misihez, megszületett lányuk Vera, később megjött az unoka, Robi. Én pedig új utat kerestem, Izrael akkor született államába vándoroltam.

A taxi bekanyarodott a jól ismert, kis utcába, rögtön felfedeztem, hogy Edit rám várva kémleli az utcát. Rögtön megismertük egymást. Elérzékenyülés. A lakás a régi helyén, belül nem ugyanaz. A régi és az új keveréke. Nagyon szívélyesen fogadtak. Leültünk a régi, ismert konyhában, mely néha a találkahely volt az ott élő szomorkodóknak. Én hirtelen sírógörcsöt kaptam.

Megértéssel fogadtak és megnyugtattak. Edit gyorsan becsukta az ablakot az augusztusi hőség dacára, mondván, ne hallják a szomszédok a beszélgetést. Hogyan, még mindig van mitől félni? Számomra ez érthetetlen... Edit megkérdezte, akarok-e szórakozni menni rövid, hatnapos tartózkodásom alatt.

– Én csak családi látogatáson vagyok, azon kívül nem érdekel itt semmi – válaszoltam.

Lefekvés – a Duna-parti szobában helyeztek el, ott laktunk apámmal a háború után.

Másnap Edit bekísért a városba. Felismertem a helyeket, de már nem ismertem ki magamat, nem emlékeztem a nevekre, na, meg sok utca-név megváltozott. (Tíz évvel később pedig visszaváltozott majdnem minden.)

Harmadnap utaztam Miskolcra. Minek? Volt ott még egy sír az Avason. Apai nagyapám sírja, ki még természetes halállal távozott 1942-ben az élők sorából.

Elutazásom előtti napon felkerestem egyik nagybácsim özvegyét, Ella nénit. Már nagyon öreg volt, de szellemileg még a régi. Elbúcsúztunk, mindketten éreztük, hogy ez az utolsó találkozás...

Idegen Magyarországon

Beültünk a taxiba Ferihegyen. Esztivel héberül beszélgettünk egymással, a gépkocsivezetőhöz viszont magyarul szóltam. Kezdetben saját beszédemet hallva úgy éreztem, idegen a magyar kiejtésem. Ez szinte meglepéssel töltött el, hiszen idegennek éreztem magamat itt, dacára annak, hogy minden helyet ismertem és felismertem még gyermekkori emlékeimből.

- Honnan érkezett a repülő? - kérdezte a gépkocsivezető, egy szimpatikus, 40 körüli férfi.

- Tel-Avivból.

- Ön magyar? - kérdezte ismét.

- Nem, én csak itt születtem.

- Hát akkor, ha itt született, hogyhogy nem magyar?

- Én Izraelben élek.

- Akkor ön izraeli?

- Így van - feleltem.

- De, hát hogyan, ön nem magyar? Itt született, és jól beszéli a nyelvet. Ez az első csalódásom saját magamban, hiszen már jól beszélem a nyelvet!

- Szóval látogatóba jöttek haza. - mondta a sofőr.

- Nem, kérem, nem itt az otthonom, mert legylkolták a családomat a második világháborúban

- De az embernek a születési helye mindig a hazája marad.

- Nézze - válaszoltam neki, mert a sofőr intelligens, jó benyomást tett rám, szívesen folytattam vele a társalgást -, az otthon vagy a haza nemcsak négy fal, hanem a rokonság, és a társadalom empátiája (megértőképessége). Nemrégén még volt egy unokanővérem, aki életben maradt itt, akivel közös gyermekkorunk volt egy nagy családban. Akkor még volt valaki, akinek megérkezésem után telefonálhattam, és együtt lehettem vele. Ma már senkim sincs. Igaz, hogy él még egy unokabátyám (azóta már meghalt), akivel ugyan közös az Auschwitzban átvészelt múltunk, de ő az ittlétet választotta. Matematikus lett és meggyőződéses kommunista.

- És megmaradt kommunistának?

- Azt hiszem, hogy igen. Ő nem beszél erről. Nem beszél a közösen átszenvedett múltunkról, és egyáltalán nem beszél arról, hogy mi történt Magyarországon a zsidókkal. Pontosan úgy, mint a legtöbb magyar ember itt. Hallgatnak, így tesz az unokabátyám is. Nem is kérdezi, hogyan élünk mi Izraelben. Dacára, hogy lenne erről sok mondanivalóm, hiszen nálunk sem múlik el nap újságok, történések, események nélkül.

- És mivel töltik itt az idejüket?

- Utazgatunk, találkozunk barátokkal véletlenül, de talán nem is véletlenül, és ők nem is zsidók. Számunkra nagyon fontos, hogy ne barátkozzunk tőlünk idősebbekkel, mert mindig gyanús a múltja a nálunk korosabbaknak. Zsidókkal sem tudunk barátkozni, mert azok általában szintén felejteni és feledtetni akarják a múltat. Be akarnak olvadni a magyarságba, tüntetnek a lojalitásukkal, a hűségükkel az ország iránt. Hasonlóan, mint a háború alatt tették, egészen addig, amíg le nem öldösték őket, azaz minket.

- Mi a véleménye sofőr úr - kérdeztem -, nevezhetem ezt az országot hazámnak?

- Sajnálja hallani, hogy nem úgy érkeztünk ide, mintha haza jönnénk? Kevés a magyar, és sok fiatal el is hagyja az országot. - Majdnem kicsúszott a számon, hogy nálunk is hasonló a helyzet, de elnyeltem ezt a sajnálatos párhuzamot.

Célunkhoz közeledve kijelentette, megért minket, aztán elárulta, hogy tulajdonképpen neki is volt olyan nagymamája, akit zsidónak tartottak, és „nem jött vissza”.

Igen, „nem jött vissza” – így kódolják azok sorsát, akiket meggyilkoltak!

- Izrael szép ország, nemde? –váltott témát a sofőr.

- Miből gondolja? - kérdeztem vissza.

- Hát, látni a tévében. Szép tengerpart, kellemes időjárás, boldog emberek. Szép. - így a sofőr.

- Igen, valóban szép - megérkeztünk, fizettem, de előbb még felírtam neki magyar nyelvre lefordított könyvem internetes címét.

(<http://mek.oszk.hu/06500/06529>). „Szálloda gyermekkor”.

Elköszöntünk.

Sétálgattunk egy kis városkában a Balaton környékén. Egy, az utcán álldogáló középkorú férfi meghallotta, hogy idegen nyelven beszélünk, és megkérdezte, honnan jöttünk? Visszakérdeztem:

- Hallott már Izraelről?

- Igen – válaszolta. – Sok ott a háború, nemde?

- És vajon tudja, miért van ott háború? – kérdeztem.

- Mert Izrael elnyomja az arabokat – felelte bizonytalanul, aztán folytatta - Maguk miért élnek ottan, és nem itt Magyarországon?

- Akarja hallani az igazi okot? – azzal kivettem a zsebemből a magyar nyelvű könyvem internetes címét, és átnyújtom az emberemnek. „Szálloda gyermekkor” - Ha igazán, de igazán érdekli, hogy miért élek Izraelben, akkor olvassa el ezt a történetet, és megérti.

A színházi jegyirodában hasonló társalgás:

- Hazajöttek látogatóba?

Majd' megpukkadok mérgemben:

- Nem asszonyom, nekünk nincs hazánk, csak otthonunk van!

Az osztrák határon autóval megálltunk, valaki megkérdezte magyarul:

- Bocsánat uram, úton van Bécs felé vagy haza?
- Sajnálom, de mi Pestre utazunk.
- De hát akkor haza! Nem?
- Uram, ön téved. Annak ellenére, hogy beszélem a nyelvet, számomra Magyarország nem HAZA.
- Fura meghatározás – így az ismeretlen.

Pesten mindig megnézem apám volt üzletének a helyét a Lipótvárosban. Az üzletben most virágot árulnak. Egy fiatalember a tulajdonos. Bemegyek, és mondom az árusnak, hogy nem akarok vásárolni, csak meg szeretném nézni a helyet, felfrissíteni az emlékeimet. A helyiség nagyon kicsi, nem így emlékeztem rá. A kirakat olyan, mint volt, de belül nincsenek vitrinajtók, úgy látszik, virágot nem lopnak. Az eladó egy fiatalember, nagyon szimpatikus és készséges. Mutat két régi vasrudat a bejárat fölött az utcafronton, és azt kérdezi, hogy talán a cégtábla volt odaszerelve? Erre nem emlékszem. Drorit és Eszti velem volt, és elhatároztuk, hogy onnan küldünk kedves Vilma barátnőnknek virágot.

A hétvégén színházba mentünk. A szünetben megláttuk a virágos embert az édesanyjával. Ilyen a vak véletlen, hiszen a másfél milliós Budapesten legalább 50 színházi előadás fut egy este!

A fiatalember megállt, bemutatta az anyját, és kérdezte, hogy rendben megérkezett-e a virágküldemény? A mama hozzáfűzte, hogy ő vitte el a virágot.

Én: – Minden rendben, meg vagyunk elégedve.

Elköszönünk. Mind a négyen mosolygunk, más-más okból.

(A fiatalember homoszexuális, legalábbis az öltözéke alapján).

Utolsó este a Sas-kabaréba mentünk. Szatirikus, humoros esti műsor, Sas József rendezésében, kicsit emlékezve és plagizálva a zsidó humo-

ristákat a háborús 40-es évekből, Budapesten. Politikai és társadalmi bohóckodás. Kritika mindenről. A terem kicsi, az első sorok szinte érintik a színpadot. A műsor végén a rendező-főszereplő egy kis hazafias optimizmussal akarta zárni az estét. Rögtönzött monológba kezdett, emlékeztetve a közönséget egy nemrég történt, sok áldozatot követelő európai közlekedési tragédiára, de „hála Istennek” nem voltak magyarok az áldozatok között. Aztán úgy folytatta, „dacára, hogy egész este humorizáltunk a nemzetünkről, népünkről, azért amikor tragikus események történnek, mi, magyarok összetartunk.” Kezdttem idegesen fészkelődni a helyemen, mert eszembe jutott, hogy még néhány rögtönzött hazafias mondat, és lekéssük a Margitszigetre menő, utolsó autóbust. Odasúgtam Esztinek, ha nem lépünk le azonnal, akkor lemaradunk az utolsó buszról. Így, a nem tervezett monológ időzítésének hibájából, amikor a közönség már teljesen átadta magát a magyar együttérzés gondolatának, a néma csöndben, az idegen áldozatok emléke iránti átszellemült hangulat csúcspontján megböktem Esztit, és mi ketten az első sor közepén felálltunk, sietve elhagytuk a termet. Ezt lehetett esetleg tüntető gesztusnak is felfogni. Így születnek valószínűleg a tüntetők is, akikből névtelen hősök lesznek! Nem volt kellemes a helyzet. De megmutattuk nekik! Na, meg el is értük az autóbust.

Ausztriában

Az egyik ismert „Baden” nevű városkában napos, szép időjárás volt, amikor ültünk a meleg vizes medence mellett. Egy idős helyi házaspár telepedett mellénk.

– Szép az idő - mondta a feleség, próbálva beszélgetést kezdeményezni. A férj alacsony termetű, idősebb, botra támaszkodott, és hozzám fordult:

– Maga hány éves?

Válaszoltam és ugyanúgy visszakérdeztem:

– És maga?

– Kilencven – volt a válasz, majd elfordult és elment valahová. Volt ebben az ismeretlen emberben valami tipikusan osztrák, agresszív megjelenés. Zavart. Aztán feleségéhez fordultam, aki még ott maradt:

– A férje magas kora ellenére jól tartja magát – elhatároztam, hogy tovább nyomozok, mert gyanítottam valamit. – Pedig biztosan sokat átélt a háborúban – így folytattam.

A válasz:

– Nemcsak ő vett részt a háborúban, hanem én is – így a feleség -, hadiüzemben kellett dolgoznom.

Néhány másodpercig hallgattam, aztán közöltem:

– Én is dolgoztam hadigyárban!

– Hol? – kérdezte a feleség.

Bedobtam a választ: – Auschwitzban.

Az előbb még társalogni vágyó asszony szó nélkül gyorsan összeszedte a holmijukat, és eltűnt a környékünkéről.

Úgy látszik, nem tévedtem. Úgy látszik, bebizonyosodott feltevésem ezekről a félig-meddig kedves emberekről.

A lakástulajdonos Bad Vöslau városkában egy ötven körüli, szimpatikus osztrák volt. Az első napokban kicsit beszélgettünk, majd megmutattam neki német fordítású könyvemet. Elutazásunk közeledtével azt mondta, hogy a családja is szeretné elolvasni. Ott hagytam neki a könyvet.

Az utolsó délután a lakáshoz érve egy fiatalember a kocsijából bizalmatlanul figyelt bennünket. Másnap kora reggel berakodtunk az autóba, és indulni készültünk a reptérre.

Hirtelen megjelent mellettünk a tegnap látott fiatalember, bemutatkozott, mint a lakás tulajdonosának fia, és bocsánatkéréssel kezdte. Ne nehezteljünk az előző délutáni barátságtalan viselkedéséért. Nem ismert bennünket, nem tudta, hogy a vendégei vagyunk.

Megnyugtattuk, hogy nem éreztük magunkat megsértve.

Talán már elolvasta a könyvet? Vagy csak udvarias akart lenni? Nem kérdeztük.

Tillisburg

Bécsből Németországba utaztunk. Hosszú volt az út bérautóval, kicsit fárasztó, ezért éjszakai pihenőt terveztem Linzben.

Krisztina, magyarországi német barátnőnk figyelmünkbe ajánlotta, hogy látogassunk el Tillisburgba, Linz mellé, ahol egy távoli rokona élt, egy gróf. A kastélya nagyon érdekes. A gróf neve Heinz Altez, egy idős, hadirokkant férfi.

Odautaztunk. Patinás kastély körülvéve sportpályákkal, hatalmas zöld területekkel. Esztinek nem akaródzott bemenni, de behajtottam a bejárathoz. Egyedül felmentem az első emeletre, és csöngettem. Kis idő múltával nyílt az ajtó. Megjelent egy magas, fess ember egy nagy fekete kutya kíséretében. Bot volt a kezében, fél szeme le volt takarva, a kezein kesztyű. Bemutatkoztam mint Krisztina jó ismerőse, és rögtön hangsúlyoztam, hogy izraeli vagyok. Kezet nyújtott, éreztem a kesztyűn keresztül, hogy hiányoztak az ujjai.

A gróf rögtön megkérdezte, hogy van-e velem valaki, és felajánlotta, hogy megmutatja nekünk a kápolnát, valamint Napóleon katonáinak megőrzött nyomait a kápolna mellett.

Lementünk, udvariasan köszöntötte Esztit. Eszti megkérdezte, hogy mióta lakik itt? Nyolcvan éve, felelte, itt születtem.

Megkérdeztem, lefényképezhetem-e? A gróf felajánlotta Esztinek, hogy álljon mellé. Elkészült a fénykép, Eszti és Heinz gróf egymás mellett. Kicsit még nézelődtünk, aztán elköszöntünk.

Utaztunk Salzburg irányába, de nem az autópályán, hanem csendes mellékúton, a tavak mellett. Különböző érzések kavargtak bennem a találkozás után. Ki ez az ember? Dolgozott a fantáziám: Háborús „hős”, avagy rokkant „áldozata” a háborúnak? Mit gondoljak róla?

Öldökölt-e zsidókat, vagy majdnem elesett a háborúban? Látt-e, mi történt a zsidókkal, vagy szemét és fülét is eltakarta? Rettenetesen rokkant, ami nem csekély büntetés a sorstól, amely talán jár is neki, de lehet, hogy ő személyesen nem bűnös. Ő a háború vesztese, de egy festői kastélyban él, és megmaradt majdnem mindene, a család vagyona, és ki tudja még mi? Nincs itt igazság, aszimmetrikus minden.

Néhány év múlva gróf Altez meghalt, fényes temetést rendeztetett magának.

A naiv Krisztina (a háború után született) azt állította, hogy Altez nem volt náci. Na, jó, maradjunk a kételyeknél.

De, mégis el kellene égetni legalább a fotóját, amely ugyan barbár gondolat, de jót tesz a léleknek. Az is ér talán valamit.

Szendrői utunk után ellátogattunk Lillafüredre. Az üdülőhely Miskolc mellett a festői Hámori-tó partján fekszik. A környék hegyes-erdős vidék a Bükk hegységben. Gyermekkoromban a keskeny vágányú vonattal utaztunk oda Miskolcra. Autóval most tíz perc az út. Legnagyobb csodálkozásomra a gyermekkori kisvasút még működött.

Akkoriban néha reggelente két nagyszülőmmel és a szüleimmel utaztunk oda vasárnapi kirándulásra, aztán délután visszatértünk Miskolcra. Előfordult, hogy apám egyik testvéröccse, Bandi is velünk jött, akinek a hegymászás volt a kedvenc időtöltése. Mi rendszerint letelepedtünk egy erdei fapadra a gyönyörű Palotaszálló és a tópart között. Kibontottuk az otthon készített uzsonnát, amely a kóser konyha minden előírásának megfelelt. Erre nagyon ügyeltünk, mert a nagyszülők, különösen a szakállas és állandóan fekete kalapot viselő nagypapa ezt nagyon szigorúan vette. Nekem, a pesti gyerekeknek ezek a rövid kirándulások a szabadban igen nagy élményt jelentettek.

Egyszer a nagybácsi rábeszélte bennünket, hogy nézzük meg az elegáns Palotaszállót közelebbről, esetleg megengedik, hogy bemenjünk a portáig is. A nagypapát megkértük, hogy várjon kint a padon, mert

nem szívesen látnak bent egy szakállas zsidót.

Most viszont minden gond nélkül begördültünk a bérkocsival a szálloda parkolójába, bementünk az épületbe, és minden félelem nélkül bejelentettük, hogy izraeliek vagyunk. Rendeltünk egy tóra néző szobát, és ott töltöttük a hétvégét. Mi is az ára ennek a természetes luxusnak?

Végig kellett szenvedni egy holokausztot, elveszteni anyát, családot, megküzdeni az életért, és küzdeni az új országban.

A szálloda belül impozáns, arisztokratikus benyomást kelt. Értékes képek a faburkolatú falakon, nemesek, királyok és történelmi jelenségek képei – a Habsburg időkét és stílust idézik. A vendégek öltözéke nem puccos, hanem lezser, de a pincérek, a zenekar tagjai, a személyzet még a régi uniformisokra emlékeztető viseletet hordják. A hangulat idegen, számunkra kissé rosszemlékű, de három napig elviselhető. Kicsit bejártuk a környéket, nézelődtünk. Majd hirtelen a közeli lejtőn egy kiránduló fiatalember jelent meg, turista öltözképpen, hátizsákkal, hegymászó bakancsban, csajkával. Így emlékeztem vissza Bandi nagybácsira is. Az öltözkész, a harmincas életkor, a testforma – minden hasonló volt. Elfacsarodott a szívem a látványtól.

Bandi bácsit tízezrekkel együtt az orosz frontra hurcolták munkaszolgálatra, egyenesen a halálba – harmincéves korában. Semmi bűne nem volt azon kívül, hogy zsidónak született. Szegény csak kirándulni akart minden hétvégén a Bükkben, szülővárosa környékén.

Eszti megjegyzi:

– Képzeld csak el, ha nem gyilkolják le családjainkat, és ők családokat alapítanak, milyen népes, nagy családjaik lehetnének ma a gyermekeinknek.

Aztán elmentünk Miskolcon az avasi zsidó temetőbe megkeresni Grünwald nagyapám sírját. Ő 1942-ben halt meg természetes halállal. A temető jól karbantartott. Megálltunk a sír mellett. Megtaláltuk az anyám emlékére készített kis emléktáblát, amelyet apám rendelt meg, de az idő vasfoga letörte nagyapa sírkövéről.

Ekkor Eszti megszólalt:

- Olyan érzésem van itt, hogy öreg nagyapád néz minket odafentről! Ismertem nagyapát - tíz éves voltam, mikor meghalt, és röviddel utána kiírtották majdnem az egész családját. Én, az egyetlen fiúunokája maradtam életben apámmal. (Volt egy kisebb lányunoka, fogalmam nincs, hogy hol van.) Sikerült átvészelnem mindent (?), családot alapítottam, és ha tényleg néz ránk, megvigasztalódhat látva sikerült déd- és ükunokáit.

Jól esett hallani Esztitől ezt az irracionális gondolatot. Néha a kimondott érzelmek folytatják azt, ami már nem folytatható.

Reggeli kávé

Mióta Eszttel mindketten nyugdíjasok vagyunk, és nem megyünk naponta munkába, rászoktunk, hogy az első kávé reggel kettesben a szalon két foteljában igyuk meg. Előtte, ébredés után rendszerint átmegyek Eszti ágyába, ott még egy kicsit összebújunk, aztán egyikünk elkészíti a kávé. Kávézás közben beszélgetünk mindenféléről, ami érdekel bennünket: tévéműsor, mozi, színházi előadás, könyvek, gondolatok gyermekeink, unokáink sorsáról. Sokszor tervezgetünk a családdal vagy saját magunkkal kapcsolatban. A társaságunkról beszélgetünk, a tervezett vásárlásokat vitatjuk meg. Sok minden szóba kerül.

Külön szobában alszunk már hosszú ideje. Ez néha kellemetlennek tűnik. A magyarázat erre, hogy én nagyon éberem és rosszul alszom, teljes sötétségben és csendben, és ez igaz is – de ez nem a teljes igazság.

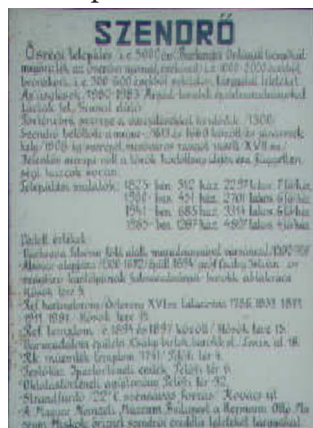
Van egy álmom, amely néha visszatér kis változtatásokkal. Előttem egy keskeny, kacskaringós út, amely emlékeztet a Seich Mones nevű arab

faluba vezető útra az 1950-es években. Az út szélén lakóktól félek, sőtétbőrűek, talán arabok. Sok a gyerek, a fiatal. Keresem az utat, hogyan érjek oda, de nem tudom, hogy hova kell elérnem. Hol vagyok, és mi a célom? Miért vagyok ott? Reggel elmesélem az álmat Esztinek, és úgy gondolom, hogy ez emlékeztet a sok éven keresztül a kellemes, gondtalan életért folytatott küszködésünkre. Meglehet.

Eszter emlékeiből

Eszti első gyermekkori emlékei Szendrő falujából származnak. Szendrő Magyarország északkeleti részén fekszik. Szép és rendezett falu, festői településnek ígérkezik, ahogy autóval a falu határához közeledünk.

Az elmúlt 25 évben kétszer is jártunk ott. Első alkalommal Eszti fivére, Chanoch is csatlakozott hozzánk. Előbb Szendrőre, aztán Tiszafüredre utaztunk hármasan. Chanoch gyerekkorában Tiszafüreden nevelkedett. Ez a kirándulás a nyolcvanas évek végén volt, amikor már aránylag szabadon lehetett Izraelből Magyarországra látogatni. Pestről több mint három órát utaztunk autóval Miskolcon keresztül Szendrőre. Leparkoltunk a falu főterén, és Eszti rögtön felfedezte, hogy közvetlen előttünk van a falu sokat emlegetett régi strandfürdője, de csak az üres medence volt ott, tele szeméttel. A gyermekkori uszodának legfeljebb a romjait lehetett megtalálni.

Szendrő, együtt Chanoch-hal

Milyen csalódás!

Aztán Eszti arra kért bennünket, hogy maradjunk az autónál, mert egyedül szeretné megkeresni a házat, ahol laktak, és ahová elmosódott emlékei hívták, már ami megmaradt.

A ház már nem volt meg, lebontották, de a környező falusi házak még álltak. Eszti felismerte azt az utcát, ahol az egyik üres telken állt az a ház, amelyben az idős Weinberger házaspárnál nevelkedett, lelencyereként. A Weinberger-házat lebontották. Ki tudja, miért?

Eszti a Weinberger házaspárt nevelőszüleiként emlegette mindig.

A két világháború között a zsidó felekezetek úgy próbálták megoldani a nehéz sorsú, zsidó családokban született gyerekek sorsát, hogy kiadták őket falusi zsidó gondozó családokhoz, akiknek jól jött az ebből származó bevétel.

Nem lehet tudni, hány éves volt Eszti, amikor Szendrőre került. Ő nem emlékszik más lakóhelyre Szendrő előtt.

Eszti ment, és bekopogott az egyik közeli házba, melyre szintén emlékezett gyerekkorából, és érdeklődött az egyik volt barátnője iránt. A lány családja keresztény létére a zsidó soron lakott. Legnagyobb meglepetésére az ott lakó idősebb nő volt Irma nevű keresett barátnője. Szinte megható volt a két, már korosodó asszony találkozása. Irma elmesélte, hogy a háború után nem maradt egyetlen zsidó sem a faluban. Akik túléltek a deportálást, később legfeljebb néhány órára látogatták meg korábbi lakhelyüket. Senki sem maradt ott.

– És semmi sem olyan, mint a Szendrőn - egy gyerekkori barátnővel zsidók idejében, már a strandfürdő sem működik – így Irma.

A beszélgetés az első tíz perc után akadozni kezdett. Nincs sok mondanivalónk. Aztán még egy közös fényképezkedés, majd elbúcsúztunk.

Irma, talán még élete utolsó napjáig sem volt képes megérteni, hogy annak a néhány zsidónak, aki túlélte több száz sorstársa kiirtását, nem volt mihez kezdenie a faluban. Pedig, ahogy Eszti visszaemlékezett, Irma mindig a zsidók között forgolódott a faluban, egyike volt azon keveseknek, aki nem zsidó létére közel érezték magukhoz a zsidókat. *De nem tett semmit az érdeükben, vagy nem mert, vagy nem tudott segíteni senkinek!* Szendrőről az összes zsidót Auschwitzba deportálták, és ma már csak a helyi zsidó temető őrzi emlékét a kiirtott szendrői hitközségnek. Eszti, fél évvel a deportálás előtt, az akkor már Pesten élő Kati nővére szerencsés tanácsára hallgatva, elhagyta Szendrőt. Néhány évvel később újra ellátogattunk Szendrőre, ezúttal kettesben.

Szendrő környéke

Itt egy nagy, zsidó üzlet működött Szendrőn

Eszti úgy érezte, hogy szeretné még egyszer egyedül (az én jelenléttem nem zavarta) végigjárni a falu utcáit, végiggondolni, ki hol lakott, melyik házban. Keresni azt, ami már soha nem található meg, vissza-

Magányos séta Szendrőn

Egy gazdag, zsidó család háza Szendrőn

emlékezni arra, ami már a feledésbe merült, visszapergetni a múltból azt, ami a legborzalmasabb volt. *Ez a generációnk túlélőire jellemző állandó ámokfutás visszafelé, a múltba.*

Zuhogott az eső, az utcák kiürültek, mintha mindenki behúzódott volna a házába, a lefüggönyözött ablakok mögé. Eszti kért, hogy fényképezzem körbe a főteret, ahol a legtöbb üzlet és ház zsidó családok tulajdonában volt.

Ezúttal senkivel sem akart találkozni a faluban. A borongós időjárás és az emlékezés hangulata szinte harmonizált egymással.

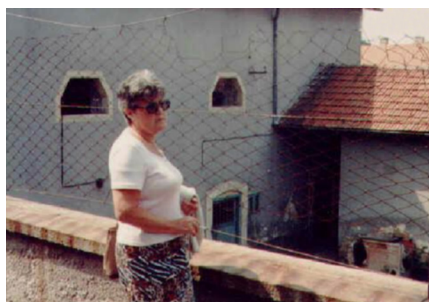

Szendrő gazdag, zsidó része

A falu mintha üres lett volna, a helybeliek csak futólag néztek utánunk.

Talán nem tudták pontosan, de érezték a látogatók kilétét.

Nem is vitás, hiszen látták, hogy megálltunk egy kis dombon, ahol a zsidó templom és a zsidó iskola volt.

Imaház és a zsidó iskola

Most raktárnak használják. Mi látnivaló van idegeneknek egy raktáron?

Visszafelé alkonyatkor érkeztünk Miskolcra.

Éppen jom kipur estéje volt, bementünk a nagy imaházba. Hús-huszonöt idős ember gyülekezett az udvaron, itt-ott szállingóztak fiatalok is.

Az egész gyülekezet valahogyan szürreálisnak tűnt.

Eszti Szendrőn, 1936

Eszti lelencgyermekként nevelkedett az idős, zsidó vallású Weinberger házaspárnál.

A férfi 65-70 éves volt, lovas szekéren tejet szállított a falusiaknak reggelenként egy környékbeli pusztáról.

Korán reggel gyalog kiment a pusztára, talán egyórás gyalogút távolságra a szekérért és a tejért, aztán visszajött a tejes kannákkal megtöltött kocsival, hogy kioassa a tejet, délután aztán már otthon üldögélt, és nem csinált semmit. Eszttel nem sokat törődött, és Eszti sem érdekelte az öregember.

A felesége, Juliska 60-65 éves volt, őt Eszti csak nevelőanyjaként emlegette, aki ingek varrásával és javításával segítette a család megélhetését. Ezenkívül feltehetően némi pénz került abból is, hogy maguknál tartották Eszti.

Eszti emlékezetében a nevelőanyja szerette őt, de inkább a gondját viselte, gondoskodott élelmezéséről és elemi szükségleteiről. Eszti nem emlékszik arra, hogy hiánya lett volna ételben vagy ruházatban, azt kapta, amire Weinbergeréknek maguknak is tellett. Ez persze mindenben nagyon szerény és szegényes volt. Eszti emlékezett az üres kenyérszeletből álló uzsonnára, mert nem volt mit kenni a kenyérre. A szomszédságukban lakóknak sem volt jobb az anyagi helyzetük. Volt, mikor a szomszéd gyerek enni kért az édesanyjától, mondván: „Anyám éhes vagyok!” Erre az anya azt felelte: – Nyaljál sót, akkor szomjas leszel!

Eszti nem lehetett könnyű gyerek, mert nem törődött bele a nyomasztó szegénységbe, és lázadozó természetűvé vált az évek során.

A lakás, mely inkább lakóhelyiségnek nevezhető, a ház hátsó bejárata felől volt megközelíthető a konyhán keresztül, és tulajdonképpen egyetlen szobából állt. A padló kemény, döngölt föld, amelyet néha tehéntrágyával frissítettek fel. A szobában egyszerű ágy, ahol Eszti a két öreggel aludt. Asztal, néhány szék, valamilyen szekrény – a legelembibb és legegyszerűbb bútorok. Eszti legalább is így emlékezett vissza. A ház melletti kertben termesztettek zöldséget saját fogyasztásra.

Szendrőn volt egy zsidó elemi iskola, ahol elsőtől a hatodik osztályig egy tanteremben tanult az összes gyerek, egy tanító nénivel. Írni-olvasni tanultak, a többi tantárgyat minden gyerek a saját képessége szerint, magától és hallás alapján sajátította el.

Eszti a mai napig emlékszik a történetekre, mondásokra, amelyeket az osztályban hallott a különböző korú gyerekeknek szánt tananyagban. Sok vers és más idézet vésődött az emlékezetébe. Az iskolában jó tanulónak számított.

Eszti emlékezetében erősen megmaradt, hogy Szendrőn a zsidó közösség gazdagabb része aránylag világi életet folytatott. Nem éltek bigott vallási elzártágban, hanem beengedték életükbe a kinti modern, kulturális világot, és annak híreit.

Előfizettek hetilapokra, otthonukban világi könyveket tartottak, és nem zárkóztak el teljesen a nem zsidó környezettől.

A fiatalok sokat sportoltak, a helyi uszodába jártak, a serdülő fiúk szakmát tanultak, később felutaztak Pestre, vagy a közeli Miskolcra inaskodni, dolgozni.

Weinbergeréknek öt felnőtt gyermekük volt, közülük némelyik már családos. Az ő gyermekeik, Weinbergerék unokái állandó kapcsolatot tartottak a nagyszülőkkel.

Az öreg nevelőszülők, különösen a mama, a maguk módján szerették Esztit, ami a Weinberger-unokákat meglehetősen zavarta. Úgy érezték, hogy az öreg nagyszülők Esztire pazarolják a szeretetüket, és nekik, az édes unokáknak nem maradt elég az idegen kislány miatt. Eszti nem emlékezett arra, hogy az unokák részéről rosszindulatot tapasztalt volna, de soha sem szűnt meg az idegen lelenckislány iránti ellenszenvük. Néha megtörtént, hogy a hétvégét Eszti az egyik, Bözsi nevű Weinberger lány családjánál töltötte a közeli faluban, Edelényben. Eszti soha sem felejtette el, hogy a péntek esti kidus kalács elosztásánál neki nem adott a családfő a kalácsból.

Egy másik rokon nem engedte, hogy Eszti az almafájáról szedjen gyümölcsöt, egyen almát, holott a vérrokonoknak szabad volt.

Hogyan viselte el Eszti ezt a bántó, megalázó helyzetet gyermekkorában? Kinek panaszkozhatott, sírhatta el bánatát? Majdhogynem senkinek, így hozzászókot az állandó nyeléshez, a közömbösség színleléséhez.

Kivétel az egyik Weinberger lány, Irén volt, aki nem ment férjhez. Közel állt hozzá Eszti, és Eszti is közel állt ő hozzá. Irén halála napjáig leveleztek egymással, de ez nem tüntette el azt a szomorú és meg-rázó tényt, hogy Eszti 12 éves korában, tíz esztendei szendrői gyermekkor után egyszerűen nem emlékszik a Weinberger családtól való elbúcsúzására. És ha nem emlékszik, az azt jelenti, hogy valójában nem szeretett ott senkit, és őt sem szerette igazából senki. Bár az egyik megmaradt unoka azt mesélte a háború után, hogy a nevelőmama belebetegedett abba, hogy Esztit elvitték Szegedre.

Ez a bántó és idegen kapcsolat a Weinberger unokákkal akkor sem szűnt meg, amikor már itt, Izraelben találkoztak Esztivel. Eszti úgy véli, hogy nem tudták megbocsátani, hogy ő, az idegen, nem a családhoz tartozó kislány ismerte, és velük együtt élte át a család nagy szegénységét. A nyomasztó emlékü múltat bizony ki akarták törölni családjuk krónikájából.

Az Eszti iránti idegenkedés akkor sem szűnt meg, amikor Eszti a hetvenes éveiben igen szép és értékes családot tudott felmutatni két ön-álló, felnőtt gyermekkel, köztük a hatalmas karriert befutott fiúkkal, és sikerült unokáinkkal. Az életben elért ilyen sikerek jelei sem változtattak „az almára és pénteki kalácsra irigykedő” kicsinyes emberek lelkivilágán.

Eszti ellátása gyermekkorában nem volt egyszerű feladat, mert az igen szerény keresetű falusi öregek lehetőségeihez mérten igényes kislány volt. Idős nevelőanyja gyakran mondta neki, hogy „rossz helyre születél az igényeidhez képest”.

Hova is született Eszti? Egy süketnéma zsidó házaspár negyedik és legfiatalabb gyermeke volt. A mama, Éva kislánykorában beleesett a Tiszába. Mire kimentették, megsérült a dobhártyája és agyának egyik

része is. Úgyhogy a kislány süketnéma maradt, és szellemileg sem lett önálló. Eszti apja, Weisz Ferdinánd gyermekkorában szintén baleset áldozata lett. Élénk, csintalan gyerek volt, egyszer felmászott valahová, majd a fejére esett. Egyik szemére megvakult, a beszéddel és a hallással kapcsolatban nehézségei alakultak ki az esés következtében.

Mint az még a mai modern társadalomban is megesik, összeházasították a két rokkant ember, abban reménykedve, hogy a rokkantságuk nem öröklődik. Világra hoztak négy gyermeket, akik tényleg egészséges fizikummal születtek. Azonban a rokkant szülők sem anyagilag, sem szellemileg nem tudták ellátni szülői feladataikat.

A négy gyermek, Kati, Henrik (Chanoch), Irén és a legfiatalabb Eszti lelencként falusi zsidó családokhoz került, majd tizenkét éves kora után zsidó árvaházba.

A három idősebb testvér egy helyen nevelkedett Tiszafüreden, a legfiatalabb Eszter viszont, a nagy korkülönbség miatt máshová, Szendrőre került valószínűleg kétéves korában. Így történt, hogy

Chanoch meglátogatja Esztit Szendrőn 1940-ben

Kati és Eszti Szendrőn, 1943

Eszter teljesen egyedül élt, messze biológiai családjától, szüleit és testvéreit alig ismerte. Nagyon ritkán, mindössze talán kétszer vagy háromszor találkozott velük gyermekkorának tíz hosszú éve alatt.

Egyszer a mama, máskor Chanoch, aztán Kati meg-meglátogatta a távoli faluban élő kistestvért, de ezekből a látogatásokból csak néhány

emlékfoszlány maradt. Eszti lelkében mindig egyedül érezte magát a nevelőszüleinél, és a családi látogatások sem nyújtottak különösebb lelki támaszt.

Tiszafüreden a három idősebb testvér együtt nevelkedett, és erősen összetartott.

Kati volt a legidősebb, és vezető szerepet játszott a gyerekek között. Húsz éves lehetett, amikor az egyik alkalommal meglátogatta Esztit Szendrőn. Úgy találta, hogy a tizenegy és fél éves kislányt nem jól nevelik. Ahogy állította:

– Úgy nő fel Szendrőn, mint a gaz – idézte mondását Eszti. Akkortájt járt le a másik leánytestvér, Irén bentlakási joga a szegedi zsidó árvaházban. Kati elintézte, hogy Irén helyét Eszti kapja meg Szegeden.

1943 őszén Eszti „át lett szállítva” a szegedi zsidó árvaházba.

Három okból is átszállításnak nevezhető Eszti lakhelyváltoztatása.

„Átszállítás” volt, mert senki sem beszélte meg ezt a szándékot sem Esztivel, sem a környezetével. Ráadásul Esztit kész tények elé állították, senki sem mutatta meg a helyet, ahová szánták.

„Átszállítás” volt, legalábbis így emlékezett Eszti, semmi búcsúztatás, semmi lelki fájdalom, semmi sírás, semmi könny. Végére is tíz év után szakadt el boldog vagy boldogtalan gyermekkorának falujától, és került valahová az ismeretlenbe.

„Átszállítás” volt azért is, mert Eszti csak arra emlékezett, hogy egy idegen ember jött érte, és kétnapi, hosszú utazás után megérkeztek Szegedre, az árvaházba.

Ez a történet engem mindig Twist Olivér Mr. Bumle úrral történt „elszállításának” meséjére emlékeztet.

Ma már tudjuk, hogy dacára ennek a rideg „átszállításnak”, ez a lakóhelycsere mentette meg 1943 késő őszén Eszti életét. Az összes szendrői zsidó gyereket elgázósították Auschwitzban, a szegedi árvaház gondozottait viszont Bécsbe deportálták, és ott életben maradtak a háború végéig.

Külön fejezetet érdemel az a szomorú tény, hogy a szegedi árvaház

fiataljai, akik túléltek a háborút – egyébként majdnem mindegyik két-három évvel idősebb volt Esztinél –, a legtöbben sikertelenül éltek le visszanyert életüket. Pár évvel a háború után fiatalon alapított családjaik hamarosan szétestek, betegek lettek, vagy szegénységben élnek, és voltak köztük olyanok is, akik öngyilkossággal zárták nehéz sorsukat. Végül is nem sikerült kinyomozni, hogy Eszti pontosan hány éves volt, amikor Szendrőre került. Érdeklődtünk a szendrői polgármesteri hivatalban, megnéztünk megmaradt okmányokat, bejelentő lapokat, de sikertelen volt a kutatás. A válasz mindig ugyanaz: nincsenek meg a háború előtti akták. Vajon minden elveszett, vagy csak a zsidókkal kapcsolatos iratok tűntek el?

Tisztelt Gidron-Weisz Eszter!

Megkeresésére tájékoztatom, hogy adatkérését teljesíteni nem tudjuk. Az 1945. év előtti iratok a háborúban megsemmisültek, így az Ön szendrői tartózkodásáról semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre.

Polgármesteri aláírás

Gabinak, Kati lányának szinte hihetetlennek tűnik a története. Annak idején azt mesélte neki édesanyja, hogy Tiszafüreden, amikor ő még 14 éves forma lehetett, 1935 táján, egy késő délutáni napon fiatal lelengyerekek csoportja várakozott átmenőben a vasútállomáson. A gyerekek nagyon éhesek voltak, ezért hoztak nekik kenyeret és egy kis hordó mézet. A gyerekek hevesen nekiestek a méznek, és voltak közöttük, akik beleragadtak a mézes hordóba, és szinte fuldokoltak. A fiatal Kati észrevett egy kicsi lányt a gyerekek között, megkérdezte a nevét. Eszternek hívták. A mese szerint ez a 2-3 éves kislány lett volna a negyedik kis testvér, akit a vasútállomásról a többi gyerekkel együtt Szendrőre vagy környékére vittek.

Szendrő elhagyása után Esztinek be kellett illeszkednie a szegedi árvaház új és idegen légkörébe.

Voltak ott, akik még iskolába jártak, mások szakmát tanultak. Esztinek csak hat szendrői elemije volt akkor, a tanévkezdést viszont lekéselte. Ezért úgy döntöttek, hogy valamelyik gazdag családnál helyezik el Szegeden, takarítani.

Az árvaházban dolgozott egy Lea nevezetű nő, aki a gyerekeket gondozta. Lea pártfogásába vette Esztit, segítette neki beilleszkedni, már amennyire ez tőle tellett. Jóakarátú, de nagyon egyszerű ember volt, pedagógiai érzék vagy képzettség nélkül.

Eszter a Szegedi Árvaházban 1944

Esztit megszerette a fiatal árvaházi közösség, és zárkózott egyéniségéhez mérten ő is összebarátkozott az ottaniakkal.

Eszti fiatalkori barátkozásai általában felszínesek voltak, mert hiányzott az emberismerete.

A szendrői gyermekévek alatt nem nevelték az új környezetbe való beilleszkedésre. Alapjában félős, tapasztalatlan gyermek volt, aki nehezen szokott az új környezethez, és látszólagos közömbösséggel próbálta legyűrni a nehézségeket.

Csak rövid hónapokig tartott az aránylag védett árvaházi élet, mert 1944. március 19-én megszállták a német csapatok Magyarországot.

A szegedi zsidókat gettóba kényszerítették, utána a téglagyárba toloncolták. Oda kerültek az árvaház gyerekei is, azonban valakik, valahogyan, valahol elintézték, hogy a gyerekeket Lea gondozónővel ne Auschwitzba, hanem Ausztriába deportálják.

A körülbelül 15 fiataalt egy festékgyárba toloncolták Bécs egyik külvárosában, Floridsdorfbán. Ott laktak, és látástól vakulásig kisegítő munkát végeztek.

Nemcsak szegediek voltak ott, hanem görögországi zsidó fiatalok is. Lea néni a lehetőségekhez mérten folytatta gyámkodását az árvaházi gyerekek fölött. Főzött rájuk, gondoskodott róluk és összetartotta őket.

Esztinek nincsenek részletes emlékei az ott töltött időről. Arra emlékszik, hogy egyszer egy német előmunkás kicsit dühös volt rá és megütötte, hogy néha kivezényelték őket havat lapátolni, romokat takarítani a bombatámadást ért városi negyedekbe. Ruhájuk szedett-vedett volt, és nem megfelelő a kemény bécsi télhez, sokat fáztak, fagyoskodtak.

Egyszer a Práter mellett takarították a havat, amikor hatalmas erejű légítámadás érte Bécset. Már alkonyodott, az egész város égett és füstölt, pokolian félelmetes látvány volt. A hóba fektették őket, hogy kevesebb esély legyen szilánksérülésre, mert a németek úgy gondolták, hogy még érdemes vigyázni a majdnem ingyenes, külföldi munkaerőre.

Aztán 1945 áprilisának elején, amikor közeledtek az orosz csapatok Bécshez, átvitték a festékgyár foglyait a közeli Strasshof táborba, amelyet *április 10-én* az orosz csapatok felszabadítottak. 19 évvel később, 1964-ben, szintén *április 10-én* született meg második gyermekünk, Drorit kislányunk. Mondhatnánk, hogy április 10-e boldog nap, de ez csak 1964-re vonatkozik, mert a háború végén az orosz hadsereg felszabadítása még nem jelentette a háborús megpróbáltatások végét. Az orosz hadsereg Bécs városának elfoglalásakor fáradt és gyengén felszerelt katonaság volt. Nem készült fel a táborokban megmentett emberek ellátására, nem volt megfelelő étel, ruházat vagy orvosi segítség a testileg és lelkileg leromlott emberek számára. Az oroszok csak a pusztá életet mentették meg azzal, hogy elkergették a német őrséget, és kinyitották a táborok kapuit. Mindenütt teljes zűrzavar uralkodott. A felszabadultak gyorsan megtanultak „zabrálni”, azaz pénz nélkül szert tenni ételre, meleg ruhára, és kielégíteni elemi szükségleteiket. Lea, a volt gondozónő összeszedte az árvaház fiataljait, és gyalog elindult velük Magyarország felé, a kora tavaszi jeges utakon. Átmentek, vagy inkább átvándorogtak a kiégett, kifosztott falvakon, tanyákon. A hideg ellen magukra vettek több réteg talált ruhát. Útjukba került egy elhagyott babakocsi, ezt magukkal vitték, és abban tolták az összegyűjtött élelmet.

Eszti emlékszik rá, hogy sötétedéskor igyekeztek meghúzódni az üresen maradt, kirabolt falusi házakban. Nem volt ajánlatos, különösen a lányoknak, a részeges orosz katonák előtt mutatkozni. Bebugyolálták magukat sötét fejkendőbe, és megbújtak a mellékutakon. Eszti akkor még nem értette pontosan, mi a félelem oka. Később előfordult, hogy kicsivel idősebb társnőit félrehívták és megerősakolták. Előfordult az is, hogy estére bementek egy üres házba, ahol az egyik ágyon egy öregasszony teteme feküdt.

Ez a menetelés halálmars volt a bizonytalan, kétséges, új élet felé. Voltak közöttük olyanok, akik azt remélték, hogy Magyarországon, „ott-hon” talán család vagy hozzátartozó várja őket. Esztinek nem volt mit

remélnie. Szendrő már nem az otthona volt. Nem tudhatta, hogy a legtöbb szendrői zsidót megsemmisítették, az árvaház Szegeden pedig megszűnt. Családját meg jóformán nem is ismerte, és nem tudta, hogy hol találhatók, ha egyáltalán élnek.

A magyar határtól tehervonaton sikerült Budapestre utazniuk.

Mint az összes megtört zsidó menekültet, őket is a Bethlen téri zsidó segítőközpontba irányították. Voltak ott olyan zsidók, akik megúszták a deportálást, vagy már korábban visszajöttek. Mások napokon, heteken keresztül ácsorogtak, és várták hozzátartozóikat, híreket, próbálván megtalálni eltűnt családjuk nyomát.

A szegedi árvaház kis csoportjának megjelenése nagy szenzációt keltett a várakozók körében, habár valószínű volt, hogy ennek a csoportnak a tagjait aligha várja bárki.

Vagy mégis? Hirtelen egy nő tudni vélte, hogy Kati nevű ismerőse, aki a közelben lakik, a várakozók között a szegediek felől tudakozódott. Hihetetlen, de ő volt Eszti nővére, akit gyorsan előkerítettek a közeli Rózsa utcából. Így kiderült, hogy Esztit mégis várja valaki a családjából!

Kati és Irén, a két idősebb nővér hamis keresztény papírokkal bujkált Pesten, és sikerült életben maradniuk. Henriket (Chanoch) deportálták Boriba, és pár nappal Eszti után visszaérkezett. A mama szintén átvészelte háborút a pesti gettóban.

Eszti 1946

Kati

Chanoch

Irén nővér

Képek a négy testvérről az 1945-48 közötti időszakból

Kati magával vitte Esztit egy kis udvari szobába, ahol együtt lakott a négy testvér és a mama. Kati ugyanebben az egy szobában varrással kereste meg a mindennapi szűkös betevőt. Ideális állapotok egy világháború túlélése után.

Ez volt a helyzetkép a társadalom szegényebb rétegéről Budapesten, 1945 tavaszán, abban az időszakban, amelyet „felszabadulásnak” neveztek.

Eszti nem emlékezett a Katival való találkozás részleteire, hogy egymás felismerése után összeölelkeztek-e, sírtak-e, mondtak-e egymásnak valamit? Nem lehet tudni, volt-e érzelmegnyilvánulás a két lánytestvér találkozásakor.

Kati elégette és kidobta Eszti piszkos, tetves ruháit, majd kicsit rendbe szedte a hűgát, és elment vele Ilona nagynénjükhöz. Az egyetlen rokonuk volt, aki kispolgári jólétben élt családjával Pesten. Ruhaszalonja volt otthon, és Kati nála tanult varrni a háború előtt. Az idők során Ilona néni egyetlen fia orvos lett. Amikor a nyolcvanas években megismertük, mesélte, hogy úgy emlékszik Esztire, mint egy borzasztóan félős és ijedt kislányra. Dr. F. (Eszti elhunyt unokatestvérének) fia ismert újságíró, aki a Magyar Televízióban dolgozik.

Egy-két nap elteltével Eszti elkezdett varrást tanulni Katitól. Esztinek szüksége volt szakmára, Katinak pedig segítő kézre, mert sok lett a munkája.

Dolgoztak kora reggeltől késő estig. Esztinek neheze esett a varrás, fárasztotta a hajlongás és az ülőmunka. Nem szerette a varrást, hiányzott a motiváció. Hátfájás gyötörte, amely később sem szűnt meg.

Sok öröme, szórakozása nem volt, néha táncolni járt a szocdem vagy a kommunista pártba, majd beszervezték a cionista mozgalomba.

Ennek főleg gyakorlati, és nem elvi okai voltak. Ugyanis az élet minden körülmények között kiköveteli a maga jussát. Kati életében megjelent Miklós, akivel később családot alapított, és az egyetlen kis szoba még szűkebbé vált. A cionista mozgalomnak voltak bentlakásos intézetei, és Eszti bekerült egy ilyen otthonba, amely a Múzeum körúton

a Nemzeti Múzeummal szemben volt.

Képzeljünk el egy hatalmas, 6-8 szobás első emeleti lakást. A nagy ebédlőből nyíltak a szobák. A teremben pingpongasztal, a szobákban emeletes ágyak.

Volt két-három szoba a lányoknak, két-három a fiúknak. Egy 25 év körüli férfi, a már elhunyt B. Oszi, igen komoly, egyetemi végzettségű, művelt ember vezette az otthont.

A bentlakó fiatalok kaptak ételt, ruhát, könyveket és még szerény zsebpénzt is. Aki akart, iskolába járt, mások szakmát tanultak, de olyanok is voltak, akik semmit sem csináltak. Tulajdonképpen laza, kommunaszerű életforma alakult ki, amelynek a cionista, kollektivitást hirdető kibucideológia volt az alapja.

Eszti folytatta Katinál a varrást, de esténként visszatért az otthonba, ahol legalább saját ágya és szekrénye volt, vagy legalábbis a közös szekrénynek egy részét használhatta. Eszti ehhez a luxushoz először 15 éves korára jutott hozzá a cionista otthonban.

Eszti nem élte bele magát a fiatalos ideálokba és ideológiákba, csak lakott a cionista otthonban, de lelkileg igazából nem volt ott. Nem volt valódi tagja a közösségnek, nem vett részt az esti táncolásban, a hajnalig tartó éneklésben. Eszti minden reggel korán indult a varrodába, a fiatalság bolondságaira sem ideje, sem lelki ereje, sem felkészültsége nem volt.

Esztinek alig vannak emlékei a gyerekkorából. Az a kevés, ami van, az is csupa rossz emlék.

Esztinek nincsenek családi emlékei, mert nem volt családja.

Eszti tudatában volt annak, hogy az otthon legtöbb fiatal bentlakójának itt-ott él rokonsága vagy egyik szülője, ahová ellátogathatott néhány órára vagy napra, ha már nagyon unta a közösségi életet. A látogatás a zsúfolt kis szobában a családjánál, amelyet valóban alig ismert, nem volt vonzó megoldás Eszti számára.

Emlékszem egy hétvégi estére, amikor egyedül voltam, és kerestem a társaságot az otthonban, de csak egy-két bentlakó volt a házban, köz-

tük Eszti is. Már régen szerettem volna megismerni. Egy kicsit ping-pongoztunk, váltottunk néhány szót, semmi több.

Az otthon vezetőjének, a megboldogult Oszinak - egyetemi – rabbi szemináriumi végzettsége, világi életfelfogása és jó emberismerete volt. Esztit így jellemezte: „valahogyan mindig máshol akar lenni”.

Eszti úgy gondolta a mai eszével és élettapasztalatával, hogy a senkihez és sehová sem tartozás egész gyermekkorától állandó lehangolt fáradtságban és visszavonulásban tartotta, egészen addig, amíg anya nem lett. Mai ésszel nem tudja felfogni, hogyan élhette semmitmondó, zavart és tartalmatlan életét. Ma már minden alkalmat megragad az önképzésre, a kultúrák megismerésére, olvas, színházba jár, filozófiai, művészeti és zenei előadásokat hallgat. Nem is érti, hogyan élhetett korábban olyan közömbös és színtelen életet.

1948 nyarán feloszlott a cionista otthon a Múzeum körúton. Helyette megnyílt a mezőgazdasági előképző iskola nem messze Pesttől, Szarkápusztán. Én akkor az első szervezőkkel együtt már Szarkápusztán voltam.

Eszti megint dilemma előtt állt. Volt egy Tamara nevű barátnője az otthonban, akit nagyra tartott, mert a lány gimnáziumban tanult. Tamarának sem volt hová mennie. Megpróbáltak együtt a kommunista párt otthonába kerülni, de nem vették fel őket. Esztit a szervező mozgalmi emberek Pesten rábeszélték, hogy menjen Szarkápusztára. Amikor meghallottam érkezésének hírért, megörültem, úgy éreztem, mintha rá várnék, és reméltem, hogy összebarátkozunk. Rövid idő után baráti pár lettünk. Mi volt barátságunk alapja?

Eszti zárkózott volt. Nem tartozott a lelkes és temperamentumos lányok közé, akik minden alkalmat megragadnak a társaság táncoltatására a palesztinai (akkor még nem volt zsidó állam) „hóra” keletiesnek vélt ütemére. Ilyen típusú lányokhoz akkoriban nem mertem közeledni. Eszti vonzó nőiessége ellenére senkinek sem volt kiválasz-

tott partnere a mozgalomban Szarkáspuszta előtt.

Én félénk, zárkózott és visszahúzódó voltam. Mindkettőnk háttere traumatikus volt, ám ezt csak sokkal később ismertük fel. Így történt, hogy egyre közelebb kerültünk egymáshoz, nemcsak flörtöltünk, hanem egyre jobban kezdtük megérteni is egymást.

Tamara, az irigylésre méltó barátnő eltűnt a mozgalmi életből.

Ötven év múltán, 2000-ben pesti látogatásunk alkalmával sikerült felvennünk a kapcsolatot Tamarával. Teljes kiábrándulás volt. Eszti úgy képzelte, hogy Tamara folytatta tanulmányait, és biztosan értelmiségi karriert futott be.

Ehelyett egy kicsi, öregesen fáradt kisnyugdíjassal, egy volt tisztviselő nővel találkoztunk, aki a zsidó diaszpórában élőkre jellemző félelemmel élte igen egyszerű világát, magányát.

Rajongással hitt az elérhetetlen és eszményi Izrael államban. Hihetetlen, hogy 1948 óta ez lett Tamarából, a nagyra becsült és irigyelt gimnazista lányból.

A szarkáspusztai mezőgazdasági otthonban együtt építettük életünket Esztivel. Alijáztunk (kivándoroltunk Izraelbe), családot alapítottunk, és már több mint 55 éve együtt vagyunk. Sokat dolgoztunk, nehéz életünk volt, igyekeztünk támogatni egymást, kitartani egymás mellett, még ha nem is értettünk mindig mindenben egyet. Eszti élete Izraelben teljesen azonos mederben folyik az enyémmel, párhuzamos a sorsunk. Ez nem azt jelenti, hogy mindig kiegyensúlyozottak és megértőek voltunk egymással, de egyéni és önző vágyainkkal szemben előtérbe helyeztük a család és a gyerekek érdekeit.

Eszter Traniban (a dél-olaszországi Bari mellett) 1949

Eszti gyermekkorából ritkán fel-felbukkantak barátok, ismerősök, rokonok. Az első ilyen eset még izraeli bevándorlásunk, az alija közben, Pozsonyban történt. A szendrői nevelőmama egyik unokája, S. Laci velünk egy időben érkezett a városba. Laci ekkor 30 év körüli lehetett. Kitanult lakatosként szökött el Magyarországról, és érkezett meg Izraelbe. Tíz év múlva aztán véletlenül összetalálkoztunk Naharián. Laci családot alapított, önálló vasüzeme volt Haifán.

Annak ellenére, hogy távol laktunk egymástól, ők Akkón, aztán Haifán, mi pedig Tel-Avivban, próbáltunk néha találkozni, és kialakítani egy félig rokoni, félig baráti kapcsolatot, de ez valahogy mindig megakadt. Laci akkor már jól kereső, önálló ember volt. Valószínűleg a mi sokkal szerényebb anyagi helyzetünk akadályozta az őszi baráti-családi kapcsolat kialakulását. Hosszú évtizedek után nemrégén kaptunk tőlük ünnepi üdvözlőlevelet, és Eszti rögtön felhívta őket. Csak a felesége, Vera válaszolt, Laci oda sem fáradt a telefonhoz.

A szendrői nevelőmama egy másik lányunokája, Lea Edelenyből, Pardesz Channa városkában alapított családot egy S. József nevű magyarországi férfival. E családdal szintén próbáltunk rokoni, baráti viszonyt kiépíteni, de ez esetben mi voltunk kicsit tartózkodók, úgy éreztük, hogy anyagilag, de főleg kulturális szempontból nem passzolunk össze, ezért mi voltunk a kapcsolat elhidegülésének okozói. S. József már régen meghalt, Lea idegbeteg. Ezért Eszti inkább telefonon próbált kapcsolatot tartani, főleg az ünnepek előtt. Lea az utóbbi években nagyon tartózkodóan viselkedett, és célzásokat tett olyan tényekre, amelyekről fogalmunk sem volt. Arra célozgatott, hogy vannak dolgok „amelyekről Eszti nem is tud”. Egy beteg ember fantáziái? Irigység? Eszti úgy gondolja, hogy az igazi ok az, hogy az S. család mai napig sem tudta megbocsátani Esztinek, hogy lelencyereként „betolakodott” a nagyszüleikhez.

Gyermekeink karrierje sem segítette, hogy az S. család elfogadja Eszti. Hogy veszi ki magát a lelencislány utódainak sikere?

Még az ötvenes években Eszti megtudta, hogy a szegedi árvaház gondozónője Tel-Avivban él, az Avodá utcában. Még katona voltam, amikor Eszti elhatározta, hogy megkeressük Lea nénit. Emlékszem, hogy a délelőtti órákban mentünk a címre. Egy düledező, kis ház udvarából nyílt a szoba, amelyben egy öregedő férfi feküdt a nyitott ágyban. Lea néni férje volt, egy lengyelországi pék. Mint a legtöbb sütőmunkás, ő is éjjel dolgozott, nappal aludt.

Kis idő múltán megjött Lea néni. Ő egy háztartásban dolgozott. E két embernek még közös nyelve sem volt, a férfi jiddisül beszélt, a néni meg magyarul. Aztán előkerült a néni lánya, Jaffa is, aki a szegedi árvaházban és Bécsben is együtt volt Esztivel a gyerekcsoportban.

Eszti hosszú éveken keresztül laza kapcsolatot tartott ezekkel a rendes, de igen egyszerű emberekkel. Jaffa férjhez ment Tel-Avivban egy magyarországi fiúhoz. Aztán Kanadába költöztek, gyerekük született, de évek múltán elváltak, és szétszakadt Jaffa családja. A néni megunta az

Találkozó 1981-ben a szegedi és a KZ bécsi tábor csapatával

életét a már öreg, lengyel férfi mellett, és egyetlen lányához költözött Kanadába.

Lea nénivel kapcsolatot tartott a szegedi árvaházból még egy házaspár, Kálmán és Zsuzsa, akiknek két gyermeke volt. Zsuzsa idegbetegsége miatt teljesen összeomlott, és öngyilkos lett. Kálmán, számunkra ismeretlen ok miatt, már a felszabadulás után elcserélte személyazonosságát az egyik legjobb barátjával. Kálmán Izraelbe jött, barátja pedig kivándorolt Kanadába. Az elcserélt családnéven éltek az életüket. Kálmánnal egy ideig laza kapcsolatot tartottunk.

Lea néninek egyik unokahúga, Évi szintén az árvaházban lakott, és Bécsben is a gyereksoporthoz tartozott, családot alapított. Nagyon egyszerű életet élt, és gyakran járt pszichiátriai kezelésre. Eszti tartja vele a kapcsolatot, főleg telefonon.

Évinek volt egy hasonló korú fiútestvére, aki a bécsi festékgárban megbolondult. Azt kiabálta, hogy ő Hitler. Elvitték, visszahozták, végül is nem maradt életben.

Rövid ideig még kapcsolatban álltunk egy lánnyal (R. Éva) az árvaházból. Ő családot alapított, és miután felnevelt a férjével két gyereket, elhagyta őket és az egyedüllétet választotta. Egyszer-kétszer találkoztunk vele, de nem alakult ki barátság.

Ha összefoglaljuk a körülbelül tíz szegedi gyermek élettörténetét, kiderül, hogy közülük Esztin kívül senki sem alakított ki sikeres családi életet. Ha akarjuk, mondhatjuk, hogy ez esetben ez a háború mérlege: tíz gyerekekből csak egynek sikerült talpra állnia.

Eszti úgy értékeli, hogy ő sem áll tökéletesen a talpán. Akkor viszont ki?

Roswitha

Különlegesen hosszú barátság fűz Roswithához. 1974-ben ismerkedtünk meg a Brener-iskolában. Éppen a jom kippuri háború idején érkezett izraeli férjével. Német származású, 1943-as születésű, nem zsidó. A férje izraeli születésű hegedűművész, neve Gronich. Az angol nyelv tanítására szerződött az iskolába, és sokszor utaztunk együtt közös munkahelyünkre Tel-Avivból. Nem messze laktak tőlünk.

Kezdetben csak németül tudtunk beszélni, ami akkor nagyon zavart, mert majdnem elfelejtettem a nyelvet. Roswitha német származása sem könnyítette meg az ismerkedést. Egyénisége pedig egyenesen idegenkedést váltott ki belőlem. Öltözködését kicsit hippisnek tartottam. Mindig farmernadrágot viselt, hosszú szőke haja és puritán megjelenése volt. Hamarosan rájöttem, hogy képzett, sokoldalú pedagógus haladó és modern tanítási és nevelési elvekkel. Családja baloldali szociáldemokrata volt. Roswitha nem szerette apja emlékét, aki a háborúban orvos-katonatisztként szolgált a tengerészetnél.

Aztán elkezdődtek a beszélgetések a zsidókról, a holokausztról és a múltamról. Kérdezett elpusztult családomról és az Izraelben megteremtett életemről. Mindig jó megérzéssel, teljes beleéléssel közeledett az emberekhez.

Megértette természetes visszahúzódásomat és fenntartásomat a németekkel szemben, és lassan kiemelt zárkózottságomból.

Később vele értekeztem gyermekeink neveléséről, mert értett a modern irányzatokhoz, és sokkal közelebb állt korban az ifjúsághoz.

Aztán adódott egy németországi szaktanfolyam lehetősége. Roswitha Hamburgban élő édesanyját, valamint a testvéreit is bevonta németországi utam egyengetésébe. Tudta, hogy időre lesz szükségem és segítőkre, hogy megismerjem az ottani új nemzedéket.

Kapcsolatunk, amely ma már több mint 40 éve tart, tiszta, önzetlen barátságon alapul a legcsekélyebb nemi irányultság nélkül. Egyszerűen nemes barátok lettünk.

Roswithának két gyermeke született Izraelben. A nyolcvanas években jobboldali kormány vette át az irányítást Izraelben, ekkor Roswitha családjával visszatért Németországba. Azóta Berlinben élnek.

Hosszú évek után Berlinben jártunk Esztivel, és felújítottuk a Roswithához fűződő barátságot. Mivel én már nyugdíjas voltam, Roswitha megkérdezte, hogy mivel töltöm az időmet. Többek között írom az emlékirataimat - válaszoltam. – Szeretné elolvasni – mondta. Rövid gondolkodás után igent mondtam, és rögtön meg is kérdeztem, hogy egyúttal talán le is fordítaná-e németre.

Roswitha elfogadta az ajánlatot, sőt szerzett egy könyvkiadót is.

A közös munka interneten folyt, és azóta kapcsolatban vagyunk. Rendszeresen tájékoztatjuk egymást életünk alakulásáról.

Számomra Roswitha barátsága életem egyik nagy adománya, mert segítségével megismertem az új Európát. Feloldódott a zárkózottságom a németekkel és az idegenekkel szemben, és sikeresebben tudok szembenézni a holokauszt rettenetes traumájával.

Zoli

Egy Zoli nevű fiatalember keresett meg a magyar nyelvű könyvem miatt, amely a MEK-ben jelent meg. Magáról azt írta, hogy 1994-ben, 19 évesen érkezett Izraelbe. Jeruzsálemben él, számítástechnikával és zenével foglalkozik. Miskolcon született, és ott is járt iskolába. Sokat foglalkozott a miskolci zsidók deportálásával. Számára ez távoli történet volt, de nagyon érdekelte, hogyan történt Miskolc zsidótlanítása 1944-ben. Többek között azt írta, hogy a könyvemben szereplő hajdani miskolci címünk rávezette, hogy kettőnk családja egymás közelében lakott. Leveléhez mellékelte Miskolc térképét, amelyen berajzolta a gettó területét. Írta, hogy 1944. június közepén rövid öt nap alatt 15461 embert vagoníroztak be, és szállítottak Auschwitzba Miskolcra és környékéről. Közülük 14089-en gázkamrában végezték. A majdnem kilencszázaléknyi túlélő között volt apám és én is.

Zoli kért, hogy meséljem el, írjam le, milyen volt az élet a gettóban, és hogyan történt a zsidók összegyűjtése és elszállítása.

Rájöttem, hogy ezt valóban nem írtam meg a SZÁLLODA GYERMEKKOR című könyvben. A magyar-zsidó holokausztnak az a fejezete, amelyet átéltem, elkerülte a figyelmemet.

Zoli levele késztetett arra, hogy majd' 70 év távlatából, 80 éves koromon túl megírjam ezt is. Nekifogtam az írásnak. Újra sok emlék tört fel a távoli múltból, és mintha most is látnám magam előtt a történeteket.

Emlékek a miskolci gettóról

1944. március 18-án lettem 13 éves, a zsidó szertartás szerint ezt a születésnapot a zsinagógában tartják meg. Ez a bar micva ünnepe, amikor a fiúgyermek nagykorú lesz. Ettől kezdve felelős az ifjú az isteni törvények betartásáért. A következő napon bevonultak a német hadosztályok Magyarországra.

1944. március 19-én megkezdődött a magyarországi zsidók megsemmisítése.

E tragédia előjelei már a negyvenes évek legelején láthatók voltak. A katonaköteles zsidó férfiakat munkaszolgálatra hurcolták, nagyrészüket az orosz fronton halálra dolgoztatták és kínozták. Apám négy testvére is erre a sorsra jutott a körülbelül 50 ezer zsidó fiatalemberrel együtt, akik elpusztultak. Nagyanyám egyedül maradt Miskolcon a fiai nélkül. Ezért érezte apám kötelességének, hogy 1943 nyárutóján anyámmal Miskolcra költözzünk a nagymamához. Engem Miskolcon beíratkoltak a harmadik polgáriba, anyám főzött és ellátta a háztartást, apám minden hétvégét velünk töltötte Miskolcon. Általában szombaton délelőtt érkezett, és vasárnap az esti vonattal visszautazott Pestre dolgozni.

A március 18-19-i hétvégén apám már pénteken megérkezett, hogy részt vegyen a szombati szertartáson, amelyet a miskolci Kazinczy utcai zsinagóga udvarán, a kis imaházban tartottak. A diákoknak tartottak istentiszteletet, itt a szertartást-imádkozást is a diákok vezették. Talán ismered Zoli, azt az alacsony, két-három szobás épületrészt, amelyben az imaház volt, ha a nagy zsinagóga bejáratával szemben állsz, az épület az udvar bal oldalán található. Volt bent egy tóraszekrény és székek, valamint egy nagy asztal. Az asztalon helyezték el a Tóra tekercset és ott olvastam fel a bar micva ünnepeltjeként a heti szakaszt. Akkor még senki sem tudta, hogy a következő héten már nem lesz sem ott, sem máshol Magyarországon nyitott imaház.

Ott voltak ebben a kis imaházban a barátaim, és az iskola tanítói is részt vettek a szombati imádkozáson. Az egyik jó barátom, Icig, azaz Jicchák volt a kántor. A következő hetekben egész családjával eltűnt. A templomi szertartás után nem készültünk semmiféle külön ünnepelésre. Apám testvérei az orosz fronton voltak, valószínű, hogy már nem is éltek. Akkortájt történt az orosz áttörés Sztálingrádnál. Anyám családja Pesten élt. Azonkívül az általános hangulat is félelmetes volt a zsidók számára, mert a front közeledett a magyar határhoz, és az antiszemita propaganda egyre erősödött.

Másnap, március 19-én délután apám szokása szerint becsomagolta a kis táskáját, késő délután elbúcsúzott, és mint minden hétvégén, anyám kíséretében kísért a vasútállomásra. Útjuk a hosszú Fő utcán vezetett végig, ahol apám rendszerint találkozott ismerőseivel, régi osztálytársaival, mert akkor még sok ismerőse élt szülővárosában. Akkor, a késő délutáni órákban érezték, hogy valami szokatlan van az utca hangulatában. Aztán meglátta az egyik zsidó barátját az állomás felé tartva, aki halkán odasúgta: „a németek bevonultak Magyarországra, és már Pesten vannak. A vonatokon elfogják a zsidó utasokat, nem ajánlatos utazni!”

Apám azon nyomban elhatározta, hogy nem utazik. Én és a nagymám már ágyban voltunk, mikor hallottam, hogy visszajött anyámmal.

Kérdeztem apámat, hogy miért jött vissza? Lehajolt hozzám, nehogy a már alvó nagymama meghallja, és megszűgta a hírt.

Az elkövetkező napokban az újságok állandóan újabb és újabb rendelkezésekről, parancsokról szóltak, amelyek a zsidókat érintették. Először a sárga csillag felvarrását, majd a telefon, a rádió, a bicikli, az ékszerek beszolgáltatását.

A következő tanítási napon zárva találtuk az iskola kapuját. A tanítók és mi, a tanulók álltunk az utcán, senki sem tudta, mit csináljon. Hirtelen német nyitott katonai autó érkezett tisztekkel, és velük a zsidó hitközség egyik elöljárója. Vér csorgott a fejéből. Félénk suttogás a várakozók körében: „megsebesült az arca”.

A megvert, megalázott és megsebesített ember röviden közölte, hogy beszüntetik a tanítást, mindenki menjen haza.

Megjegyzendő a zsidó fiúpolgárival kapcsolatban, hogy 1943 elején a tanítás már nem a zsidó iskola eredeti épületében folyt, mert azt a magyar honvédség rekvirálta, hanem egy tanonciskolában, nem messze az Ilona utcától, ahol a délutáni órákban tanultunk. Ott azonban szigorú feltételek voltak. A vasárnapi tanítási napot (szombat helyett) nem engedték, ezért vasárnap a templomban folyt az oktatás.

A mi osztályunkat vasárnaponként a Kazinczy nagy zsinagóga nehéz és impozáns padjaiban helyezték el. Ott tartották a rajzórákat. Egy fiatal, gyakorlat nélküli tanítónő végezte a rajzoktatást. Szegényke szinte elveszett a széles padok és a haszontalan nebulók között. Egyáltalán nem volt kedvünk rajzolni, csak röhögcséltünk a tanítónő fiatalos és vonzó külsején.

A vasárnapi rajzórával még egy gond volt. Magunkkal kellett cipelni a rajztáblát, az utcai fiúk pedig veréssel fenyegettek bennünket, leköpdöstek, mert mi, a zsidók a szent vasárnapon tanultunk.

Ez az antiszemita hangulat az utcákon már a német megszállás előtt is megvolt, nemcsak vasárnap, hanem a hétköznapi napokon is, amikor sötétedés után elhagytuk az iskolát. Vártak ránk a huligánok, köpködtek és verekedtek. Az iskola igazgatósága tehetetlen volt, kérte a szülőket, hogy várjanak az iskola előtt, és védjenek meg bennünket. Ez a felszólítás nem sokat segített a helyzetünkön.

Megrázó volt a havi kötelező levante nap is. A 12 éves kor betöltése után minden hónapban egy napot az iskola helyett levanteoktatáson kellett tölteni. A levante kötelező előképzés volt a katonaságra. A zsidó gyerekeknek külön századuk volt. A kitűzött napon ásóval a vállunkon kellett jelentkeznünk a Sajó folyó partján, ahol a levante-parancsnok, akinek valamilyen tiszti rangja volt a katonaságnál, egzecíroztatott bennünket: balra-jobbra át, menetelés, futás, vigyázzállás. Utána megjelölt egy területet, amit aznap fel kellett ásnia a csoportnak. Az ásás a zsidó levanték katonai előképzése - így szólt a parancs -, mert katonakorunkban munkaszolgálatosok leszünk, és ez az előírt katonai előképzése a zsidóknak.

Volt egy idősebb zsidó fiú, a fegyelmi őrmester, aki felvigyázott a munkára, és ügyelt a rendre. A fiú titokban az illegális cionista mozgalomhoz tartozott.

Március 19-e után teljesen megváltozott az életünk. Beszűntették a tanítást, és megjelentek a gettóba költözésről szóló rendeletek. Én különböző feladatokat kaptam apámtól, amelyek veszélyesnek tűntek. A civil ruhás magyar rendőrök szinte vadásztak a zsidó katonaköteles férfiakra az összes hivatalos helyen. Én szolgáltattam be a biciklit, a rádiót, és én adtam át apám bejelentkező levelét a rendőrkapitányságon, hogy hivatalosan is miskolci lakossá váljon, így továbbra is velünk maradhasson Miskolcon. Akkor még azt reméltük, hogy egy fiatal, 13 éves fiúnak nem eshet semmi baja

Peszahkor, a zsidó húsvét idején megjelent az utasítás, hogy el kell hagyni a lakásokat, és át kell költözni a gettóba. Ez az a városrész volt, ahol eredetileg is a legtöbb zsidó élt. Az átköltözés azt jelentette, hogy az ott élő zsidók lakásaiba annyi ember zsúfolódott össze, hogy minden szobában legalább tíz férfi, asszony, gyermek volt. Mindenki vihetett magával 30 kiló ruhát, takarót, két hétre való élelmet. Minden család maga intézte a lakhelyét. Egy hetet kaptak a szervezésre, a csomagolásra. Abban az időben kezdődtek a légitámadások is. A légoltalmi pince messze volt, nem tudtuk, mit tegyünk. Attól is tartottunk, hogy oda nem engedik be a sárga csillagosokat, viszont ha a lakásban maradunk, ránk foghatják, hogy jeleket adunk a bombázóknak.

Szomszédunk, a zsidó Lővi család a gyermekükkel együtt háromtagú volt. Kis házban laktak, és egy szódavízüzemet működtettek mellettünk. A szódavizet lovas kocsin szállították a városba rendelésre, a későbbi gettóba is, és sok embert ismertek ott. Ők szereztek maguknak és nekünk is lakhelyet a gettóban. A lakástulajdonosok szívesebben fogadtak ismerősöket, ezért a Lővi család ajánlására nekünk is helyet adtak. Egyébként ez a házaspár nagyon segítőkész volt. Senki sem maradt meg közülük. Azokban a félelmetes napokban, a gettóba költözés előtt, amikor minden értéket, pénzt és ékszert be kellett szolgáltatni, apám rejtkehelyet keresett a család értékeinek. Ez nagyon veszélyes volt, mert mindkét munkaszolgálatos testvére ismert óra-ékszer üzletet működtetett Miskolcon. Tartani lehetett attól, hogy

keresni fogják az értékeiket. Lővi szomszéd felajánlotta, hogy üzeme pincéjében apám eláshatja a rejtegetni valót.

Aztán, mint minden zsidó családnak, nekünk is át kellett költöznünk a gettóba. A rendőrségtől értesítést kaptunk az átköltözés napjáról. Gondoskodnunk kellett a fuvarozásról, amiben lovas szekerükkel ismét Lőviék voltak segítségünkre. Az engedélyezett súlyú csomagban két hétre elegendő élelmiszert is magunkkal kellett vinni. E napokban olyan sütés-főzés volt a zsidó házakban, mintha ünnepre készültek volna. Jó barátom ortodox zsidó családjában arról beszéltek, hogy elköltöznek a környék egyik falujába önkéntes mezőgazdasági munkára a gettó helyett. Hogy mi lett a tervből, nem tudom, abból a családból sem maradt meg senki.

A kiköltöztetés napján háromtagú civilruhás rendőralakulat jelent meg, hogy leltárt vegyen fel a lakás ingóságairól, és megvizsgálja a már becsomagolt holmit. Egy-két csomagot kinyitattak, hogy ellenőrizzék, majd felírták a személyi adatokat. Aztán engedélyezték, hogy kivigyük Lőviék szekereire a csomagokat. Elvették a lakáskulcsot, lepecsételték a bejárati ajtót, és kész. Minden bútor, ágynemű, ruha a szekrényekben, a konyhafelszerelés, az élelmiszer – minden ott marad. Csak a körülbelül 30 kilós személyes csomagot vihattuk. Rövid óra alatt kifosztottak mindenünkből. A szomszédos Lővi család hozzánk hasonlóan mindent feltett a szekérre, aztán ők hárman, mi négyen felmásztunk a csomagok mellé. A kocsis fiatalember, majdnemhogy gyerek, előző napig Lőviék alkalmazottja volt. Nem lehetett tudni, hogy gettóba szállításunk után mi lesz a kocsival, a lóval és a szódaüzem különböző felszereléseivel. Talán a kocsis fiú öröklí, hiszen a ló jól ismeri őt?

Indulás, előttünk félórás utazás szekéren a gettóig. Az asszonyok sírtak, a férfiak lesújtva ültek a kocsin. A nem zsidó szomszédok bezárkóztak a lakásaikba. Csönd az utcán, túl nagy és méla csönd. E napokban hasonlóan csendes és totális kifosztást éltek át a zsidó családok a város és az ország minden részén.

Vajon hol voltak a német katonák? Nyomuk sem volt a kilakoltatás alatt. A magyar hatóságok mindent egyedül intéztek, precízen, pontosan, akár a németek. A magyarok nem álltak ellen, mindenben szolgáiban, nagyon sokszor lelkesen együttműködtek a németekkel, hiszen a zsidó vagyon nekik maradt. Kérdezhetnénk is, hogy miért vártak a német megszállásig a zsidók kiebrudalásával? Talán, hogy máig is kétszínűen állíthassák, „**mi nem voltunk bűnösök!!**”.

Szerény véleményem szerint legalább négy ok segített a magyaroknak, hogy minden ellenállás nélkül, rövid 5-6 hét alatt összegyűjtse- nek, eltüntessenek és átjuttassanak a németek haláltáborába félmillió zsidót, öregeket, gyerekeket, nőket.

- A) A zsidó férfiak katonaköteles része, amelyik ellenállást szervezhett volna, a keleti fronton volt, és többségük már nem élt.
- B) A gettóba való összevonás napjaiban kezdődtek az angol és az amerikai bombatámadások Magyarországon. Ez megerősítette az antiszemita propagandát, amely szerint a zsidók az okozói a háborúnak.
- C) Egyre többen észlelték, hogy az orosz front a magyar határhoz közeledik. Ez volt az utolsó alkalom a zsidótlanításra az országban.
- D) A zsidó tanácsok kiszolgálták a német-magyar rendeleteket, parancsokat. A pesti tanács elnöke felszólította az ország zsidóit az engedelmisségre és az együttműködésre a háborús érdekek miatt.

Kedves Zoli, gondolom, tudsz arról, hogy a mi túlélőink között máig eldöntetlen vita alakult ki a zsidó vezetőség holokauszt idején tanúsított viselkedéséről. Hol a határ a lojalitás és az együttműködés között? Mit lehetett vagy kellett volna tenniük? A lágerekben voltak zsidó kárpók. Néha segítettek, gyakran gonoszul viselkedtek. A magyarországiak Kasztner tevékenységét védik vagy támadják. Schindler, az ismert német-lengyel gyáros, aki nagyon sok zsidót mentett meg, találkozott Kasztnerral öt hónappal a német megszállás előtt egy budapesti kávéházban, és elárulta, hogy mi történik Lengyelországban a zsidókkal.

Vajon mit tett Kasztner ezzel az információval? Nem tette közhírré a borzasztó értesülést? Nem értesítette a vidéken élő zsidókat a német megszállás után fenyegető veszélyről? Igaz, megmentett több mint ezer embert. Véletlenül a feleségem is egy bécsi táborba és nem Auschwitzba került egy árvaházi csoporttal, de félmillió ember a gázkamrákban lelte halálát. Deportálták őket anélkül, hogy fogalmuk lett volna arról, milyen sors vár rájuk. Lásd Götz és Gerlach történészek német nyelvű könyvét: „Das letzte Kapitel”. Ez volt a magyarországi zsidóság utolsó fejezete.

Megérkeztünk a befogadó lakáshoz a gettóba. Megálltunk egy földszintes háznál a gettó közepén, melyben két kis lakás volt. Mutatták, hogy melyik szobába menjük, ahol már berendezkedett egy másik család. Tíz ember - nő, férfi és gyerek - volt a körülbelül 12 négyzetméteres helyiségben. Hiányzott a bútor, így mindenki talált fekhelyet a padlón, sorban egymás mellett. Volt egy kis vécé és egy kis konyha. A mellékhelyiség előtt sorba álltunk, a konyhát nem használtuk. Hideget ettünk, amit mindenki otthonról hozott. Elhelyezkedtünk a padlón, és sötétedéskor mindenki a pokrócára feküdt, ruhában. Férfiak, nők, gyermekek vegyesen, szorosan egymás mellett.

Az időjárás tavasziasan meleg volt, még lehetett a közös keskeny, hosszú udvaron tartózkodni, és hangtalanul felmérni rettenetes helyzetünket. Sötétedés után nem volt szabad elhagyni a lakóhelyet. Erről statáriális rendelet szólt, és világítani sem lehetett a lakásban a légvédelmi készültség miatt.

A következő napokban tovább folyt a zsidók összegyűjtése, özönlöttek az emberek a még szabadon maradt lakásokba. A gettó területét elkezdték szöges dróttal bekeríteni.

Mit tegyünk? Mi lesz velünk? A felnőttek teljesen megrendültek, és tébolyultan keresték helyüket. Felhívás érkezett, hogy a férfiak jelentkezzenek a gettó rendőrségbe, a fiatal fiúk pedig futárszolgálatra mehettek. Apámmal együtt jelentkeztünk.

Őt bevették sárga karszalagos rendőrnek, én meg fehér karszalagot kaptam, és az egységben találkoztam az osztálytársaimmal.

Három nap múlva apám kérte leszerelését a rendőrségtől, inkább a sáncásást választotta egy közeli faluban Lővi szomszéddal. Kiderült, hogy a rendőrök feladata volt megtalálni és jelenteni a csendőrállo-máson a gazdag zsidók új lakóhelyét a gettóban. Ott addig vallatták, ütlegették őket, amíg el nem elárulták, hol rejtették el értékeiket. Lővi és az apám nem volt hajlandó erre a gyalázatosságra és árulásra, inkább felcserélték a nagyon nehéz fizikai munkára.

Nekünk, a fehér karszalagos fiúknak minden reggel gyülekező volt a zsidó tanács melletti nagy udvaron. Ott ismét felbukkant az a 18 éves fiú, akinek altiszti beosztása volt a leventében. Ügyelt a katonás fegy-elemre, „jobbra át, balra át”-ot játszott velünk, aztán kisegítő munkát kaptunk az irodában.

Egyik nap két osztálytársammal együtt a gettó főutcáján találkoztunk fizika tanárunkkal, Pásztor tanár úrral. Tudtuk, hogy Pásztor Paleszti-nában volt néhány évvel ezelőtt, de visszajött. A rövid utcai találkozás alkalmával mind a négyen sárgacsillaggal voltunk „kidíszítve”. Meg-kérdeztük tőle, miért jött vissza. A válasz:

– Nem volt hol laknom, Tel-Avivban egy erkélyen volt az ágyam, nem rendezkedtem be.

Pásztor pár nap múlva, mint mi mindnyájan, Auschwitzba került. Nem tudom, mi lett a sorsa. Egyik szeretett tanárunk volt.

Kisegítő munkám során az egyik alkalommal egy családhoz kellett men-nem, ahol egy dunyhát adtak a kezembe, és kérték, hogy vigyem el a családfőnek, akit a csendőrök letartóztattak. A csomagra ráírták a nevét. Eltartott fél óráig, amíg elvonszoltam az aránylag nagy csomagot az úgy-nevezett RÓMAI 2 csendőrségre. Egy nagy kaput kellett kinyitni, utána egy udvaron találtam magamat, ahol láttam, hogy embereket ütöttek-verték, kínoztak. Valaki az ajtóban jelezte, hogy dobjam le a csomagot, és tűnjek el gyorsan. Letettem a csomagot, és elszaladtam. Szörnyű lát-ványban volt részem.

De gyerekként büszkeséget is éreztem, hogy elintéztem a rám bízott, veszélys feladatot. Gondoltam, ez mégis csak jobb, mint az udvaron az asszonyok szoknyáján ülni. Habár volt ott két korombeli kislány, akik felkeltették az érdeklődésemet. Aztán, amikor elmeséltem, hogy a RÓMAI 2-be vittem egy csomagot, a mamám meg a nagymama pánikba esett, dacára annak, hogy elhallgattam, mit láttam ott.

Június elején megint utasítás érkezett: csomagolás, rövidesen a miskolci téglagyárba toloncolnak mindannyiunkat.

Életemnek ezt az állomását részletesen megírtam a Szálloda gyermekkor című, magyarra lefordított könyvemben, amely megtalálható itt: <http://mek.oszk.hu/06500/06529>

„Aranyos” történet

Miután apu megnyitotta óra-ékszer üzletét Pesten, megjelent V. Klári, apu volt sógornője, az Ukrajnában elpusztult Imre felesége. A sógornőt és a kislányát megmentette M. Albi orvos-katonatiszt. Miskolcra a gettósítás elől Pestre vitette őket. A háború végén Klári összeházasodott Albival, aki örökbe fogadta kislányát, Marikát.

Nem tudom, hogyan jutott Klári tudomására a Miskolcon kiásott arany története, mindenesetre feltette a kérdést, miért nem jutott kislányának, Marikának egy rész a Grünwald-fivérek kiásott vagyonából. Apu elutasította Klári kérését vagy követelését azzal, hogy amikor a Grünwald nagymama egyedül maradt Miskolcon, Klári mint ott élő menyé nem törődött a mamával, ezért nekünk kellett anyámmal Miskolcra költöznünk. Ez így volt.

A messzi távlatból nézve apunak erkölcsileg igaza volt, de jogilag talán problematikusabb lett volna a kérdés.

Aztán Klári látszólag lemondott a jussról, és kiépített egy félig rokoni, félig baráti kapcsolatot apuval.

A későbbi események bebizonyították, hogy Klári mégsem tett le az ékszerekről, csak leste a megfelelő alkalmat.

Az Albi-Klári házaspár által kiépített kapcsolat Pirinek, apám későbbi feleségének tetszett, mert imponált neki az igen jó fellépésű orvos társasága. Passzolt az egyéniségéhez a két ember.

M. Albinak magánszanatóriuma volt az Andrássy út közelében, azonkívül kapcsolatban állt különféle hatóságokkal és a megszálló oroszokkal, magyarán ismerte a dörgést a háború utáni rezsimben.

Amikor apu elhatározta, hogy polgárilag megesküszik Pirivel, Albi „intézkedett” a polgármesteri hivatalban és tanúkat szerzett. Édesanyám elhalálozásának igazolásához volt szükség tanúkra, különben hosszú ideig tartó procedura lett volna bebizonyítani, hogy anyám eltűnt az élők sorából a sok százezer elgázósított magyarországi zsidóval együtt. Minthogy ilyen tanú nem létezett, mert a gázkamrákból nem

maradtak tanúk, Albi szerzett két „tanút”, akik állítólag egy lágerban voltak anyámmal, aki a szemük láttára halt meg flekktífusban.

Tény, hogy édesanyám elpusztult, tény az is, hogy Albi értett a kényes ügyek intézéséhez. Azon kívül gondolom, hogy Piri is sürgette az esküvőt.

Aztán végre megtörtént a polgári házasságkötés, utána Klári meghívta aput és Pirit ebédre. Apu megkért, hogy vegyek én is részt az ebéden. Eleget tettem kérésének, ott voltam.

Apu, mielőtt megesküdött volna Pirivel, tudomásomra hozta, hogy a Miskolcon kiásott vagyon fele engem illet. Ha kikerülök Izraelbe, megtalálja módját, hogy megkaphassam a járandóságomat.

Közben még történt valami. Apu közös vállalkozást indított F. Mancival és férjével, T. Imrével, és együtt megvettek egy patinás ékszerüzletet a körúton. Piri javára írható a „történelmi hűség kedvéért”, hogy ellenezte a tervet, mert mint kommunista párttag tudta és megértette, hogy előbb-utóbb államosítják az üzleteket.

A társult vállalkozásról szóló megegyezés szerint titokban azt tervezték, hogy apránként kimentenek Izraelbe bizonyos értéket az üzletből, aminek a hiányát apu saját tőkéjéből fedezi. Az így kiküldött érték fele az enyém, azaz a miénk lesz. Miután a két társ felszámolta az üzletet, együtt kijönnek Izraelbe, és folytatják a vállalkozást.

Disszidálásom után röviddel jelentősen megváltozott Magyarországon a politikai helyzet. A társak egyik napról a másikra bejelentették, hogy elhagyják az üzletet és az országot, kivonják az értékeiket. Ha apu akarja, fedezze a hiányt a saját tőkéjéből, vagy zárja be az boltot. Apu rájött, hogy kijátszották, a társak nem teljesítik a titkos szóbeli megegyezést. Az üzlet bezárása veszélyes lett volna, mert a gazdasági rendőrség aput társai disszidálásának támogatásával gyanúsította volna.

Apu Pesten ragadt a nagy üzlettel társai nélkül, és csak saját befektetése maradt az üzletben.

A társak Tel-Avivba érkezésük után közölték velem, hogy nem teljesí-

tik az apámmal Pesten kötött megállapodást, mert az ő pénzük nagy része is elúszott.

Ezzel körülbelül egy időben Klári belépett a „játékba” Pesten. Amikor apu elmesélte, hogy én már Izraelben vagyok, férje, M. Albi doktor megkérdezte, akar-e nekem pénzt küldeni. Apu látta, hogy a tervezett társulás felbomlott, elfogadta M. Albi doktor ajánlatát.

Rövidesen értesítést kaptam aputól, hogy az egyik New York-i bankba pénz érkezik M. Albi doktor közvetítésével.

Néhány hónap múltán kiderült, hogy M. Albi doktor kicsalta ugyan a pénzt aputól, de állítólag abból építetett villát a Rózsadombon. Hogyan jöttünk rá? Egy tel-avivi ügyvédnek átadtam az ügyet, aki megtudakolta a pesti izraeli követségen, hogy mi történhetett. Ott már ismerték M. Albi sokoldalú tevékenységét. Az ügyvéd felvilágosított, hogy az amerikai törvények nem engedélyezik idegen és nem helyben lakó állampolgár nevére számla nyitását.

Nyolc év elteltével apu és Piri Izraelbe érkezett. Első este ezt az egész történetet megbeszéltük. Apuék elmesélték, hogy Albi még kétszer megzsarolta őket Pesten. Először felkereste Pirit az irodában, és kérte, hogy segítse ki kölcsönnel, mert különben helyben öngyilkos lesz. E határozott szándékát bizonyítandó színpadias pózzal kivett a zsebéből egy revolvert.

Másodszor pedig megfenyegette Pirit, hogy valutacsempészésért be-súgja aput, ha nem kap tőlük még pénzt.

Piri ehhez hozzáfűzte, hogy maradt egy kevés pénzük annak dacára, hogy kétszer is kijátszották őket. Az értékek aztán megérkeztek Izraelbe, de az én részem elveszett a kiásott Grünwald-vagyomból, mert M. Albi doktornak adták át.

A pénz, amely hatvanéves korukra megmaradt apáméknak az új élet kezdéséhez Izraelben, tényleg nagyon kevés volt. Csupán egy kicsi, egyszobás, kulcspénzes garzonlakásra telt nekik.

Én soha nem tudtam megbocsátani Pirinek azt az állítását, hogy az eltűnt pénz az én részem volt a Grünwald-vagyomból.

Máig is úgy hiszem - mert úgy akarom hinni -, hogy aput Piri segítségével hálózta be M. Albi doktor, mert Pirinek imponált a nonchalant stílusú Albi egyénisége, aki hollywoodi filmsztártípus volt.

Piri több éve már nincs az élők sorában.

Holtáig őrzött a bankszéfből egy igen kicsi, megmaradt részt a volt Grünwald-vagyonból, amelyről az állította, hogy azok az apuval közösen szerzett ékszerek voltak.

Ez nem volt igaz, a legtöbb tárgyat felismertem a bankszéfből, ezeket saját kezemmel kapartam ki a sárból 1945-ben, az Ilona utcai pincében Miskolcon.

Úgy éreztem, hogy ezek az ékszerek bizonyos fokig passzív okozói családi tragédiánknak. Ha nem kellett volna a nagymamára vigyázni, aki görcsösen őrködött fiai értékei fölött, azaz nem kellett volna Miskolcon vigyázni az aranyra, nem költöztünk volna oda 1943-ban, és talán nem deportáltak volna bennünket. Talán anyám is életben maradt volna.

Piri halálával elhatároztam, hogy a családi emléktárgyakat megosztom Rafival és Drorittal, de előbb belevésetem héberül:

לזכר אימי ומשפחתי שנספו בשואה

Holocaustban elpusztult anyám és családom emlékére

Úgy gondolom, hogy van ebben a tettben meggondolandó figyelmeztetés is **az aranyról és az őrzéséről.**

És ismét Európában

Hévízen voltunk egy hétig, utána visszatértünk Pestre a balatoni déli országúton. Edit már nem várt Pesten. Meghalt. Halálával véget ért Budapesthez tartozásom.

Verával, Edit lányával megbeszéltem egy röpké találkozót. Úgy éreztem, mintha Edit friss sírjához mennék. Egyedül érkeztem a találkozóra, nem akartam terhelni Eszti ezzel a nehéz feladattal. A margitszigeti szállodából autóbusszal utaztam a Margit hídig, onnan pedig gyalog át Budára. Az egész út csupán öt-hat perc, de telve emlékekkel. Ezen a gyalogúton láttam a szökésünk előtti este, 1949. március 31-én szembe jönni egy idegen férfi társaságában Jóska volt menyasszonyát, B. Editet. Jóska bácsi apám legfiatalabb öccse volt, aki elpusztult az orosz fronton. Amikor észrevettem B. Editet, meglehetősen felajzott lelkiállapotban voltam, mert néhány perccel korábban búcsúztam el apámtól és a feleségétől. A hídon erős szél fújt, de gyalog akartam átmenni Budára, gondolván, hogy ez az utolsó alkalom, hogy ezt az utat járom, mert másnapra volt kitűzve a szökés a határon. És tényleg, az este után 35 évig nem utazhattam Magyarországra.

B. Edit kéz a kézben közeledett a férfival felém, de nem vett észre. A hídon mindenki a ruháját vagy a kalapját fogta az erős szélben. Azt hiszem, B. Edit nem ismert meg, mert hét esztendő telt el a legutóbbi találkozásunk óta. Egy pillanatra átvillant az agyamon, hogy megállítom és köszönök neki, vagy elköszönök tőle, aki az egyik legkedvesebb nagybácsim felesége lehetett volna. Gyorsan letettem a szándékomról, nemcsak szégyenlősségem miatt, amely rettenetesen zavart abban az időben, de arra is gondoltam, hogy mit is mondjak neki. Talán meséljem el, hogy az előző napon hagytam el a mezőgazdasági csoportot a vezetőség utasítására, és holnap elhagyom az országot is. Hogy van egy kislány, akivel együtt szökünk? Hogy már elég érett vagyok, hogy biztos legyek abban, hogy cionista vagyok, és a kibucbeli életet választom magamnak, és tudom, hogy választásom helyes? Mindezt meg-

magyarázni a süvöltő tavaszi szélben, a hídon? Úgy éreztem, hogy ez nagyon bonyolult, és ki tudja, hogy ki az a férfi. A mi oldalunkon áll-e vagy besúgó? Letettem erről a gondolatról. De ez a találkozás talán segített volna lelkileg elbúcsúzni Jóska nagybácsitól.

Gyermekkoromból is sok emlékem van a Margit hídról. Apámmal gyakran mentem gyalog az iskolába, hideg téli reggeleken elkísért a Hollán utca sarkáig, onnan folytatta útját a munkahelyére, én meg pár perc alatt az iskolába értem.

Most pedig, 80 éves koromban megyek a hídon, hogy Verával találkozzak, és közben kavarognak bennem az emlékek.

Gyermekkorom helyszínére érek a hídfő budai oldalán, északi irányban a Lukács kert, ahová anyámmal meg apámmal jártam játszani, amíg a gyerekek azt nem mondták, hogy nem szeretik a zsidókat. Itt állt a volt Tarián nyári délutáni és esti kávézó. Volt ott még egy kis félkör alakú porond, ott léptek fel az olcsó énekesek, zsonglőrök, bohócok. Odalopóztunk a ponyvakerítés mellé - hat-nyolc éves koromban -, és rendkívül élveztük az előadást mindaddig, amíg el nem zavartak az örök. Történt egyszer, hogy bent a kávéházban Simi nagybácsim a feleségével kávézott, és amikor meglátták, hogy kukucskálok, odahívtak az asztalukhoz, hogy rendeljenek nekem valamit, és onnan zavaratlanul nézhessem a műsort, de én szégyenkezve elhúzódtam. Szégyenlős gyerek voltam, számomra idegen volt minden a kávéházban.

Folytatom az utat gyermekkoromról álmodozva, amely a mai fogalmaink szerint nem is volt szép, a zsidózások meg szüleim nagyon szerény életmódja miatt. De még mindkét szülőm életben volt, meg a nagy rokonság is. Aztán a Kavics utca, itt volt a lakóhelyünk a háború után. Nemrégén adták el a lakást, amely a kevés életben maradottat összekapcsolta. Ma már senki sincs életben közülük, csak Vera, Edit szellemileg visszamaradt lánya, aki szintén nem fiatal, a hatvanadik évéhez közeledik.

A templom melletti kávéházban ültünk le, Vera férje is ott volt, aki szintén nem volt teljesen normális. Edit pár hónappal korábban meg-

halt, de Vera egyáltalán nem említette elvesztését. Kinézete jobb, magabiztosabb volt, mint amikor édesanyja még élt. Talán az anyai nyomástól való felszabadulás, a nagyobb szabadság töltötte el jó érzéssel? Összeszedetten nézett ki, csak sajnos a folyton saját magára visszatérő beszéde dadogósabb, mint azelőtt.

Félelemmel említették, azt szeretnék, hogy Robi fiúk, aki kórházi zárt osztályon fekszik, ne kerüljön vissza hozzájuk, mert ők nem tudnák gondját viselni. Tragédia, szomorú, szomorú, szomorú!

Eszti küldött Verának egy selyemsálat. Vera másnap telefonált a szállodába, hogy megköszönje. Vera kérte, hogy ne szakadjon meg közöttünk a kapcsolat. Megígértem, hogy telefonálok neki minden hónap elején. Ez jár Edit emlékének. Több mint három éve betartom az ígéretet.

Egy év múltán ismét találkoztunk a templom melletti kávéházban. Hasonló beszélgetés, ugyanaz a téma, fél óra után elkészöntünk. Vilamosra szálltam, de a következő állomáson, a volt gyermekkori szálloda mellett nem tudtam ellenállni vágyamnak, gyorsan leszálltam, és bementem az épületbe. Fellifteztem az utolsó, a hatodik emeletre, hogy a legmagasabb pontról tekinthessem meg a hátsó függőkertet. Ott, a kertben gyógyultam hatéves koromban, amikor szívizomgyulladásos kezeltek. Orvosi utasításra pihennem kellett, anyám és délután apám is ott ült velem a kertben, néha a rokonság is eljött látogatni. A kertnek két szintje volt, a fenti részen kerítés futott, elválasztva a területet a török időkből ott maradt szent sírtól, Gül Baba türbájától.

Néztem, szinte kémleltem a hatodik emeletről a régről ismert kertet, amikor egy ápolónő jelent meg, és kérdezte, mit csinálok itt?

– Nézegetem az épületet – válaszoltam.

– Mi van azon nézni? – kérdezte újból.

– Gyermekkoromban itt laktam, ez egy szálloda volt.

A beszélgetés ekkor váratlan fordulatot vett.

Az ápolónő ötvenes korú, és nagy érdeklődést mutatott a kórház múltja iránt. Leültetett és érdeklődéssel kérdezett a múltból, mindenről.

Aztán bevonta a beszélgetésbe az osztályvezető főorvost is. Majd e-mail címet cseréltünk, a magyar nyelvű interneten megjelent könyv címét is megadtam. Azt hiszem, hogy a hölgy zsidó volt, ez talán a jövőben kiderül.

Budai séta

Kedves Enet Barátom!

Köszönöm a kis dokumentumfilmet, amelyet egy megjegyzéssel küldtél, mondván: „Szép és meglepő!”

Magyar és izraeli ejtőernyősök a világ egyetlen LI 2-es repülőgépéből ugrottak, és így emlékeztek meg Szenes Hannáról.

<http://www.nolttv.hu/video/2968.html>

Nos, tényleg meglepő, de mégis engedd meg, hogy kicsit ünneprontó legyek, és leírjam a gondolataimat egy budai sétám után, rövid látogatásom során, 2009 nyarán. Apropos, Szenes Channa!

Kedves ismerőskhöz voltam hivatalos ebédre. Kora délelőtt volt, így futotta az időmből, hogy a jól ismert környéken az út egy részét gyakorlatilag tegyem meg.

A Frankel Leó úti zsidó templomnál kezdtem utamat déli irányba, a Mamut bevásárlóközpontig.

Először bementem a zsidó templom udvarába. A háború után volt ott egy cionista ifjúsági fészkek (héberül khén). 1946-ban ott ismerkedtem meg a cionista eszmével. Kerestem az emlékeket. A templomudvar falán egy emléktábla, a Vörösmarty magyar-zsidó cserkészcsapat mementójául. Ott működött a cserkészcsapat 1942-ig. Utána be kellett szüntetni. Az idősebb fiúk aztán munkaszolgálatba kerültek, és nagyrészüket ott pusztult el.

Emlékszem 6-8 éves gyerekkoromból, hogy ez egy csinos cserkészcsapat volt. Minden fiúnak zöld színű egyenruhája volt rövidnadrággal, cserkész nyakkendővel és kalappal, Baden-Powell stílusban. A zsidó ünnepek alkalmával sorakozót tartottak a templom udvarán. Katonás parancsok

hangzottak el az akkori militarista-fasiszta szellemenben, és az imádkozásra érkezett szülők és a rokonság ünnepi ruhában büszkén vette körül a fiúkat, élvezve látványt, csillogó szemmel követte a templomba katonásan bevonuló gyerekeket. Ez a lojalitás egyik helyi megnyilvánulása volt (a sok közül) a magyar zsidók részéről a magyar „haza” iránt.

Ugyanazon a helyen alakult meg, és működött a háború után a cionista kör (fészek). Csakhogy erről (mi okból?) egyetlen szó sincs az emléktáblán. Az egyik vezető emberhez fordultam a templomban, aki azt felelte, írjak néhány emlékeztető szót, és küldjem el nekik. Írtam, az eredmény **nulla**. Ez is a magyar zsidók Izrael iránti lojalitásának a kifejezése. **Avagy, ha akarjuk, egyenes folytatása a magyarországi zsidó vezetők vakságának.**

Folytattam sétámat a Lukács-fürdő felé. A szemben álló épület gyermekkorom színhelye a „Szálloda Gyermekkor” című emlékiratom szerint. A szálloda zsidó tulajdonosait 1944-ben megölték, vagy éhen haltak a gettóban. Abban az épületben, amely szálloda volt a harmincas évek végén, számtalan német, osztrák, lengyel-zsidó és más nemzetiségű menekült talált ideiglenes szállásra. A ház a korszakról, vagy a falak között lejátszódott kis emberi tragédiákról, történetekről szólhatna, amelyek a magyar történesek vagy történelem egy kicsiny részét visszatükröznék, de amellyel a magyar nemzetnek nincs oka büszkélkedni.

Haladtam tovább, nem messze a Margit híd budai hídfőjétől, ahol az utca enyhe tompaszögben jobbra kanyarodik, áll egy iskola a katolikus templom előtt. Ebben az iskolában végezte Szenes Channa az elemi osztályokat (nem tudom, hogy ez a tény szerepel-e hiteles élet-történetében). Ebben az elemiben tanultam én is, az első és második osztályban, tíz évvel később. A hittan órákat egy Aranka néni nevű tanítónő tartotta. Aranka néni volt a hittan tanítója Szenes (Channa) Anikónak is elemista korában. Történt még az én időmben, hogy az egyik hittan óra alatt bátortalan kopogás hallatszott az ajtón, és az akkor 18 éves „Anikó” kért engedélyt az osztály meglátogatására, Aranka tanító néni legnagyobb meglepetésére.

– Csak elkészönni jöttem Aranka nénitől, mert holnap elutazom – mondta. Nincs ebben az epizódban semmi történelmi különlegesség, csak azt hiányolom, hogy nincs az iskola falán egy rövid megemlékezés az ejtőernyős mártírról, aki az iskola tanulója volt.

Körülbelül 800 méterre, a mai Mamut áruház helyén állt a hírhedt Margit körúti fegyház. Ott végezték ki Szenes Channát. Van is ott egy egészen kicsi emlékoszlop, melyre rávésték, emlékezetem szerint a következő mondatot: „A fasiszták áldozatai emlékére a fegyházban”. Figyelmesen körüljártam a kis emlékoszlopot, kerestem bevéssett nevet vagy neveket, de **semmi, nulla**.

Szemben a Duna-part pesti oldalán (oda már nem gyalog mentem) található a „cipő emlékmű” és ott is hasonló a felirat (három nyelven), mint a Margit körúton, de anélkül, hogy megemlítenék, hogy az áldozatok mind zsidók voltak. A kevés látogató, aki megtalálja ezt az emlékművet (mert körülményes az odavezető út), észre sem veszi, hogy nincs az áldozatok **zsidó** volta feltüntetve.

Kedves Barátom! „Szép és meglepő!”

Vége a „sétának”.

Levél 17 éves unokánk zarándokútjára Auschwitzba

Ez nem lesz egyszerű út számodra, szeretett Lior unokánk.

Egyetérték azzal, hogy lemondta eredeti szándékodról, hogy csatlakozz a csoportotokhoz. Van ebben némi önzés, de egyben az a biztató gondolat is, hogy elég erősnek és érettnek érzed magad, hogy megmérkőzzél ennek az útnak súlyos élményeivel.

Elképzelem magamban, ha ott lennék veled, és fájdalmas emlékeimből idéznék, talán egy kevésbé szomorú történetet választanék oda-hurcolásunk első napjaiból.

Shavuot (a tóraolvasás ünnepe) volt. Az auschwitz-birkenau-i hírhedt „cigány” táborban voltunk apámmal. Körülbelül 500 férfi egy barakk-

ban, ágyak nélkül, minden, de minden nélkül, csak a csíkos rabruha rajtunk. Az összezsúfolt tömeget egy németországi cigány család uralta, akik a barakkban egy kis leválasztott viskóban laktak. A családfő a parancsnok, a megbízott „kápó”. Ő tartatta be keményen és könyörtelenül a fegyelmet. Azért voltak közöttünk olyanok, akiknek sikerült némi kedvezményt elérni nála. Így történt, hogy megengedte a nyilvános imádkozást a barakkban az ünnep estjén. Az imádkozás vége felé megjelent egy 16 évesnek kinéző fiú a barakk hosszában húzódó téglamélyvízben (melyet talán látni fogsz a birkenau barakkokban), és gyönyörű, kristálytiszt, képzett hangon egy ismert magyar népdalba kezdett. A dal a nagykállói haszid rabbi kedvenc éneke volt: „Szól a kakas már” kezdetű. Hirtelen nyílt a cigányviskó ajtaja, és a kápó az egész családjával kijött, szájtátva hallgatták a dalt. Az imádkozó tömeg sírva fakadt.

A dal egy kakasról szól, virradatot, reményt hirdető allegória.

Apámmal egymásra néztünk, sírva és talán ösztönösen érezve, de bizonyosat nem tudva, talán-talán anyámat sirattuk el akkor? Azt hiszem, ez volt az utolsó alkalom, hogy apámmal együtt sírtunk. Ez volt az egyetlen eset, hogy emberi megnyilvánulást éltem meg a koncentrációs táborban.

Lior drága, Te ott a temetőben, a halál földjén jársz, ott gyilkolták meg, milliókkal együtt, dédnagymamádat, édesanyámat, született Blum Franciskát, élete derekán, 45 éves korában.

Talán így részese vagyok zarándokutadnak, megosztva Vele ezt a kis jelentéktelen epizódot, egy gyöngye fénypontot az emlékeimből, a borzalmak idejéből.

Még a történethez tartozik, hogy körülbelül két hónap múltán - akkor már elszállítottak minket Auschwitzból -, megölték a cigányok apraját-nagyját Auschwitz-Birkenauban, a gázkamrákban.

Az éneklő fiú nevét és sorsát nem ismerem.

Sokat gondolunk Rád ezekben a napokban, nagy szeretettel, nagyszüleid - Eszti és Mordechai.

Kelt: 2012. október hónapban - 68 év telt el azóta.

Emlékbeszéd, mely nem hangzott el Ottó temetésén

Évi, ha akarjátok, olvassátok föl a temetésen.

13 unokatestvér volt a Blum nagyszülők leszármazottja.

Bognár Mátyás professzor számomra mindig Ottó marad – egyike a 12 unokatestvéremnek. Én voltam a legfiatalabb. Dacára, hogy szinte alig ismertük egymást Ottóval, sokszor keresztezték egymást útjaink véletlenül. Ottó unokabátyám Sopronban nőtt fel, és néha a nyári szünetben, serdülő fiú korában a pesti rokonságnál töltött néhány napot. Szüleire emlékszem gyermekkoromból. Édesapja, Zsiga bácsi, édesanyám bátyja volt, aki magas állami beosztása ellenére az egyetlen nagybácsi volt, aki tartotta a vallási előírásokat. Édesanyjára, Lotti néniére is emlékszem. Gyászoló lánya, Évi arcra hasonlított Lotti nagymamájára. Négy év a korkülönbség köztünk Ottóval. Ottóról mesélték a családban, hogy kiváló tanuló volt 17 éves koráig, 1944. március 19-ig. E végzetes dátum után két hónappal az auschwitzi koncentrációs táborban egészen véletlenül találkoztunk Ottó, apám és én. Én láttam meg először, már rabruhában volt, mint mi is. Apám rögtön megkérdezte:

– És a szüleid?

– A „másik oldalra” lettek küldve – felelte Ottó. Még nem tudta senki, avagy nem merte tudni, hogy a másik oldal az elgázosítás, a meggyilkolás – csak a füstöt láttuk a magas kéményekből áramlani állandóan. Az én édesanyám – Ottónak Fancsi néni – szintén oda, a „másik oldalra” került néhány nappal előbb.

Apám megbeszélte az egyik szlovákiai zsidó kápóval, hogy Ottó a mi csoportunkban velünk maradjon. Aztán egy 1000 emberből álló transzportba sikerült mindhármunknak bekerülni, és átvittek Bajorországba, ahol lassú éheztetéssel és embertelenül nehéz fizikai munkával pár hónap alatt tömegsírokban fejezte be a legtöbb ember az életét.

Mindhárman a kevés túlélő között maradtunk, és 1945. május elején felszabadultunk.

Ottó Magyarországot választotta, én Izraelt.

Harminc évig nem találkozhattunk. Azután két-háromévente láttuk egymást.

Tiszteletreméltó tudományos pályafutást ért el.

Nem felejttem el.

Mordechai Henrik Gidron

Emlékbeszéd, amely elhangzott 2014-ben Izraelben, a Negba kibucban – Yakov

Yakov temetése az ország déli vidékén, 2014 nyarán a Negba kibucban történt.

Gyászoló család és barátok (chavérim)!

Szomorú kötelességemnek és feladatomnak érzem, hogy röviden elmeséljem családi kapcsolatunkat Yakovval. Nem ismertük egymást gyermekkorunkban. Yakov Dél-Amerikában született, Berta nevű unokanővérem gyermekeként látta meg a napvilágot. A második világháború előtt és alatt nagy családuk szétszóródott a világban. A leszármazottak között jelentős volt a korkülönbség.

A múlt század ötvenes éveiben, mikor kicsi családommal már Tel-Avivban éltünk, az egyik nap kopogásra nyitottam ajtót. A küszöbön egy csinos, középkorú hölgy állt, bebocsátásra várva. Német nyelven fordult hozzám:

– Te vagy Henrik, a Fancsi nagynéném fia? Én az unokanővéred vagyok, Berta, a Blum családból. Dél-Amerikából érkeztem.

Rögtön eszembe jutott, hogy öt év körüli gyermek lehettem 1936-ban, amikor a családi suttogás arról szólt, hogy a Berlinben élő Chani nagynéném két lánya elhagyni készül Németországot, valószínűleg

Dél-Amerika felé veszik az irányt.

Aztán hosszú, válságos háborús évek jöttek, budapesti családjunk pedig még a látszólagos biztonságban élt. A berlini Hönigsberg-családnak és a két Dél-Amerikába menekült unokanővéremnek nyoma veszett.

Időközben Chani néni meghalt Berlinben. Egyike volt anyám kilenc testvérének, akik szétszéledve éltek Európa városaiban: Bécsben, Pozsonyban, Pesten, Sopronban. A nagy, szerteágazó Blum-családból csak két testvér vészelt át a holokausztot. Csodálatos módon a mi fiatalabb generációnkból mind a 13 unokatestvér megmaradt. Hárman Pozsonyban a partizánokkal vészelték át a nehéz időket, egy unokabátyám, akivel együtt éltük át az auschwitzi haláltábor, Sopronban lakott, Pesten hárman, Londonban hárman. Dél-Amerikában ketten maradtak életben, a berliniek, Recha és Berta, Jakov édesanyja. Berta Izraelbe jött meglátogatni két fiát, akik közül az idősebb, Jakov már fiatal katonatiszt volt. Őt akkor ismertük meg. Itt a Negba kibucban nevelkedett. Berta rövid tartózkodását Izraelben részben nálunk töltötte, és elutazása után Jakov szoros kapcsolatot alakított ki velünk. Szerettük, szeretetre méltó egyéniség volt. Nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy meglátogasson bennünket, ha a környékünkön akad dolga. Esküvőjén megkért, mi képviseljük a szüleit. Fiatal felesége, Anát itt született a Negba kibucban. Szorgalmasan kutatta, hogy a világ mely részein élnek még Jakov hozzátartozói. Ünnepekre gyakran meghívtak a kibucba. Később gyermekeik születtek, aztán jöttek az unokák. Gyakori vendégeik voltunk a családi rendezvényeknek.

Később megtudtuk, hogy Jakov azért került Izraelbe és a kibucba, mert szülei rosszul éltek, elváltak. Apjuk vette magához a két fiát, aztán beteg lett, és Izraelbe küldte őket, anyjuk, Berta tudta nélkül. Az itt élő két fiúnak megszakadt kapcsolata édesanyjukkal.

Jakovnak anyai vonalon mi voltunk a rokonai, bár családjának ez a része a kevésbé szeretett oldal volt, sőt, a nem szeretett oldalt képviselte. Azonban a háborúban olyan sok családi veszteség érte az embe-

reket, hogy, aki úgy érezte, mégis szüksége van hozzátartozóra, elfogadta azt, aki életben maradt.

Yakov 73 évet élt, súlyos betegségben halt meg. Emlékét úgy őrizzük meg, ahogy megismertük, fiatal katonatisztként a mindig mosolygós, jó kedélyű, kedves fiatalembernek.

Nem felejtjük el.

Van még egy rövid befejező rész. Ez a történet Berta elutazása napján játszódik.

Kikísértük a repülőtérre. Berta előzőleg megbeszélte két fiával, hogy ők a Negba kibucból autóval érkeznek a repülőtérre elbúcsúzni. A tel-avivi repülőtér akkor még egy egészen kicsi építmény volt. Korán érkeztünk Bertával, leültünk valamit inni, és vártuk a fiúkat. Az idő telt, és kezdték beszálláshoz szólítani az utasokat. Mi még csak ültünk és vártuk Berta gyerekeit. Idegeskedve tekingettünk jobbra-balra, de nem érkeztek. Elhangzott az utolsó felszólítás a beszállásra. A fiúk sehol. Berta elköszönt tőlünk, és lassú léptekkel a repülőgép felé indult. Akkor még gyalog kellett a repülőhöz menni a terminálból. Mi felsiettünk a terminál erkélyére, hogy integessünk Bertának. Láttuk, amint kapaszkodott fel a lépcsőkön, még egy integetés, és belépett a gépbe. Megfordultunk, és előttünk álltak a fiúk, későn érkeztek...

– Már felszállt? – kérdezték.

– Ott ül a tizedik ablak mellett – válaszoltuk –, talán még megláthatjátok. De miért késtetek?

– Cipőt kellett vásárolnunk.

Számunkra ez érthetetlen volt, hiszen lehet, hogy ez volt az utolsó alkalmuk elbúcsúzni édesanyjuktól. A cipő fontosabb volt?

Berta három év múlva meghalt Dél- Amerikában.

Későbbi gondolatom az volt, lehetséges, hogy a fiúk szándékosan késtek, hogy ne kelljen búcsút venni édesanyjuktól, aki tulajdonképpen elhagyta otthonukat, és gyermekkorukban őket.

Hatvanéves találkozó a magyarországi cionista fiatalsággal

2007 novemberében volt az utolsó találkozó fiatalságunk emlékével a Tel Jichak kibucban. Az előző összejövetelt két évvel korábban tartottuk. Érződött, hogy sokan hiányoznak, betegek, vagy nincsenek az élők sorában. Ismertünk olyanokat, akik soha nem jöttek el az ilyen összejövetelekre. Érdekes lenne tudni, hogy mi az oka, mi tartotta őket távol a hosszú élet során.

Az ilyen összejövetelek alkalmat adtak a nosztalgizálásra, hiszen a legtöbb esetben másról nem is volt mit beszélni egymással. A hosszú évtizedek elmosták a közös érdeklődési köröket, a megöregedett emberek sokszor alig ismerték meg egymást.

A találkozás elején kezdődött a felismerés vagy a nem felismerés, aztán megmosolyogtuk egymáson a változás, az öregség jeleit. Emlekezés, ki kinek volt a barátja vagy barátnője. Fel lehet-e ismerni a szemeken a rég elmúlt ifjúság tüzét? Mit csináltunk hatvan év alatt az életünkkel? Érdemes volt a harc az új hazában az idegen hazáért? Ki éli még tevékenyen az életét, vagy ki az, aki éppen csak vegetál? A „fiúk” többsége már öregember benyomását keltette – és a „lányoknál” is elmúlt a fiatalság varázsa. Csak itt-ott lehet észrevenni a rég elfelejtett csintalan mosolyt, amely emlékeztet a múltra.

Rövid köszöntések a volt barátoktól, akik úgy érezték, hogy van még mondanivalójuk, utána közös éneklés egy tangóharmonikás vezetésével. A zenemester az egyik „fiú” felnőtt, 40 éves fia volt. Legtöbben csatlakoztunk a régi, felejthetetlen dalokhoz, de ez már nem a reményekkel teli fiatalság felszabadult éneklése volt, ez inkább együtt zümögés a múltra emlékezve. Ez már nem a tekintetek egymásba mélyedése a háború utáni új kor közös megvalósításáról és reményéről. A dalok szövegét a falra vetítették, de mi túltekintettünk a szövegen a távoli messzeségbe. Emlékezetemben maradtak a régi előénekes fiatalok, akik fel tudták villanyozni a legtöbb árván maradt sorstársat, barátot (chavért), akikkel aztán együtt álltunk sorban a dél-olasz ki-

kötőben, hogy felszálljunk az izraeli zászló alatt várakozó kis hajóra, és eljussunk „reményeink és álmaink” országába. Sokszor énekeltünk a mozgalmi összejöveteleken, mert felejtetni kellett mindazt, amit a háború, a holokauszt éveiben átéltünk. Mindnyájan elvesztettük szüleinket, rokonságunkat, meg lettünk gyalázva, félemlítve. Csak egy új otthon felépítésének reménye adott energiát az élet újrakezdéséhez. Éneklés közben kimentem friss levegőt szívni, mély lélegzetet venni. Kint láttam, hogy nem vagyok egyedül. Ott volt az egyik résztvevő „lány”, akinek inkább az arcára emlékeztem, mint a nevére. A falat támasztotta, és a fejét fogta. Úgy véltem, hogy inkább az egyedüllétet, mint a segítő kezet kereste.

Tovább menve megszólított valaki: „Mondd, ki vagy te?”. Miközben mondtam a nevemet, hirtelen felismertük egymást. Összeöleleztünk. Mose Glück nyolc évvel volt idősebb nálunk, de kora ellenére nagyon jól nézett ki.

Mose mindig kéznél volt, ha el kellett valamit intézni. Határokon átszökés oda-vissza, emberek átszállítása, irányítása számára semmiség volt. Nem pénzért tette, hanem idealizmusból. Ilyenek is voltak. Ő is írt egy visszaemlékezést arról, amit átélt. Könyvet cseréltünk.

Utána ebéd a kerek asztaloknál. Még néhány szellemesség, még néhány pletyka, aztán búcsúzkodás. Kézfogások, puszilkodás, shalom, viszlát – ki tudja, mikor. Mindnyájan éreztük, hogy ez volt az utolsó találkozás. Előbb-utóbb vége az életnek.

Hazafelé Eszti feltette a kérdést:

– Miért nem érdeklődik senki, hogy mit érzünk, mit tettünk az életünkben, amely csak egészen véletlenül maradt meg a nagy háborúban, és itt a sok kis háborúban?

Nincs erre válasz, csak következményeivel élünk együtt.

Hány gyereked van? Hány unokád, ükunokád? Hányszor cseréltél élettársat? Ki a társad? Hallottad, egyikünk vagy másikunk már az idősök otthonában él?

Szerencsénkre a betegségekre nem maradt idő.

Gyermekkori emlékek

Az első rádió.

Tíz éves koromig egy budai családi szállodában laktunk, mert nem volt pénzünk lakbérre. A szemközti szomszédunk egy kissé furcsa, gyermektelen házaspár volt. A férfi mindig szunyókáló, ötvenes matematikus, felesége kicsit fiatalabbnak nézett ki, telve temperamentummal. Juliskának hívták. A jól ismert költő-írónak, Szép Ernőnek volt testvére. Juliska egy kicsit bolondozó, túlfűtött egyéniség volt, sokat unatkozhatott egyedül otthon, amikor a férje dolgozott. Sok szórakozása nem lehetett. Néha be-bekopogtatott hozzánk megmutatni a főztjét, úgy emlékszem legtöbbször rizst készített magának. Aztán bekopogott az új kalapjaival is. Néha verseket írogatott fivére nyomdokain járva, és felolvasta nekünk dilettáns költeményeit. Juliska nagyon büszke volt fivérére, aki ismert, befutott író volt a harmincas években a kis- és nyárspolgári budapesti társadalmi körökben. Dacára a fasiszta politikai rezsimnek, ezekben az években a zsidók még komoly szerepet játszottak a magyarországi kulturális életben. Szép Ernő, a felvidéki vallásos zsidó családból származó író szentimentálisan hazafias magyar rímeivel felkapott volt annak ellenére vagy annak köszönhetően, hogy kicsit gejl, „smelc” stílusban írt. Mondhatni, hogy Szép Ernő „széplelkű” naiv magyar volt, ameddig 1944-ben haláltáborba nem került a félmillió magyarországi zsidóval együtt. A kevesek közé tartozott, aki túlélte. Egyénisége megtört, de megmaradt szellemességét szarkasztikusan fejezte ki a háború után: „Én Szép Ernő **voltam**...”.

Juliska egyszer egy hónapban meghívta Ernő fivérét délutáni teára. Az invitálást levélben, néha prózában, néha rímben küldte el a legfeljebb tíz percnyi távolságban lakó fivérének. A meghívó levelet, még elküldése előtt, felolvasta nekünk.

A kispolgári elragadottsággal teli Juliska nagyon szeretett engem, mert gyermektelen volt, és rengeteg szabadidővel rendelkezett. Egyszer engem is, a hatéves kisfiút meghívott délutáni teára a (nagyon tisztelt) költő tár-

saságában. Fogalmam sem volt, hogyan kell viselkednem, azt hiszem, zavaromban az arcom kipirult, alig vártam, hogy befejeződjön ez a hülye ceremónia.

Juliskáéknak volt rádiójuk is, és mindig behívott, ha a gyerekek számára volt közvetítés. Nagyon szerettem ezeket a rádióműsorokat hallgatni. Azokban az években a rádió még luxusnak számított, és alig volt a mi köreinkben olyan család, amelyiknek volt vevőkészüléke. Nekünk sem volt. Körülbelül nyolc éves lehettem, amikor úgy gondoltam, hogy a kevés spórolt zsebpénzemből vehetnék magamnak egy rádiót. Néha kaptam a rokonságtól egy kevés zsebpénzt, és saját bevételtem is volt, mert a templomi énekkarban, ahol tag voltam, kaptunk egy kis gázsit. Kikértem a szüleim véleményét, majd beleegyezését a tervhez. Szüleim nemcsak beleegyeztek, hanem anyagilag segítettek is a kivitelezésben.

Egyik este érkezett egy technikus, és hozott egy rádiót kipróbálásra. A készülék használt volt, az én boldogságom és elragadottságom viszont határtalan. Akkor már kezdődtek a háborús évek, anyám testvérei és rokonsága, akik a közelünkben laktak, sokszor átjöttek esténként, hogy együtt hallgassuk a londoni rádió magyar nyelvű propaganda adását. Ez ugyan tiltott és veszélyes volt, ráadásul nehezen lehetett fogni a rövidhullámú adást. A rádióvevő technikailag még kezdetleges volt, és a magyar titkosszolgálat is zavarta az angliai híradásokat. Alig lehetett hallani, megérteni a szándékosan zavaró sípolások és zörgések háttérében a szöveget. A hangerősséget nem mertük fokozni, az ablakokat, ajtókat bezártuk, a szobát besötétítettük és lélegezet-visszafojtva vártuk az ismert jelzést. Máig is hallom emlékeimben Beethoven ötödik szimfóniájának nyitányából a dobpergést – *ta-ta- ta- tam....ta-ta- ta - tam...* **RÁDIÓ LONDON, ITT A BBC MAGYAR NYELVŰ ADÁSA.** Ilyenkor szinte elakadt a lélegzetünk az izgalomtól. Mindenki körülülte-állta a gépet, fülelt, és szomjasan ittuk a remény szavait, amelyek a legtöbbször messzire eltávolodtak, elhalkultak a zavarástól, néha már nem is lehetett érteni.

Nagyon féltünk, mert olyan híreket terjesztettek a magyar biztonsági

körök, hogy a zsidók bezárkóznak, és a londoni adás elektromos hullámain irányítják az ellenséges angol bombázókat. A magyar titkosszolgálat elektromos eszközökkel keresi azokat a lakásokat, amelyekben Londont hallgatják. Én szinte remegtem a félelemtől.

Aztán az az érzés, hogy mégsem vagyunk egyedül, és messze-messze, az angol szigeteken szervezik már a mi megmentésünket. Erről az elképzelésről ma már tudjuk, hogy nem volt reális, akkor mégis nyújtott egy kis lelki támaszt.

Teltek a háború évei. Hitler nem kapitulált London jóslatai és a mi reményeink ellenére, éppen ellenkezőleg, a harcok helyszíne közeledett, de a háború vége egyre távolodott tőlünk. Egyre több csata helyszíne lett ismert számomra: véres harcok Sztálingrádban, Észak-Afrikában fordult a kocka, Tobruk, El Alamein, Bengázi. Aztán Szicília és a szövetségesek lassú előrenyomulása Dél-Olaszországban. A BBC beszámolt, és a magyar adás is közölte a híreket, pár napi vagy heti késéssel. A felnőtt rokonság állandóan kérte, hogy hallgathassa az esti londoni adást, de nekem néha már mízsem lett ettől, mert így le kellett mondanom a vidám operett- és kívánság hangversenyekről. Ez Karádi Katalin meg a Latabárok ideje volt, és én még csak tíz éves voltam. Végeredményben úgy gondoltam, hogy ez a rádió az én tulajdonom! A nehezen spórolt pénzemből vettem, mégiscsak nevetséges, hogy Hitler beszédének hallgatásáért (azt természetesen szabad volt hallgatni) állandóan lemondjak élvezeteimről.

1944. március idusa után egy héttel, 13. születnapomon beszolgáltattam a rádiómat a magyar államnak a zsidó rendeletek értelmében.

Dénes

1946 nyarán a cionista mozgalomban ajánlották, hogy tíz napos nyári táborozáson vegyek részt a Bükk-hegységben. Az ifjúsági cionista mozgalmak annak idején a cserkész-ideológia egy részét vették át. Rendszerint kék inget, rövidnadrágot hordtak, sokat jártak kirándulni a természetbe, táboroztak. Lényeges különbség volt a háború előtti cserkészmozgalommal szemben, hogy alapvetően önálló zsidó állam alapítását az akkor még Palesztinának nevezett terület egyik részén és az odavándorlást tartották legfőbb céljuknak. Azonkívül koedukált, 10-20 tagú lány-fiú csapatokba szervezték őket.

Nem sok fiatalot ismertem, és kicsit zavart a gondolat, hogy szinte mindenki idegen lesz körülöttem, de mégis elhatároztam, hogy részt veszek a mozgalomban.

Hozzávetőlegesen 200 serdülőkorú fiatal utazott a vonaton a Miskolc környéki erdőségbe. A vagon, amelyben elhelyezkedtünk, megtelt zajongó, éneklő visítózó, temperamentumos 16-18 éves gyerekekkel. Nem találtam a helyemet közöttük. Háromórás vonatkozás után megálltunk az egyik faluban, és a vezetés közölte, hogy másfélórás gyaloglás van előttünk a táborozás helyéig.

Kis csoportokban indultunk el. Az út a zöld erdőségen keresztül vezetett, hátizsákokkal felmálházva a júliusi kánikulában egyre többen elfáradtak a gyaloglásban, le-lemaradoztak, leültek, és főképpen a lányok panaszkodni, nyafogni kezdtek. Hirtelen megjelent mellettük egy kicsit idősebb vörös hajú fiú, aki határozott hangon megpróbált lelket önteni a tikkadt társaságba. Amikor ez nem nagyon segített, elkezdte korholni őket német nyelven, olyan hangnemben, melyet jól ismertem a német KZ táborokból. Rögtön megértettem, hogy ez a fiú szintén "ott" volt, ahol én is 1944-45-ben. Ez elég ritkaság volt ebben a körben, mert a legtöbb hasonló korú fiatal Budapesten vészelte át a holokausztot. Elhatároztam, hogy közeledek hozzá, és megpróbálok barátságba kerülni vele. Dénes volt a neve, és a legtöbben ismerték.

Kettőnknek közös volt a háttere: sorsunk. Dénes a mozgalomban is megtartotta a nevét, ami ritkaság volt, általában héber nevet kellett felvenni a cionista tagoknak. Ez arra utalt, hogy Dénes kivételezett helyzetet vívott ki magának.

A táborozás alatt nem sikerült barátkoznom Dénessel, de utána a budapesti cionista fészekben az ő vezetésével alakult meg a Matara nevű 15 tagú csapat, amelynek én is tagja lettem. Megtudtam, hogy Dénest egy kis vidéki városból szüleivel, testvérével együtt deportálták, és csak ő maradt életben a családjából. A felszabadulás után Pesten befogadta őt viszonylag fiatal nagynénje, akinél két hasonló korú lányunokatestvér is nevelkedett. Sikerült rövid idő alatt összebarátkoznom Dénessel, aki egy évvel volt idősebb nálam, és a szememben guru volt. Szinte teljesen a befolyása alá kerültem, mert nagyon tetszett magabiztos viselkedése, szervezőképessége és vezető egyénisége. Tudott hatni a környezetére, a lányoknál nagy sikere volt, és akit lehetett, azt ki is használta.

Dénes tudta, hogy apámnak üzlete van, nekem sok zsebpénzem, és nem egyszer fordult hozzám kölcsönért, ha elfogyott a nagynénjétől kapott zsebpénze.

Gyakran jártuk Dénessel és három-négytagú társaságunkkal a pesti utcákat, vagy meglátogattuk a közeli cionista bentlakó otthonokat a szokásos délutáni találkozásaink során. Néha szüksége volt egy kis pénzre is.

Dénes impulzív gyerekember volt, heves, és mindig úgy vélte, hogy neki van igaza. Mint csapatunk vezetője, néha dühös volt, és kiabált is velünk. Termete miatt úgy viselkedett, mint egy kis Napóleon. Sokszor megszegényítette a csapat tagjait. Tudtam, hogy engem sem vesz túl komolyan, néha gúnyolt is, de fontosnak tartottam a barátságát, és igyekeztem nem törődni sértő viselkedésével. Rossz természete ellenére, vagy talán éppen ezért vonzódtam hozzá, túl nagyra becsültem. Valahogyan arra emlékeztem, hogy ő is - mint én - „ott” volt a halál torkában, és mindkét szülő után árván maradt. Barát volt, sorstárs.

Csaknem kétévi cionista cserkészkedés után a csapat egy részével beköltöztünk egy mezőgazdasági előképző csoportba (héberül hacksára). Ott is Dénes volt a vezető, és a baj akkor kezdődött, amikor magához vette a pénzügyek intézését is. Néhány hónap után megbukott Dénes, mert a pénz kezelése nem volt rendben, hiány keletkezett, még a mindennapi betevőre sem mindig jutott. Két részre szakadt a csapat, én hű maradtam Déneshez. Ott ismerkedtem meg Esztivel, aki máig is a feleségem, két felnőtt gyermekünk édesanyja, akivel öt unokánk nagyszülei vagyunk. Visszatérve Dénesre, attól a perctől, hogy barátok lettünk Esztivel, kihűlt köztünk a baráti viszony.

1949 tavaszán Izraelbe „alijáztunk” (kivándoroltunk). Az első hetekben egy kibuc kollektívájában éltünk, Dénes is ott volt, utána Esztivel elhagytuk a csoportot, és Jeruzsálemben kezdtünk új életet. Teljesen megszakadt a kapcsolat Dénessel.

A hetvenes évek végén, gyermekeink már 15 és 21 évesek voltak, Tel-Avivban laktunk, ahonnan én egy hosszabb továbbképző kurzusra Németországba kerültem, amikor Dénes egy harmadik barátunkkal beállított hozzánk. Korábban hallottuk, hogy Amerikában él, ott alapított családot. Voltak rokonai Izraelben, őket jött meglátogatni, és velünk is találkozni akart. Eszti volt otthon a gyerekekkel, amikor becsöngetett a volt barátom.

Eszti bemutatta nekik a gyermekeinket, majd leültek beszélgetni. Amikor értesültem a váratlan vendég látogatásáról, nagyon sajnáltam, hogy nem voltam otthon, hiszen sok év eltelt, és a múlt félreértései, nehezteléseai már régen feloldódtak. A látogatás vége felé Dénes félrevonta a 21 éves fiúunkat, Rafit, és elmesélte neki, hogy nagyon jó barátok voltunk. Ha New Yorkba kerül, vegye fel vele a kapcsolatot, és ha tud, a segítségére lesz. Szép és megható gesztus volt Dénestől. Rafi tényleg New Yorkban tanult és dolgozott, karriert csinált, de nem élt Dénes ajánlatával.

Az évek múltak, Rafi fiúunk elsőéves master tanulmányai idején ellátogattunk mi is Manhattanbe. Felhívtuk Dénest, aki estére meghívott magukhoz. Dénes kedvesen fogadott, viselkedése egy kicsit amerikai lett, engem Archie Bunker típusára emlékeztetett, de szívélyes volt. Munkahelye a Wall Streeten volt, nem a tőzsdén, hanem egy magas épületben, ahol a villanyszerelők vezetőjeként dolgozott. Megbeszéltük, hogy egyik délután, munkaidő után megvárjuk, és elvisz bennünket a lakására. Izgalommal vártunk rá a megjelölt időben, vajon harminc év múltával milyen embert fogunk viszontlátni?

Hirtelen megjelent a többi dolgozóval a kijáratnál, rögtön felismertem. Izraelben akkor már szokás volt a férfiak között is puszit adni köszönéskor, de ő vonakodva fogadta a gesztust. Dénes a helyi vasútállomásra irányított bennünket, közben a beszélgetés érezhetően kissé dőcögött.

Megérkeztünk, bemutatta a feleségét, aki igen szimpatikus, gömbölyű asszony volt, beszélt héberül, hiszen önkéntesként élt Dénes

kibucában. A nő jelenlétében megtört a jég, feloldódott a hangulat. Előkerültek a képes albumok, felidéztük a közös emlékeket. Aztán Dénes telefonált a St. Louis-ban élő közös barátunknak. Kicsit beszélgettünk – a semmiről. Ott aludtunk, reggel búcsúzás, Dénes már korán elment a munkába, a felesége – aranyos teremtmény - kikísért a vonathoz. Néhány órán keresztül harminc évvel korábbi közös múltunkat éltük át újra.

Pár év múltán megszületett Drorit lányunk első gyermeke, és utunk ismét Manhattanbe vitt. Dénes feleségével meglátogatott bennünket. Hoztak egy kis horgolt babaruhát az újszülöttnek. Ismét beszélgetés, Dénes mesélte, hogy már nyugdíjas, aztán azt kérdezte, illetve ajánlotta, hogy „az egész családotok itt van, ti is átjöhetnétek ide lakni, nem?” Én hallva ezt, azt gondoltam magamban, hogy Dénes soha sem volt alaposan és reálisan gondolkodó ember, és olyan is maradt. A számítógépes korszakban Dénes megtalálta Skype-on. Felvettük a kapcsolatot, és Dénes a távolból azt kérdezte: „Mordi, te vagy az?”. Hangja kicsit izgatottnak tűnt. Mondta, hogy nem egészséges. Volt még két-három rövid beszélgetésünk, kérdezte, hogy tudok-e valakiről a régi csapatból, barátokról, van-e Skype-juk, szeretne beszélgetni a régiekkel. A legutolsó alkalommal hangja megtörtnek tűnt. Dénes, ifjúkori csalódásom alanya, de mégis a barátom – 75 éves korában elhunyt.

Apám emléke

Északnyugat-Németországban egy festői kis fürdőhelyen építettek egy modern központi irattárat, amelyben összegyűjtötték az összes olyan náci fogoly dokumentációját, akit internáltak a koncentrációs táborokba. Az irattár német precizitással, számítógépes rendszerrel működik. E-mailben megkerestem őket, és rövid három hét után elküldték a fogságom alatt készült összes iratom másolatát.

Utána ismét megkerestem az irattárat, apám dokumentumait kérve. Késedelem nélkül elküldték. Édesanyámról nincsenek iratok, mert az első nap megölték az auschwitzi gázkamrában, elégették a tetemét. A félmillió meggyilkolt magyarországi zsidóról nem vezettek iratot a németek, még egy rövid megjegyzésre sem méltatták őket.

Az apámról keletkezett iratokból megtudtam, hogy a dachauai táborban két lábujj-amputáción esett át. Az első 1945. január 13-án végezték el, a második műtét 1945 februárjában történt.

Én csak a májusi felszabadulás után néhány héttel, találkozásunk reggelén tudtam meg, hogy mi történt vele. Az amputációk következtében igen nehézkes járással nem kímélve magát elindult a 100 kilométeres útra, hogy megkeressen engem. Mert megtalálta nevet a túlélők között egy névsorban, megküzdött a hosszú és nehéz út viszontagságaival, pedig akkor még vonatkapcsolat sem volt. Az idő tájt, másfél hónappal a májusi felszabadulás után az Exberg nevű kolostorban voltam. A kolostor egy része amerikai katonai kórházként működött a környéken felszabadult zsidók számára.

Én rossz fizikai és nehéz lelki állapotban kerültem Exbergbe.

Három héttel a felszabadulás után tévedés következtében egyedül maradtam egy már felszámolt táborban, az Exberg kolostor mellett. Nagyon meredek ösvényen kellett felkapaszkodnom egy mély völgyből. Egyedül voltam, lábaim tele félig gyógyult sebekkel. A gyöngeségtől alig bírtam az utat a kolostorig. Az segített, hogy elképzeltem, édesanyám már vár rám Budapesten, és milyen nagy lesz a közös örömünk, ha hazaérek. Ez volt az egyetlen alkalom, mikor élesen magam elé tudtam képzelni anyámat. Azóta elmosódott az emléke, már nem tudom felidézni.

Apám mesélte, hogy a hideg télben megfagytak a lábujjai a szabadtéri fizikai munkán, és több lábujját a dachauai koncentrációs táborban egy SS orvos tiszt amputálta, megmentve ezzel az életét. Ez a történet szinte teljesen érthetetlen – egy SS tiszt megment egy zsidó internáltat? Szinte tragikomikus helyzet! A magyarázat az lehetett,

hogy Dachau tábora a nemzetközi Vöröskereszt felügyelete alatt állt, a németek pedig nem akartak túl sok halálesetet adminisztrálni. A másik feltételezés, hogy a háború a vége felé tartott, talán a tiszt „jó pontokat” akart szerezni egy esetleges felelősségre vonás előtt. Apám szerint a tiszt nem tudta, hogy kit fog műteni, mert amikor odalépett a műtőágy mellé megkérdezte apámat, hogy olasz-e a nemzetisége? Apámnak olaszos orra és sötét bőre volt. Apám egyenes és nem túl óvatos válasza ellenére, hogy ő magyarországi zsidó, mégis megműtötte, kétszer is, először az egyik, aztán a másik lábát.

Nem részletezem váratlan találkozásunkat Exbergben, ezt megírtam első könyvemben. Mindketten túléltek a szörnyű németországi évet, de nem tudtam megbocsátani apámnak édesanyám elvesztését. Ez a trauma kísért állandóan, mert családunk tragédiáját Budapest elhagyása okozta 1943-44-ben. Persze ezt senki nem tudhatta előre, apám csak jót akart.

Apám Bad Arolsenben tárolt iratai sok ismeretlen részletet tartalmaztak. Ott volt eredeti aláírása, amelyre jól emlékszem, és az alapvető adatok, történések.

Két lábán az ujjak amputációja.

A kényszermunkások névsorában, ahol az ő neve is szerepel:

GRÜNWALD EDE. Fogolyszáma: 79280.

DACHAU

**Apám 71 éves korában, 1970-ben húnyt el Tel-Aviv városában.
Emléke mély fájdalommal tölt el.**

Vége

STOLPERSTEINE

***Botlatókövek
Második könyv***

Gidron Mordechai

Magyar nyelvű kiadás – 2017 Tel-Aviv

STOLPERSTEINE

Botlatókövek

A háborúban mindig botlanak és buknak és megbuknak – sokan...

Kérdés, hogy mit tesznek utána?

Van, aki bevallja, van, aki tagadja, van, aki megpróbálja elfelejteni avagy elfelejtetni.

Van, aki másokat von felelősségre, mondván, hogy “nem én vagyok a bűnös”!

DE VAN, AKI BÁTRAN FELELŐSSÉGET VÁLLAL!

És vannak olyanok is, egész kevesen, de vannak, kik segítséget nyújtanak.

Gunter Demnig:

‘Ein Mensch ist erst vergessen, wenn sein Name vergessen ist’, zitiert Gunter Demnig den Talmud. Mit den Steinen vor den Häusern wird die Erinnerung an die Menschen lebendig, die einst hier wohnten. Auf den Steinen steht geschrieben: HIER WOHNTE... Ein Stein. Ein Name. Ein Mensch.

„Egy embert akkor felejtettek el, ha a nevét elfelejtik.”

Gunter Demning ezt a mondatot a Talmudból idézi.

Az első évek

1949. május 15-dikén egy kis hajó fedélzetén több mint 500, nagyrészt 14-20 éves fiatallal befutottunk Haifa város kikötőjébe. Reggeli pirkadás ideje volt, feltódultunk a fedélzetre, a friss nyugati szél felfrissítette elzsibbadt tagjainkat a Dél-Olaszországból indult 6 napi hajózás után. Lassan feltűntek látókörünkben a Kármel-hegy csúcsai, majd az első napsugarak megvilágításából kiderült, hogy ami a hegysor oldalán a pirkadás szürkületében sziklának tűnt, a valóságban fehér lakóházak sora. Fogalmunk sem volt arról, hogyan is néz ki ez az ország. Azon kívül, hogy azt tudtuk, hogy a haifai kikötőbe érkezünk, szinte semmi ismeretünk nem volt az alig egy éves Izraelről, határai-ról (amelyek máig sincsenek meghatározva), földrajzáról, topográfiájáról, politikai és katonai helyzetéről, éghajlatáról. Azt hittük például, hogy egész évben meleg van. Reméltük, hogy a kikötés után majd várnak bennünket (vajon ki?) a beteljesült vágyaink hazájában. Szívünk tele örömmel, nevetgélünk, voltak olyanok, akik táncra perdültek, és torkuk szakadtából énekelték a még otthon megtanult héber nyelvű dalokat (anélkül, hogy egy szót is értettek volna a hallásból megtanult szövegből). A legtöbb szót hibásan ejtettük ki, csak a dallam, a vágyakozások, a remények és az ideálok dallama volt többé-kevésbé felismerhető. Idealizálva vártuk a találkozást az új hazával, és elkecseregve gondoltunk a régre, amely kijátszott minket, és megfosztott fiatalságunktól és családjainktól.

Mire a hegyek mögül a keleti napsütés fénye elárasztotta a hatalmas öblöt, felfedeztük, hogy a hajónkon kívül még öt-hat nagyobb szállító eszköz vesztegelt a kikötőben, tömve bevándorlókkal. Aztán tudomásunkra hozták, hogy a mi hajónk kikötésére csak másnap kerül sor. Lassan mozgolódás kezdődött a vízen, rendőrségi csónakok érkeztek a hajóhoz, mi pedig vizsgálgattuk a szemünkkel az egyenruhát, amelyet a hatágú zsidócsillag díszített, a karszalagon két héberül írt szó „Misteret Israel” – izraeli rendőrség. Mindegyik hajóra felszállt

két rendőr az izraeli fennhatóságot jelezve. Mi meg óvatosan forogtunk körülöttük, hallani akartuk az eredeti héber szavakat, a beszédet anélkül, hogy értettünk volna bármit is belőle. Később, a megérkezés után, a „kijózanodás idején” rájöttünk, hogy nagyon kevesen tudták a héber nyelvet helyesen használni még a rendőrség keretében is.

A délelőtti napsütés lassan felforrósította a levegőt, a tenger csöndes volt, néhányan elhatároztuk, hogy beugrunk a tengerbe fürödni. Gondoltuk, hogy itt a tenger is már a mi otthonunk része, azt csinálhatunk, amihez kedvünk van. Az előző másfél hónapot az úton illegálisan töltöttük - Szlovákiában, Ausztriában, Olaszországon keresztül – nem volt semmilyen személyazonosító igazolványunk, óvakodni kellett mindenhol, nem volt szabad feltűnést kelteni, mert letartóztathattak volna. Csak egy héttel ezelőtt, az izraeli zászló alatt váró hajóra felszállva kaptunk személyazonosító papírt. Tehát most már nem történhet velünk semmi baj - gondoltuk -, és 8-10 méter magasról be is ugráltunk a tengerbe. A víz sós, piszkos, olajos és bűdös volt, hiszen a kikötőben állt a hajó. A rendőrök ránk kiabáltak, ezért hamarosan visszamásztunk a fedélzetre. Aztán csónakok érkeztek fiatal vízi cserkészekkel, akik kirándultak és kíváncsiskodtak, hogyan is néznek ki az újak, akik az országba érkeztek. Az volt a benyomásunk, hogy ezek a fiatalok gondtalanul élvezik az életüket, hasonlóan, mint mi néhány héttel ezelőtt Magyarországon.

Másnap reggel a hajó kikötött a parton, jöttek az utasítások, össze kellett csomagolni a kis, alig 5-6 kilogrammos személyes batyuinkat, és sorba álltunk a kiszállásra. Az utolsó lépcsőkhöz érve a kezünkbe nyomtak egy lekvárral megkent szendvicset, és shalomot mondván elváltunk a hajó személyzetétől. Izrael földjére léptünk. Nem volt sok idő az elmélkedésre, egy asztalnál ültek a bevándorló hatóság emberei, és újból bejegyezték az adatainkat, kaptunk új igazolványt, és kezünkbe nyomtak körülbelül 15 dollár értékű helyi pénzt. Aztán továbbírányítottak a kikötőből egy nyitott teherautó felé. Előtte még tetőtől talpig beszórtak DDT porral. A legtöbben ismertük ezt a szert,

tudtuk, hogy dacára a kellemetlenségnek ez hasznos. Később mesélték a keleti országokból jöttek, akik nem ismerték a DDT-t, hogy nagy sértésnek vették azt a feltételezést, hogy tetvesek.

Mindenki héberül beszélt, egy szót sem értettünk. Ha látták, hogy nem értünk valamit, megpróbáltak jiddis kifejezéseket használni. – Hova akartok utazni? A kibucba, ott várnak ránk - feleltük. Előbb beutazunk a táborba, aztán holnap majd jönnek értetek a kibucból - válaszolták.

Hozzávetőlegesen 10 percet utaztunk déli irányba a táborig, a tengerparttal párhuzamosan.

Az első benyomások az új hazáról. Az útkereszteződéseknél sokan álltak, és autókat stoppoltak, fuvarra vártak, hogy eljussanak úticéljukhoz. A legtöbb autó megállt, felvette az utasokat, mindezt pénz nélkül. Szimpatikus hangyaboly benyomását keltették. Sok arabot láttunk, akiket a ruházatukról ismertünk fel, amelyet eddig csak képről ismertünk.

Megérkeztünk, és valóságos bábeli zűrzavarba csöppentünk. Emberek különböző színűek, kinézésűek, mindenféle nyelven beszéltek. Azt mondták, hogy ezek mind zsidók, a legtöbbjük az iszlám államokból származott, szintén új bevándorlók. Üres sátrak fogadtak vasággyakkal, pokrócokkal. Nem értettük, hogyan igazodunk el ebben a keveredésben. Megláttam egy kis házat, amelyre ki volt írva, hogy a tábor irodája. Egy tisztviselőnő segített, amikor meghallotta, hogy mi az egyik kibucba akarunk eljutni. Telefonált oda, és másnap jöttek is értünk.

Nem több mint egy hónap múlva a kibucban elhatároztuk, hogy nem maradunk a kollektívában, hanem megpróbálunk saját önálló életet kezdeni Jeruzsálemben.

Jeruzsálem 1949 nyarán egy évvel az állam kikiáltása után még olyan volt, mint egy nagy falu, amelynek egyik részét szöges drótkerítéssel leválasztották. A kerítésen túl terült el a város arab része. Annak ellenére, hogy kicsi volt a város zsidó része, eleinte nehezen ismertük ki magunkat.

Bakaa 1948

Az arab óváros a messziről látható falak mögött helyezkedett el, de volt arab rész a falakon kívül is, amely már modernebbnek tűnt, de arabok ott már nem laktak a háború óta. Ezeknek az egy- vagy kétemeletes, szép és aránylag modern házaknak nagy része üresen, elhagyottan és kifosztva állt, mintha az új bevándorlókat várta volna. Vajon hol vannak a régi lakók, ezeknek a lakásoknak, házaknak a tulajdonosai? Nem is kérdeztük sem másoktól, sem magunktól. Elmenekültek vagy elkergették őket, esetleg fogságba estek? Nem volt számunkra érdekes. Nem is gondoltunk erre. Háború volt és kész! Tapasztalatból tudtuk, hogy mi a háború.

A felszabadított vagy az újonnan elfoglalt területekre özönlöttek a bevándorlók. Nagy részük az arab országokból jött, és önálló kezdeményezésből kerestek üresen hagyott lakásokat. Mi, és még két-három fiatal pár, mind 18-20 év körüliek voltunk, letelepedtünk közösen egy nagy négyszobás lakásba, mindegyik pár egy-egy szobát foglalt el. A mellékhelyiségeket közösen használtuk, az ebből származó kellemetlenségekre még visszatértek.

Lényegében senkinek sem volt semmije, a lakásban sem volt semmi, még folyó víz sem a csapokban, villanyáram a vezetékekben. Minden ki volt fosztva. Így nézett ki Jeruzsálemben az óvároson kívüli arab rész a harcok utáni három-négy hónapban. Ablakaink előtt volt egy nagy katona tábor még az angol mandátum idejéből, ahol az izraeli katona-ság egyik egysége volt elszállásolva. Ez elég színes szomszédság volt, például minden reggel arra ébredtünk, hogy reggeli futóedzést tartot-tak a hosszú úttesten, ilyenkor több száz katona ütemre szaladt, éne-kelt és nem kis zajt produkált. Nem tudtuk milyen távolságra végezték az ütemes futást, ha 5-6 kilométert tettek meg, akár Betlehembe is elértek. De biztos, hogy odáig nem futottak, mert az már túl volt a ha-táron. A tábor túlsó oldalán már a senki földje kezdődött, amely után a jordániai arab légión állásai helyezkedtek el. Mindez egy kilométeres sávban volt. Ezek a nyugtalanító dolgok nem zavartak, csak az érdekelt bennünket, hogy találjunk munkahelyet, és legyen egy kevés pénzünk ételre. Az élelmiszert jegyre adták, mert nagy hiány volt mindenkől. Az új ország hónapról hónapra vegetált, élelmet Európából vásárolt a bevándorlókkal állandóan növekedő lakosság számára.

Betlehem Yehuda

Akkor közülünk senki nem gondolt a város szentségére, nem volt érdekes számunkra, hogy hol van a Siratófal, és más szent helyek. Oda amúgy sem lehetett eljutni, mert a legtöbb történelmi hely az arab területeken Jordánia fennhatósága alatt maradt.

Az egyetlen, ami fontos volt, hogy találjunk valamilyen egyszerű munkát, vagy kínálkozott egy másik lehetőség, hogy kis fizetéssel szakmát tanuljunk az építőiparban. A tanulás költségeit az új állam fedezte, és ösztöndíjat is juttatott a tanulóknak.

Én például néhány hónap után már kaptam munkát az ács szakmában. Minden kezdetleges volt, az életmód, az étkezések, az igényszint, és ott volt a bizonytalanság, hogy lesz-e máról holnapra miből élni? Néha kiesett az ember néhány napra a munkából, máskor befejeződött az építkezés, amott még nem kezdődött meg az új munka. Volt úgy, hogy megpróbáltam önálló munkát vállalni, akkor is, ha nem tudtam, hogyan kell csinálni. Történt, hogy nem messze a lakóhelyüinktől egy idősebb magyarországi házaspár ki akarta köveztetni a kis konyhájuk padlóját. Hogy, hogy nem, elvállaltam a munkát. Elméletileg tudtam, hogyan csinálják, de azt, hogy milyen arányban kell a cementet a malterhoz keverni, hogy tartsa a kövezetet, még nem tudtam. Három napi nehéz munka után rájöttem, és a házaspár is rájött, hogy nem tudom megcsinálni. Szégyelltem magamat és mondtam, hogy sajnálom, de ez nem megy, nem jár nekem fizetség a munkáért.

Eltelt két-három hét, eljött az őszi ünnepek ideje, én közben újból elhelyezkedtem, és a lakhelyünkön keresett és megtalált az idős asszony. Én még a munkában voltam, de Eszti, akivel közben már összeházasodtunk, otthon volt. A néni pénzt adott neki, mondván, hogy én mégis csak keményen dolgoztam, habár eredménytelenül, de neki az ünnepek előtt lelkiismeret-furdalása támadt, hogy nem fizette meg a fáradozásomat. Történt ilyesmi is Jeruzsálemben az első években.

Második önálló munkámat úgy kaptam, hogy egy alkalommal, amikor az akkori város központjában dolgoztam, a déli szünetben arra jött egy szintén idősebb hölgy (úgy látszik, sikerem volt az idős hölgyeknél), és meg-

szólított, hogy be tudnék-e fedni a teraszán egy háromnégyzetméteres területet? A közelben volt, felmentem munka után megnézni, majd elvállaltam másnapra, munka utánra. Ezúttal sikerült jól megcsinálni a vállalat, aránylag gyorsan is. Hirtelen gazdagnak éreztem magam, megkapván a kért pénzt, a majdnem 20 dollárt. Elhatároztam, hogy meglepem Esztit, és veszek magunknak két szép alpaka kanalat, villát és kést. Addig csak műanyag evőeszközünk volt. Eszti örült, de kifogásolta, hogy csak kettőt vettem, másnap vásároltam még kettőt a maradék pénzből. Szinte hihetetlen, de máig megvannak jó állapotban, 65 év után ezek az evőeszközök, habár csak kisegítő evőszerszámnak használjuk.

A harmadik és egyben utolsó önálló próbálkozásomra majdnem effektíve ráfizettem pénzt. Történt, hogy megismerkedtem egy munkafelügyelővel, aki a városnál dolgozott, de szerzett magának mellékjövedelmet is. Mint kicsit befolyásos alkalmazottnak lehetősége volt a város elhagyott javak osztályától épületjavításokat kapni, de kellett valaki, akinek a nevében felveszi a munkát. Mi is volt az elhagyott javak osztályának a feladata? Mindazoknak az ingatlanoknak a kezelése, amelyek az arabok kezében voltak, akik a függetlenségi háborúban, 1948-ban elmenekültek az új zsidó állam területéről. Az említett fiatalember, tőlem kicsit idősebb, iraki származású volt, jól beszélt már a nyelvet, és jól kiismerte magát a városban. Hogy, hogy nem, felajánlotta nekem, hogy legyünk társas viszonyban. Ő tesz munkavállalási ajánlatokat az én nevemben, amelyet ilyenkor pénzzel kell garantálni, és annak egy részét én fedezem, aztán én dolgozok a vállalt építő munkán, és ha kell, felveszünk segítséget a munkához. Beleugrottam a vállalkozásba akkori 150 dollár értékben, mert már volt egy kis megtakarított pénzünk a munkánkból. Abban az időben a napi keresetem az építőiparban 5-6 dollár volt. Két-három héten keresztül egészen jól ment a munka, de nem volt gyakorlatom sok mindenben, és rájöttem, hogy nagyon keveset keresek a munkámmal. Az egyik nap szóltam a „társnak”, hogy nekem nem felel meg a társulás, és kértem, hogy adja vissza a befektetett pénzemet. A fiatalember eljött a

lakhelyünkre, látta, hogy igen szerényen vagyunk berendezkedve, és rövid, nyugodt vita után elővette a zsebéből a pénzt, amelyet én adtam neki, az asztalra helyezte, mondván, hogy „itt a pénzed, attól félsz, hogy elveszem tőled?” Én erre azt válaszoltam, hogy nem félek, és azon nyomban megfogtam az asztalra tett bankjegyeket, és gyors mozdulattal a zsebembe csúsztattam. Ha belegondolok 65 év távlatából, amikor még a nyelvet alig beszéltem, hivatalos írásbeli megegyezésünk nem volt, szinte csodálatos, hogy visszaadta a pénzt!

Esztinek sem volt egyszerű a beilleszkedés. Először egy szállodába jelentkezett takarító munkára. A főnöknő végigmérte, aztán kijelentette, hogy ez a munka túl nehéz lesz neki, mert rettenetesen sovány és gyengének néz ki. Ez igaz is volt.

Utána egy vendéglő konyhájába került mosogatónak. Első munkanapján hatalmas havazás volt Jeruzsálemben, ami nem fordul elő ott sem minden esztendőben. Ennek ellenére a vendéglő a város központjában zsúfolt volt, és rengeteg mosogatóra váró edény gyűlt össze. Besötétedett, de az edények csak halmozódtak előtte. Közben leállt az autóbusz-forgalom a hatalmas havazás miatt. Eszti kapta magát, szolt, hogy rá még félórás gyaloglás vár a sötétben, és ott hagyta az edényeket! Majd nem ment el a járandóságért, mondván, biztosan nem fogják kifizetni, mert otthagya a munkát. Nem keresték fel az ünnepek előtt. Valószínűleg a főnöknek ott nem volt lelkiismeret-furdalása...

Két év múltával be kellett vonulnom az izraeli hadseregbe, mint minden fiatalnak, aki a függetlenségi háború idején még nem volt az országban. A nyelvet már jól értettem, egy kicsit beszélni is tudtam, és az alapkiképzés után beosztottak egy technikai alakulathoz Tel-Aviv közelében. Ez állandó beosztás volt, a táborból majdnem minden este kimehettünk, és aki nem lakott messze, otthon aludhatott. Kezdtem lakást keresni Tel-Avivban, hogy eladjuk a Jeruzsálemben lévő szobánkat, és abból a pénzből talán találunk Tel-Avivban vagy a környékén lakóhelyet. Mikor valóban találtunk egy lehetőséget, lekötöttük elvben azt, és kezdtünk vevőt keresni a jeruzsálemi szobára.

Mint már korábban említettem, a mellékhelyiségeket közösen használtuk, így a szoba tulajdonjogán kívül a fele konyha is a mi használatunkban volt, és az is az új lakót illette volna. Az a házaspár, aki az utolsó szabad szobát használta szintén a magyarországi csoportunkból volt, Inci és Jozsef néhány héttel utánunk érkezett, és mivel a konyha nagyon kicsi volt, ott számukra már nem volt hely, ezért az előszoba egyik beugrójában alakítottak ki maguknak főzési lehetőséget. Itt kezdődött a vita. Ugyanis Inciék úgy gondolták, hogy elköltözködésünk után őket illeti a fél konyha használata. Ezzel szemben az új bérlőjelölt nem volt hajlandó lemondani a konyha használatáról. Nagy gondban voltunk, és igen nagy csalódás volt számunkra, hogy az Inci Jozsef házaspár a hátunk mögött, egy szóval sem említve nekünk, kiigényelte a konyharészünket a lakáshivatalban. Ez volt az első pofon, amit az életől Izraelben kaptunk, mert úgy éreztük, hogy jó barátaink csúnyán kijátszottak bennünket. Elhatároztuk, hogy beszélünk velük, és megpróbálunk egyezsége jutni. Nem volt pénzünk a megegyezésre, de volt egy rádiónk, amit sikerült munkánk spórolt pénzéből vásárolni. Ez a rádió egy használt, akkoriban világvevőnek számító rádió volt. Ez volt a második rádió, amit vettünk (az elsőt 1944-ben be kellett szolgáltatni). És ezt a számunkra nagy értéket odaadtuk Jozseféknak a konyharészről való lemondás fejében. Nagyon megsértve és lelkileg sérülten hagytuk el Jeruzsálem városát. Jozsefékkal nem beszéltünk hosszú évtizedekig. Inci nagyon fiatalon meghalt, Jozsef is sokat betegeskedett. Aztán elmúlt több mint negyven év, amikor véletlenül találkoztunk Jozseffal mint özvegy, eléggé megtört emberrel. Erőt vettünk magunkon, kezet fogtunk és Shalommal köszöntöttük.

Három és fél évig narancsos erdőben

Három és fél évig laktunk-éltünk egy narancsos erdőben Tel-Aviv közelében. 1948-ig létezett egy arab falu északra Tel-Aviv határától, a tengerparti sávon, 5 kilométerre a tengerparttól. E falu lakói, mint a jeruzsálemi modern házakban lakók, szintén hontalanok lettek a háború következtében. A faluba is új bevándorlók költöztek be.

Szükségesnek érzem megmagyarázni, mi volt a történelmi háttere annak, hogy félmillió arab vált hontalanná Izrael állam megalapítása után. A világháború befejeztével megalakult az Egyesült Nemzetek Szövetsége /ENSZ/, amely hosszú tárgyalások és helyi vizsgálatok után megszavazta, hogy a zsidó népnek és a palesztin népnek joga van államot alapítani Palesztinának azon területén, ahol élnek. A zsidók évtizedes munkával felépítettek maguknak az angol mandátum területén városokat és mezőgazdasági településeket. Az araboknak szintén joguk volt államot alkotni az angol mandátum megszűnése után. A palesztinai arabok nem fogadták el e határozatot, és háborút hirdettek. A mandátumot határoló arab államok: Libanon, Szíria, Jordánia és Egyiptom szélsőséges uralkodói segítséget nyújtottak a palesztinai araboknak, és háborút indítottak a 600 ezer, zsidók lakta települések és Tel-Aviv városa ellen. Az arab lakta területeken arra uszították a tömeget, hogy meneküljenek el ideiglenesen a zsidókkal szomszédos területekről, és néhány hét után, amikor a hadseregeik megsemmisítik a zsidókat, térjenek vissza és vegyék tulajdonukba a zsidók által elhagyott vagyont, azonkívül megígérték, hogy a zsidó lányok szabad tulajdona lesz a viszszerzőknek. Nehéz helyzet volt, a zsidó lakosság nagy része fegyverben állt, és a véres háborúban a zsidó lakosság tíz százaléka elesett.

Rövid leírásom természetesen nem pontosan tükrözi a történeteket, a háborúban, mint minden harcban kemények és könyörtelenek az események. Ennek ellenére sikerült szinte csodával határosan megszervezni az új államot. Az arabok nem voltak hajlandók megalakítani a maguk palesztin államát, és békét kötni Izraellel a mai napig sem.

E történelmi események hátterében talán jobban megérthető, hogy rengeteg elhagyott lakás és ingatlan maradt az új, fiatal állam kezében és kezelésében. Így kerültünk például mi Jeruzsálem után egy megüresedett arab falu, Sajch Munesz volt narancsosába. A narancsosban primitív házacsok álltak a narancs csomagolására, de a narancsfák már mind kiszáradtak. Ezeket a narancscsomagoló házakat élelmes emberek lakásokká alakították, ami után a faluban már nem maradt egy talpalatnyi hely sem. A narancsosban nem volt villanyáram, és a folyóvízen kívül semmilyen városi szolgáltatás.

A közbiztonság sem volt rosszabb, mint Jeruzsálemben, éjszaka a sakálók visítása kergette el a talán rosszindulatú idegeneket. A három és fél évi otthagatás alatt egyszer fordult elő, hogy a reggeli ébredés után a fák között idegen ember kiabált segítségért, mert oda volt kötözve egy fához. Kiderült, hogy a városban egy üzletnek volt az őre, és az üzletet kirablók cipelték el a közeli narancsosba, majd egy fához kötötték. Még minden primitív volt az új hazában, az üzletrablások is.

Használtak egy elszomorító kifejezést az új bevándorlókkal szemben, amit nem akartunk magunknak sem bevallani az első években. Lenéztek bennünket azok, akik már a háború előtt Palesztinába vándoroltak, és itt már őslakosoknak számítottak. Azt állították rólunk, hogy gyáván viselkedtünk a németekkel szemben Magyarországon, úgy vonultunk a halálba, a szenvedésekbe, mint a barmok. Nem lázadtunk fel, nem szerveztünk ellenállást. Kifogásolták, hogy nem tudunk héberül, de még a jiddis zsargon nyelv nagy részét sem ismerték a magyarországiak.

A hírhedt náci tiszt, Eichmann fogságba ejtése és pere Jeruzsálemben, 1960-ban változtatta meg a közvéleményt, új politikai és nevelési fejezetet nyitott a holokauszt történelmi idejéről Izraelben. A tantervekben vezető szerepet kapott a holokauszt (héberül a soah). Engem is sokszor meghívnak iskolákba előadást tartani a második világháború alatti vészidőszakról, mint szemtanút, aki átélte a borzalmakat.

Számtalan irodalmi és művészeti alkotás, színházi mű örökíti meg e sötét korszakot. Nemrégén megkértek egy egészen rövid, öt perces tömör bevezető beszédre az új holokauszt tanterv megjelenése alkalmából Élő tanú vallomása címmel.

Idézem:

Tisztelt közönség,

Élő Tanu Vagyok.

14 hónappal a második világháború befejezése előtt, 1944 tavaszán Hitler katonasága bevonult Magyarországra. Ez volt az „Utolsó fejezet”- e címen jelent meg GERLACH és GÖTZ német történészek könyve Magyarország zsidótalanításáról.

Ebben az időpontban én 13 éves gyermek voltam, akkori nevem Grünwald Henrik. Miskolc városban laktam a szüleimmel. Miskolc Magyarország északkeleti régiójában van. Egy vasárnapi napon, március 19-dikén jelentek meg a németek Magyarországon, és nekem egy nappal korábban, szombaton volt a Bar-Micva ünneplésem a zsidó templomban. Abban az időben már nem tartottak zsidó körökben nagy ünnepségeket, mert a legtöbb családban az apák és a fiatal férfi rokonság már a keleti orosz fronton munkaszázadokban szenvedtek, és halálig kínozták őket a kényszers munkán.

Néhány héttel március 19-dike után négytagú családunk már az Auschwitz-Birkenau haláltáborában találta magát.

Pontosan emlékszem, hogyan lettünk kilökdösve a lezárt tehervagonokból háromnapos utazás után. Ordítózás, feszültség és a nők, férfiak különválasztása.

Kora reggel volt, perzselő nyári nap, álltunk a vagonok mellett, nem messze két magas kémény ontotta a füstöt, és furcsa szag szennyezte a levegőt.

Ott és akkor láttam utoljára az édesanyámat.

Én magas növésű kölyök gyerek voltam, és megpróbáltam magamat négy teljes évvel idősebbnek vallani.

E perctől kezdődött a harcom az életemért.

Innen össze-vissza szállítottak, munkaosztagtól munkaosztagig, egyik táborból a másikba, Lengyelországból Bajorországba.

Tíz hónapos bajorországi munkatáborban, a nehéz téli időjárásban, az éhségtől, betegségtől „muselmann” állapotba süllyedtem le.

1945 május elején az amerikai hadsereg felszabadította a táborot, és a csodával határos módon életben maradtam.

A későbbi években kiderült, hogy Miskolcra és környékére három rövid nap alatt 14 089 embert: férfit, nőt és gyermeket gyilkoltak meg rögtön odaérkezésünk után Auschwitzba. 1372 deportált maradt életben Miskolcra.

Ez történt az összes magyarországi régióban. Több mint fél millió zsidót adott át, azaz adott el Magyarország a németeknek annak tudatában, hogy ott a gázkamrákban meggyilkolják őket.

Édesanyám, Franciska Blum is a meggyilkoltak sorsára jutott.

Röviddel a felszabadulás és a testi felépülés után a Magyarországra visszatért fiatalság nagy részének eszméje és életcélja lett részt venni Palesztinában a zsidó állam felépítésében. 1949 tavaszán hajóztunk be az egyéves, fiatal Izrael államba a cionista ifjúsági mozgalmak szervezésében. A fiatal állam kezdetleges helyzetben volt rengeteg problémával, egy nehéz, véres háború nyomaival, és az új bevándorlók ezreinek letelepítését kellett megoldani.

Nehéz munkával kezdtük az új életet. Mint a legtöbben, én is dolgoztam építőiparban, voltam katona, családot alapítottam Eszterrel, aki szintén az egyik életben maradt tanúja a deportálásnak. Két gyermekünk született, akik egyetemi végzettséget szereztek.

Sokszor kérdeznak a holokauszt emléknapon: Mi volt a legnehezebb a koncentrációs táborokban? A válaszem: A félelem és az elhagyatottság érzése. És mi volt nehéz Izraelben? A jövőnk felépítése.

Burgenland

Néhány évvel ezelőtt Bécs mellett nyaraltunk egy baráti házaspárral és beutaztuk a szép burgenlandi tájat. A férfi velem hasonló korú, környéken, született a húszas évek végén.

Az én kapcsolatom a vidékkel anyai nagyszüleimhez kötődik. Ők Burgenlandban éltek, és több gyermekük született Lackenbach-ban. A három legfiatalabb – édesanyám, Gizi húga és Ali bátyja – viszont már Sopronban jött világra.

Egyik nap Sopronba vitt a kíváncsiság a Fertő-tótól. Nem ismertem a várost, dacára annak, hogy ott született édesanyám. Sopron a „húség városa” a magyarok szerint. Én másodszor jártam ott. Első alkalommal, 1949 elején szökési tervet készítettem elő a határon túlra cionista vezetőnk ötlete alapján, de már a vonatállomáson elkapott a határrendőrség. Tervem eredetileg az volt, hogy felkeresem Sopronban az egyik távoli rokont – Kindi volt a beceneve -, akit még 11-12 éves koromból ismertem. Kindit szintén deportálták München környékére, és a felszabadulás után véletlenül találkozott apámmal az egyik táborban. Nemcsak találkoztak, hanem volt a fiúnál egy névsor azokról az életben maradt zsidókról, akik a dachauai tábor adminisztrációja szerint szabadultak. És azon a listán szerepelt az én nevem is. „Grünwald Henrik 1931-es születésű, Exbergben az élők sorában van”. Apám rögtön útra kelt abban a reményben, hogy valóban életben vagyok Exbergben, ahol az amerikaiak kórházat rendeztek be a környéken felszabadultak részére, amely 100 kilométerre volt apám táborától. Kindi 20 éves lehetett. Rövid idő után visszatért szülővárosába, és két testvérével élt a háború utáni Sopronban. Fel akartam keresni őt, hogy tanácsot kérjek az illegális határátlépés megszervezéséhez, és valamelyik ismerősének segítségét a kivitelezéshez. Társaságunk hozzávetőlegesen tizenöt tagú lett volna. Tudott volt, hogy a határon lakók között mindig lehet találni csempészeket. Mielőtt Sopronba utaztam, ezekkel a rokonokkal-ismerősökkel már jó ideje semmiféle kapcsolatom nem volt.

Úgy képzeltem, hogy váratlanul megjelenek náluk, csak befogadnak egy-két napra. Nem gondoltam, hogy a legjobb helyre fordulok majd Sopronban, csak éppen fordított értelemben. Nem tudhattam, hol dolgozik Kindi.

Nem ismertem az ország határán a viszonyokat, így nem gondoltam, hogy a detektívek már a vonaton kifigyelik a számukra gyanús embereket. De miért tűntem gyanúsnak? Két okból: öltözékem kifejezetten sportos volt, a teljesen új battledress felsőrészt viseltem, a nadrág szára pedig katonásan a lábszárra gombolódott az új bakancs felett. Ilyen öltözék a disszidálásra készülő cionista fiatalokat jellemezte abban az időben. Naivságunkban akkor azt gondoltuk, hogy a bakancs és a meleg sportos ruha a palesztinai klímában a legmegfelelőbb lesz. Azon kívül tetszetős volt a szemünkben az olyan öltözék, amely egy kicsit kifejezte, hogy mi már nem a félénk zsidók vagyunk, hanem stramm, újjászervezett fiatalok, akik Palesztinában ki fogják harcolni maguknak a zsidó államot. Titokban azt is reméltük, hogy a lányoknak is tetszik majd ez a „klassz” öltözék. A másik gyanút keltő ok az volt, hogy a vonaton letelepedtem egy erdélyi zsidó család mellé, amelynek volt kiutazási engedélye Bécsbe, átutazási passzussal Magyarországon keresztül. Volt valamilyen megegyezés a románok, a magyarok és a fiatal Izrael állam között, hogy kiengedik Erdélyből az Izraelbe készülő zsidókat. Én mit sem sejtve melléjük ültem, de nem nagyon beszélgettem velük. Ők néha hozzám fordulva kérdeztek egyet-mást, semleges dolgokat. Egyszerővel gyanút ébresztettem egy civil rendőrben, aki velünk utazott a vonaton.

Tulajdonképpen Sopronba utaztam anélkül, hogy valamilyen konkrét tervem vagy pénzem lett volna erre a hosszabb útra.

Az egyetlen szervezet, amely készenlétben volt, az a határrendőrség és annak detektív osztálya volt, amely szorgalmasan vadászott olyan gyanús alakokra, akik potenciális határsértő benyomását keltették.

Abban a pillanatban, amint leszálltam Sopronban a Bécsbe tartó vonatról, megállított egy titkos rendőr, betuszkolt az őrszobára és őrizetbe vett.

Társai részletesen kikérdeztek, majd este átkísértek a börtönbe, miután eredménytelenül faggattak. A körülbelül tíz perces gyalogúton két-három letartóztatottal és rendőri kísérettel haladtunk a börtön épülete felé. Először pillantottam meg anyám szülővárosát, először lépdeltam a város utcáin, ahol a múlt század elején anyukám született és nevelkedett. Felemelő érzés volt, csak nem éppen letartóztatásban. Emlékszem, hogy ez járt a fejemben, na, meg az, hogy alig három év telt el, hogy kiszabadultam a német fogságból, és újra elvesztettem a szabadságomat. A kérdésekre az őrszobán – az még nem vallatás volt, mert ott még nem fenyegetőztek és nem vertek - azt válaszoltam, hogy Bux Kindihez jöttem, aki Sopronban él ezen és ezen a címen. Hogy mivel foglalkozott Kindi és két idősebb testvére, arról fogalmam sem volt. Kérdezték, hogy várnak-e engem, tudják-e, hogy érkezem hozzájuk. Nem - válaszoltam -, meg akartam őket lepni. Ezen a ponton éreztem, hogy gyenge az alibim, de próbáltam felhasználni a németországi igaz történetet, hogy ott Kindi megtalált egy szabaduló listán, és most viszonzni akartam a meglepetést.

Nem használt semmilyen mese, elvittek éjszakára a börtönbe. Betettek egy 15 négyzetméteres döngölt padlójú pincébe húsz kétes alak közé. A sarokban nyitott vödör állt vécé gyanánt, az emberek egy része már több napja fogoly volt, verésekről, vallatásokról meséltek, amelyek eléggé megrémisztettek. Ruhástól és pokróc nélkül feküdt mindenki, fojtó volt a levegő, és bűz áradt az emberekből.

Egy igen kellemetlen, börtönben töltött éjszaka múlt el felettem alvás nélkül. Másnap reggel behívtak egy irodába, és leültettek. Kis idő múltán, legnagyobb meglepetésemre, megjelent Kindi leánytestvére, Magda.

Behívták az irodába, és az ajtó kis ablakán keresztül Kindit láttam a nyomában, akit viszont nem hívtak be az irodába. Egyenesen a lépcsőkhöz tartott, és ment fel az emeletre, látszólag otthonosan, magabiztosan, mint aki odatartozik. Pár perc múlva jött egy láthatólag magas rangú detektív, aki utasítást adott, hogy engedjenek el engem.

Magda elvitt a lakásukra, és tudomásomra hozta, hogy Kindi a rendőrségen dolgozik. Szóval ez a Kindi életemben kétszer segítségemre volt, igaz véletlenül. Később Izraelben valaki úgy említette, hogy Kindi valójában cionistákat súgott be a rendőrségen.

Azóta több mint ötven év telt el, már leéltünk egy életet Izraelben, és senki sem gyanakodott a két idős, kiránduló-kávézó házaspárra Sopron központjában. Ott ülve a kellemes napsütésben, élvezve a finom tortasüteményt a kávéval, eszembe jutott, vajon hol lakhattak a Blum nagyszülők, az édesanyám szülei. Én nem ismertem a 19-ik században élő nagyszüleimet. Ők Burgenlandban a határ másik oldalán születtek Lackenbach és Nagymarton falvakban. A 19. század végén költöztek Sopronba.

Egyszer kérdeztem is megboldogult Ottó unokabátyámat, véleménye szerint hogyan is szavazhattak a nagyszülők azon a híres népszavazáson 1920 körül. A magyar vagy az osztrák oldalra? Hiszen az ausztriai vallásos zsidó házaspár a magyar nyelvet nem is igen tudta használni. Ottó unokabátyám tudós matematikus volt, aki elmesélte válaszul, hogy ennek a népszavazásnak alaposan utánanézett, mert egyik unokájának érettségi vizsgatétele volt ez a történet. Tudomása szerint a választáson két cédula közül kellett a választónak döntenie. A két cédula között a különbség nemcsak a rányomtatott M vagy A betű volt, hanem a papír vastagsága is. A választónak a nem kívánt papírt el kellett tépnie, és a másikat bedobni az urnába. A közelben tartózkodó magyar felügyelők a papír tépésének hangjáról felismerték, hogy hova is szavazott az illető. Így aztán behívták a szomszéd szobába az Ausztriára szavazót, jól felpofozták, mondván, mutassa meg magát másoknak, akik még a szavazás előtt álltak, hogy mi is történhet az Ausztriára voksolókkal. Így mesélik a Horthy Miklós kezdeti kormányzása alatti epizódot – ez úgy látszik az egyik titka Sopron város „hűségének”.

Ez és más hasonló jutott eszembe a soproni kávézás közben, amikor felhívtam Ottót Budapesten, hogy megkérdezzem, emlékszik-e a

Blum család akkori címére. Ottó minden habozás nélkül válaszolt: - Kossuth Lajos utca 51. 2. emelet, a vasúti sínek előtt.

Fizettünk, és öt perc múlva a keresett ház előtt álltunk. És most, hogyan tovább? Kihez forduljak? Ki emlékszik a Blum családra majd száz évvel korábban? Mekkora lehetett a lakás, ahol anyám született, és nevelkedett gyermekkorában? Hány testvér lakott még otthon, hiszen ő volt a legfiatalabb a családban. Mikor széledtek szét a nagyobb testvérek a világban? Gyerekkoromban ismertem személyesen két nagynénit és az öt nagybácsit, akik már férjezettek, illetve nős emberek voltak. Azokat, akik Pesten, Bécsben és Sopronban éltek, ismertem, de a pozsonyi és a berlini nagynénikről csak hallottam, és később már csak felnőtt gyermekeikkel találkoztam.

Ha meg lehetne kérdezni a Blum nagymamát, aki kétéves koromban halt meg (a nagypapa még sokkal előbb), hogyan is éltek ebben a nagy családban, ahol 14 év alatt tíz gyermek született... Hogyan laktak a soproni lakásban, a két- vagy háromemeletes házban, a vasúti sínek mellett? Nem tett rám különösebben jó benyomást a ház. Nem szegényes, de nem is polgári a kinézése. El kellene menni még egyszer, utoljára. Talán valamilyen szemtanú nyomára akadnék? Hiszen a rokonságból már senki sincs életben.

Egyszer ellátogattam Esztivel Lackenbach faluba. Lackenbach-ban – magyar neve Lakompak – éltek a Blum nagyszülők, ott született hét idősebb testvére anyámnak, onnan költözött a család Sopronba 1890 után. Valószínűleg ott is van a két nagyszülő eltemetve. Találtam az interneten egy Banny nevezetű orvost, aki ott él (vagy élt), és szabad idejében a falu- vagy ma már városka- volt zsidó tagjairól készült emlékkönyvet írni. Odautaztunk egyik burgenlandi nyaralásunkon. A környék dimbes-dombos vidék a zöld erdők között, nyugodt, csendes hely. Az elhagyatott és részben lerombolt temetőben nem találtuk a sírokat, nem is nagyon kerestük, inkább leültünk egy kávé mellé beszélgetni Banny doktorral, aki szimpatikus osztrák, mi korunkbeli férfi. Ő mutatta meg, hogy melyik házban laktak a környéken zsidók.

Kérdeztem, hogy mit szólnak a helybeliek ahhoz, hogy az elpusztult zsidó hitközséggel foglalkozik. Nem szeretik túlságosan ezt a témát – volt a válasza. Megkérdeztem: – Mi az oka annak, hogy ez a téma foglalkoztatja?

- A háború utolsó hónapjaiban 16 éves fiúként behívtak katonának, és egyszer láttam egy rettenetesen kinéző zsidó fogoly csoportot menetelni. A borzalmasan kinéző, kiéhezett beteg foglyok látványát azóta sem vagyok képes elfelejteni – válaszolta Banny. Majd megkérdezte, miért járunk német nyelvű helyekre üdülni?

– Mert a nyelvet aránylag jól beszélem, és figyelek arra, hogy ne kerüljek még ártatlan témájú beszélő viszonyba sem nálam idősebb emberrel, mert az mindig kérdéses, hogy az illető mit csinált a háborúban. Erre Banny viccesen, az asztal alá húzva a székét közölte velünk, hogy most bajban van, mert két évvel idősebb nálam. Lassan elbúcsúztunk. Engem nem érintett meg különösebben, hogy nem láttuk a sok szét-tört sír között a Blum nagyszülőket. Dacára annak, hogy ez volt utazásunk célja, nekem mégis nagyon tetszett a környék, mert valahogyan jobban el tudtam képzelni édesanyám szüleinek családi atmoszféráját. Maradnak a gondolatok, amelyek nem adnak megnyugvást, vajon miért történhetett, hogy anyám legidősebb bátyja, aki a leggazdagabb volt a testvérek között és egy szálloda vezérigazgatója volt, a legfiatalabb húgával alig törődött. Mai ésszel elképzelhető talán, hogy anyám mint a legfiatalabb lánytestvér a tíz gyermek között, elkényeztetve nőhetett fel. Ha egyáltalán létezett ilyen kivételezés vallásos zsidó családban a testvérek között a 20. évszázad elején. Tény, ha volt is pozitív megkülönböztetés a legfiatalabb iránt gyermekkorban, abból nem maradt semmi, mire családos emberek lettek. Frici, a szálloda tulajdonosa a legfiatalabb, már férjezett húgának (anyámnak) a férjével és a kisfiúkkal (ez én vagyok) egy vacak, levegőtlen hátsó szobát utalt ki a harmincas évek gazdasági válsága idején. Nem tudom mi lehetett ennek a csúnya eljárásnak az oka, csak arra emlékszem, hogy a feleségének, Adélnak a rokonsága szép, nagy Duna-parti és kertre néző szobákban volt elhelyezve.

Ez a Frici bácsi – nehéz róla nem szépet mesélni, mert a nyilasok a feleségével együtt agyonlőtték – tulajdonképpen engem, a kis 5-10 éves gyereket szeretett is a maga módján. Jó megjelenésű, derék ember volt, a testvéreivel a burgenlandi német beszédet kedvelte. Engem néha látott a szálloda halljában, és akkor mindig magához hívott, valahogyan így: ”Komm hier, du, Vencel haber.” Gyere ide te..... (Vencel az a pisilője a fiúnak, és a haber az a birtokló), és joviálisan rám mosolygott. Néha meg is akart ijesztetni – tartott a zsebében egy bicskát, azt kinyitotta, mondván, hogy azt levágja nekem. Ilyenkor elkezdtem nevetve visongatni, de tudtam, hogy ez csak bolondos játék tőle. Nehéz megérteni, hogy milyen lehetett a testvéri viszony a negyvenéves anyám és az 53 éves Frici bácsi között, amikor fiatalok voltak. Ez egy letűnt világ, amelyről nem meséltek az én generációnak semmit...

Katonaság

Az izraeli lakosság nagy többségének kötelező a katonai szolgálat. 18 éves korukban vonulnak be a fiúk-lányok 2-3 éves szolgálatra. Utána minden leszerelt katona 45 éves koráig tartalékos lesz. Vannak, akik 40-50 éves korig a hivatásos katonaéletet választják maguknak.

Az én életemre nem hatott a katonaság vagy a katonai szellem, soha nem voltam igazán militáns érzelmű.

Talán apám meséje a katonáskodásáról volt rám hatással? Őt az első világháború utolsó évében, 1918-ban 19 éves korában sorozták be katonának. Akkor már minden józan ember tudta, hogy a frontra kerülni valószínű halált vagy sebesülést jelent. Apám fiatalemberként elhatározta, hogy lázas betegnek adja ki magát, és sikerült is neki a szimulálás. Nem részletezte hogyan, de tény, hogy nem került ki a frontra. Volt karpaszománya – ez azt hiszem, altiszti rangot jelentett, ami automatikusan járt az érettségizett fiataloknak.

Az első találkozásom a magyar militáns szellemmel az állami elemi iskolában történt. Már az első osztályban, 1936-ban vigyázzállásban kellett fogadni a tanítókat, iskolai egyensapkát viseltünk, és tisztelni kellett a tanítóknak az iskolán kívül is. A tornatanár katonás stílusú öltönyben járt, ő egyben leventeoktató volt a felsőbb osztályokban, egyszóval szinte minden téren áradt belőle a militarizmus. 1941-ben a 12 órás harangozáskor megszakították a tanórát, az osztály vigyázzállásba vágta magát, és egy erre az alkalomra kreált imát mondtunk hangosan. A tartalma az volt, hogy a harangozás a nándorfehérvári csata hős magyar katonáira emlékeztet, és most honvédeink ismét hőiesen harcolnak az orosz ellenség ellen. A déli ima így szólt:

„Delet harangoznak szerte Magyarországon. Ez a harangszó a nándorfehérvári hősökre emlékeztet. Emlékezzünk élő hőseinkre is. Hiszen ismét harcol a magyar. Az önvédelem adta kezébe a fegyvert, és ő bátran elfogadta. A haza határaiért kockán forog a magyar katona élete.

Könyörögjünk értük, és itthoni szeretteikért. Kérjük az Istent, hogy védje meg a drága magyar életet.”

Ez az imaszöveg egyöntetűen kötelező volt déli 12 órakor országszer-
te, minden vallási különbség ellenére, igaz, hogy nem is volt benne
semmilyen szent név említve. Utána még jött a „Hiszekegy”, az akkor
ismert és kötelező fohász hangos elmondása:

„ Hiszek egy Istenben,

hiszek egy hazában,

hiszek Magyarország feltámadásában.”

Aztán a NEM, NEM, SOHA kiáltás. Az ima után kivonult az egész isko-
la a közeli szabad térségre katonás meneteléssel, és ott félórás úgyneve-
zett katonai előképzést kaptunk: jobbra – balra át, vigyázz, pihenő állás,
kúszás hason a földön, és hasonló alaki ténykedések. Mindezt a kultusz-
minisztérium írta elő, és a déli másfél órás tanítás helyett ez volt a kö-
telező foglalkozás minden iskolában. Az előírás teljesítése a tornatanár
irányítása alatt történt, aki erre az alkalomra levontekiképzői zakójában
és sapkájában páváskodott, és síp segítségével irányította a menetelő
sorokat, egyelőre 1944-ig még nyilaskeresztes karszalag nélkül. A tor-
natanár természetesen előtérbe helyezte a sportban kitűnő gyerekeket,
és ebből a szempontból, nemcsak zsidóságom miatt, helyezésem rossz
volt, mert mindig fel voltam mentve tornából. Az orvosok úgy vélték,
hogy, miután hat éves koromban szívizomgyulladásom volt, óvni kell a
testi megerőltetéstől arra az időszakra, amely még hátramarad a bete-
gesnek tartott, valószínűleg rövidre mért életemből. Megjegyzem a 86.
évéhez közeledve és az Auschwitzban átélt holokauszt éveinek gazdag
tapasztalatai után, hogy az orvosok az én esetemben kicsit tévedtek.

Nekem és még két zsidó (izraelita) osztálytársamnak nem volt könnyű
helyzetünk ebben a szupernacionalista hangulatban, miközben a
háttérben már kitartóan és erélyesen fogalmazták a zsidótörvényeket
a parlamentben.

Az osztálytársaim nagy része otthon is kapta az antiszemita nevelést, látta a német propaganda- és antiszemita filmeket (ne feledjük, a tévé ekkor még nem létezett).

A városban hétvégén a tereken katonazenekar szólt, katonai díszparádékat tartottak, miközben volt, aki akkor már értesült arról, hogy a Don-kanyarban a második magyar hadsereg lassan, de biztosan elpusztul a fagyban. Az éhhalál és a metsző hideg a zsidó munkaszolgálatosokat, akik a kínzásoknak is ki voltak téve, még jobban sújtotta. Most átugrok hat-nyolc évet, a holokauszt idejét, meg utána az 1946-49 közötti magyarországi időszakot, és megérkezünk az új Izrael államba, ahol mindenki volt vagy lesz katona, önkéntesen, egy év múlva pedig, az állam kikiáltása után a törvények szerint is. Megérkezésünk első heteiben, annak ellenére, hogy önként jelentkeztünk, elutasítottak, mert már túl sok volt a katona, és a fegyverszünet is életbe lépett.

Jeruzsálem 1952

Elmúlt két esztendő mire sorra kerültem, és szabályosan bevonultam tényleges szolgálatra az izraeli hadseregbe. Büszkeséggel vegyes aggodalom volt a lelkemben. Jólesett a tudat, hogy mint zsidó országunk katonája, fegyvert kaptam a kezembe – de féltem a fegyvertől a magyarországi és németországi trauma emlékei miatt. Azonkívül régi betegségemet, a gyermekkori szívizomgyulladást ismét kimutatta az orvosi szűrővizsgálat, és a fiatalságomból kimaradt sportos életmód hiánya miatt olyan alakulathoz kerültem, ahol nem volt alkalom arra, hogy igazi katonai (azaz hősie) élményekben legyen részem. De úgy gondolom, féltem volna harcoló egységben küzdeni, mert úgy éreztem, ha elesek, hiába szenvedtem volna végig a holokausztot. Katonai hadiüzembe kaptam beosztást, fémestergályos voltam aránylag védett helyen az országban, melynek előnyeként szakmát tanultam, és jól be is gyakoroltam a két és félévi szolgálat alatt.

A rendszeres napi munka után többnyire kimenőt kaptunk a táborból másnap reggelig.

Jeruzsálem 1952

Olyankor a kimenő katonai egyenruhába kellett átöltözni a munkaruha helyett. A táborban volt alkalmam megismerni az akkori izraeli társadalom fiataljainak egy részét. A legtöbb 18-20 éves magamfajta fiú új bevándorlók gyereke volt, akik vagy a korábbi inaskodásban vagy szakiskolában tanulták ki a fémipart. Nekem volt fogalmam a technikáról, és az ottani társaság segítségével jól megtanultam az esztergályos szakmát. Annyira haladtam, hogy amikor leszereltem altisztii rangban, el tudtam helyezkedni az aránylag jó keresetet nyújtó fémiparban.

A leszerelés után az izraeli hadseregben minden férfi 50 éves koráig tartalékos katona, akit minden évben egy hónapra behívnak szolgálatra és gyakorlatra. Így történt, hogy 1967 tavaszán a „hatnapos háború” előtt engem is mozgósítottak, és rövid órák alatt egy úgynevezett mozgó javítóműhely katonája lettem. Az első napokban a Sínai-félszigetre vonult az egység a harcolók nyomában. Ott már volt fegyver a kezemben, már láttam és hallottam a harci zajokat. Igazi katonai élményekben volt részem, de akkor már, mint kétgyermekes családapá sokat aggódtam kicsi családomért. A gyerekek kilenc és három évesek voltak otthon Esztivel. Nekem nem volt kedvem veszélybe sodródni a félelmetes Sínai-félszigeten. A hatvanas években még nem volt fejlett telekommunikáció, még nem voltak mobiltelefonok, így négy hétig kis családunk egyáltalán nem tudott egymásról. Mire hazakerültem könnyebb gyomormérgezéssel, magas lázzal, Tel-Avivot és lakásunk környékét védőárkokkal körülásva találtam. Egyik legjobb barátunkról pedig szomorú halálhír érkezett.

A háborút katonailag megnyertük, az egész kis ország eufóriában volt a túlélés és a győzelem felett érzett megkönnyebbülésében. Hat nap alatt az izraeli haderő elfoglalta az egész Sínai-félszigetet a Szezei-csatornáig, Jordánia egy részét, Jeruzsálemet és a Golán-fennsíkot. Ez a nagy katonai győzelem hosszú távon igen erős politikai konfliktusba, baloldali szémszögből mérlegelve pedig hátrányos helyzetbe hozta az országot.

Közel ötven év múltával már tudjuk sajnos, hogy ez nem volt politikai győzelem.

A hatnapos háború után hét évvel az arab hadseregek meglepetés-szerűen újból megtámadták az országot a jom kipuri nagyböjt ünnepnapján. Ismét tartalékos katona lettem, ismét nagy aggodalmat éreztünk a jövőért.

Azóta is dúl a háborúskodás. Én csak ebben a két nagy háborúban vettem részt, amely elismerten igazságos önvédő háború volt. Utána már kiöregedtem a katonaságból.

Voltak és vannak előnyei az izraeli katonaéletnek. A fiatalokat korán önállóvá teszi, és sokoldalúan megtanítja az életre. Én például lényegesen előrehaladtam a héber nyelv elsajátításában és az izraeli élet megértésében.

Amikor bevonult a fiúnk, utána a lányunk, majd a két nagy unoka, Rafi fia és Drorit lánya, kezdtem érezni, hogy családunk immár három generációja beolvadt a társadalomba, és ezek már nem kis jelentőségű gyökerek, hanem sokkal mélyebbek.

Részt vettünk Drorit lányunk kiképzési ünnepségének parádéján. Ő kitüntetéssel végzett. Rafi fiúnk szintén ebben a táborban volt katona. Ott voltunk fiának, Julián unokánknak kiképzési ünnepségén. Azon a gyakorlótéren volt, ahol 1952-ben új bevándorlóként én is katonai kiképzést kaptam. Nemrégén Lior lányunokánk fejezte be a kétéves szolgálatot, és tavasszal Roni lányunokánk kezdi a katonáskodást.

Van ebben bizonyos fokú felemelő érzés, minden militarizmus nélkül. Ezek a fiatal, 18-20 éves katonák a mi gyermekeink, unokáink, és a katonai parádé a kiképző táborban kellemes érzéssel töltött el. Ünnepség volt. A jelenlévő közönség ezeknek a fiataloknak a szülei, a rokonai, a barátai. Az elhangzó parancsszavak valahogyan lágynak hallatszottak. Egy gyakorlott törzsőrmester vonultatta fel a kiképzett ezredet, lányok és fiúk keverékét, a felvonuló, vasalt ruhás „gyerekek” – a mi gyerekeink. Az ünnepséget, a kitüntetések átadását, a tisztek beszédét egy idősebb százados tisztlány vezényelte.

A háttérben izraeli népzene szólt. A parancsok lassú, nyugodt, csendes modorban hangzottak. A menetelés normális lépésütemű. Ez nem az európai katonai ütem. Lágyabb. Tetszett nekem. Talán könnybe lábadt kissé a szemem? Talán érdemes itt küzdeni? Ki tudja...

Dátumok

A dátumok ismétlődése többször előfordult már a családukban, és biztosan előfordul a legtöbb embernél. Miért figyelünk fel az ilyesmire? Talán arra gondolunk, hogy az élet mégsem rohan el nyomtalanul, hiszen a dátumok megismétlődnek hasonló eseményekkel.

Nem tudom, hogy kinek a mondása vagy honnan származik az igazság: Az élet olyan, mint egy számtanóra – az ember szoroz, oszt, összead és kivon – csengetnek, vége az órának - vége az életnek.

Erre az igen egyszerű igazságra a legtöbb ember talán csak az ötvenes éveit után jön rá. Valahogyan nálam is így történt.

1984-ben engedtek be először látogatóba Budapestre, 35 évvel azután, hogy elszöktünk Magyarországról. Ez több mint egy emberöltő. Volt még egy néhány rokon, akit szerettem volna viszont látni.

Egy hétre érkeztem Pestre, unokanővérem családjához, náluk szálltam meg. Megismertem a rokonok új ágát, akik beházasodtak közénk, és a gyerekeiket, akik születtek. Pesti barátok nem voltak, mind Izraelben éltek.

Volt egy Ella nevű nagynénim, aki felesége volt Ali nagybácsinak, aki édesanyám bátyja volt. Gyermekkor, abból az időből való kedves pár volt, amikor mi is szállodában laktunk, és esténként sokszor viziteltünk az ő szobájukban spontán látogatásként. Nekik nem volt gyermekük (nem tudom az okát), engem nagyon szerettek és kényeztettek.

Tudtam, hogy Ella még él, és természetesen felkeresése előtt telefonáltam neki. Előrehaladott kora ellenére szellemileg rendben volt, és amikor bementem neki a telefonba a nevemet, egy-két rövid kérdés után – te, vagy a Fancsinak és Edének a fia? és hol élsz? és hány éves vagy? – rögtön felismerte, ki is vagyok. Nagyon örült, amikor azt javasoltam, hogy felkeresném. Egész véletlenül augusztus 20. napjára, a magyarországi ünnep délelőttjére beszéltek meg látogatásomat nála. A találkozás megható volt mindkettőnk számára. Ella már nagyon

öreg, töpörödött asszonyka lett, a régről, gyermekkoromból emlékezetes, fess pesti dámából alig maradt valami, de az agya, és a régről ismert villogó szeme még emlékeztetett nagyon távoli gyermekkoromra. Leültünk szerény otthonában, kicsit beszélgettünk, meséltem családomról, gyermekeinkről. Érdeklődött, megkínált egy jó kávéval. Mikor elbúcsúztunk, erősen hangsúlyozta, hogy bizonyosan rövid időn belül meghal, ezért valószínűleg ez az utolsó találkozásunk, és nagyon örült, hogy még egyszer, utoljára láthatott. Elkészöntem és szomorkásan távoztam. Tényleg utoljára találkoztunk.

Gondolataimban visszatekertem az idő kerekét a régmúltba, és hirtelen eszembe jutott, hogy 1945-ben pontosan augusztus 20-án érkezünk apámmal vissza Budapestre a németországi fogságból, és Ella volt az első rokon, akit megtaláltunk a romba dőlt városban.

Ez úgy történt, hogy azon az augusztus 20-án, 1945-ben, kiszálltunk a vonatból a Nyugati pályaudvaron, én akkor már Édesapámmal voltam, és vele együtt érkeztem Pestre Németországból. Kérdeztük magunktól, hogy hová is forduljunk, hová menjünk? A pályaudvaron a helyi zsidó küldöttség várta az esetleg életben maradt visszatérőket, meleg levest osztottak, és információkat közöltek. Ajánlották, hogy másnap jelentkezünk a Bethlen téri segítő központban, ahol adminisztráció és ellátás igényelhető. Hangsúlyozták, hogy aznap, hivatalos ünnep lévén (augusztus 20.), nem dolgoznak az irodában.

Akkor azt is megtudtuk, hogy aki a budai oldalra akar átutazni, annak csak motoros csónakkal lehetséges, mert az összes hidat felrobbantották az ostrom alatt. Mi is a budai oldalon gondoltuk a rokonságot keresni, hiszen mielőtt elhurcoltak bennünket, a nagybácsik, nagynénik a budai oldalon laktak. De apám azt ajánlotta, hogy talán először próbáljuk megtalálni Ali és felesége, Ella lakását a közeli Lipótvárosban. Szép gyermekkori emlékeim voltak róluk.

Aránylag gyorsan megtaláltuk emlékezetből a címet, a ház nem volt lebombázva, Ella néni pedig ott volt a lakásukban. Mikor beléptünk Ellához, és fölismert minket, a nagy meglepődés és az azt követő

megrázkódása után sírva fakadt, hogy apámmal ketten életben maradtunk, de anyám nincs velünk, és egyáltalán nincs. Szinte az első mondata az volt, hogy Pesten majdnem mindenki elpusztult a családban, férje, Ali bácsi a kórházban haldoklik.

Utána hosszú, hosszú évek teltek el, majdnem 40 esztendő múlt el, mire 1984-ben beengedtek Magyarországra, és megismétlődhetett a szinte történeti találkozás Ellával, véletlenül ugyanazon az augusztus 20-i napon.

De van még egy augusztus 20-i esetem, visszapergetve az emlékezést még egy évvel korábbra, 1944-ig. Akkor még a lágerban voltam Németországban, augusztus 20-án történt, hogy a bajorországi mülhdorfi táborból átvezényeltek 200 magyarországi zsidó fogollyal együtt, menetelve a Waldlagerba, mely a legrosszabb és legprimitívebb táborok egyike volt a környéken, egy erdő közepén. Nagyon meleg nap volt, és még nem értettük, sokan még nem fogták fel, hogy valóban mit is műveltek velünk, hová vetett a sors minket. Voltak, akik az úton menetelve az elhagyott otthonukra emlékeztek, és úgy fejezték ki gondolataikat, vágyakozásukat, hogy „ma, augusztus 20-án milyen szép ünneplések lehetnek otthon.” Pedig akkor már több mint két hónapja internálva voltunk, mindenből kifosztva, szereteteinktől elszakítva. Mégis voltak, akik azt érezték, hogy Magyarország az otthonuk mindennek dacára.

Szembenézve a két, Ella nénivel történt augusztus 20-i találkozással, majdnem 40 esztendő a távlat. Én 14 éves voltam 1945-ben, aztán 1984-ben, a második és egyben utolsó találkozásunkkor pedig 53 éves. Új, modern, szabad világból jöttem, politikailag megfáradt és kopott, régi világba látogattam. 1945-ben, a háború végén rádöbrentünk, hogy összeomlott az egész korábbi világunk, és előbb-utóbb össze kell szednünk magunkat. A fiatalok, dacára annak, amint keresztülmentek, el akartak szakadni az elmúlás gondolatától, a haláltáborok emlékeitől. Nem akartuk megszokni az együttélést a volt nyilas fasisztákkal, és nem akartuk folytatni azt az életet. Új életet akartunk építeni.

A második találkozás Ella nénivel először döbrentett rá az elmúlásra, arra, hogy mindnyájunk élete véges.

Pestről történt hazatérésem után rájöttem, hogy amit kerestem, az már véglegesen elmúlt, és mi is, az újjászületett családdunkkal csak egy futó epizód vagyunk. Néha próbálok arra gondolni, hogy a háborús emlékeink miként hatottak ezekre a meglátásokra, de nem hiszem, hogy jelentős szerepük lenne. Talán egyben: hogy a megmaradottak közül legtöbben kevésbé félünk a halál gondolatától.

Azt hiszem, hogy attól kezdve, hogy a gyerekek felnőnek, és új, önálló életet kezdenek megvalósítani, a szülő rájön, hogy életútja a végéhez közeledik, kezdi összeszedni emlékeit, amelyekben sokszor vannak meglepő ismétlődések.

Például amikor megérkeztem a haifai kikötőbe, mint új bevándorló, és felvették a személyi adataimat, ott elírták a születési dátumomat. Március 11-e helyett március 3-a szerepelt az új izraeli dokumentumban. Rafi, elsőszülött fiunk kilenc év múltán született, március 3-án.

Igy hivatalosan március 3-a lett mindkettőnk születésnapja.

Eszti feleségem április 10-én szabadult fel Bécs mellett 1945-ben, és Drorit lányunk április 10-dikén született 19 évvel később.

A múlt század nyolcvanas éveiben léptem 50-es éveimbe, gyermekeink már lassan-lassan készültek elhagyni otthonukat, később unokák születtek – ezek változó évek voltak minden szempontból, és rádöbben az ember, hogy minden véges, hogy semmi sem marad úgy és olyannak, mint ami és amilyen volt.

Vannak jelentéktelen ismétlődések, vannak, akik figyelnek ilyesmire – vannak.

Botlatókövek – Stolpersteine

Van egy gyermekkori barátom, négy évvel idősebb nálam, és „még életben van”.

Hatéves lehettem, amikor még szállodai otthonunkban megismerkedtem Robival, aki akkor tíz éves volt. Ma 86 éves vagyok, ő pedig majdnem 90 esztendő – de mindketten még az eszünkönél vagyunk. Robi ma is az ókori meg a középkori történelemből idéz neveket, történeteket. Négytagú család legkisebb fia, mindnyájan egy székény szállodai szobájában laktak, szemben velünk. A harmincas évek gazdasági válságában, hozzánk hasonlóan nem volt anyagi lehetőségük bérelt lakást fizetni. Robinak volt egy testvérbátyja, Fedor, aki három-négy évvel volt idősebb nála. Akkor, 14 éves korában már sakkbajnok volt, és asztrofizikát tanult. Lehet, hogy Magyarország egy Nobel-díjas tudóssal lenne gazdagabb, ha nem gyilkolják meg az osztrák határon, 1944 telén. A mamája egy igen alacsony, nyájas néni volt, a papa nagydarab ember, monoklit hordott az egyik szemén, kicsit szigorú és ijesztő megjelenésű volt. A család tagjai egymás között németül beszéltek. Azt hiszem, ez is közrejátszott abban, hogy a szüleink összebarátkoztak, mert németül beszélő társaságot kerestek számomra.

Robi fiúk igen tehetséges, olvasott gyerek volt, alaptulajdonságai megmaradtak a mai napig is. Az apa erőiesen, kezét sem kímélve kényszerítette fiait tanulásra, olvasásra, intellektusuk fejlesztésére. Gyakran lehetett kiabálást hallani a szobájukból, valószínűleg így nyilvánult meg az apa haragja és terrorja.

Robi, érdekes módon, megszeretett engem, dacára a korkülönbségnek, talán játékszernek tekintett, akinek sok bolondságot lehetett „eladni”. Alapított velem egy úgynevezett K.K.R.T. vállalatot – nevén nevezve: „Kincskereső Részvénytársaság”. Azt a feladatot kaptam tőle, hogy keressek az utcán dobozokat, szögeket, drótokat, mindenféle elszórt kacatot, ami egyáltalán nem volt könnyű feladat, mert az

1936–40-es években nem volt az embereknek felesleges holmijuk, még szögük sem. Amit összeszedtem, azt vittem megmutatni Robinak, aki véleményezte a talált holmit, hogy milyen mértékben felel meg a „kincs” meghatározásnak. Aztán gond volt az is, hol raktározzuk el a sok „kincset”, amely lényegében szemét volt. Robi döntése a kincsek értékeléséről számomra, mint minden, megfellebbezhetetlen volt. Utána kitalálta az autórendszámok összeírását és gyűjtését. Már nem emlékszem, mi volt a célja ennek. Állítólag egy bizonyos mennyiségű, talán ezer összeírt rendszám után valahol, valamilyen szervezet, valamilyen oknál fogva díjat fizetett a listáért. Álltunk az utcán, és írtuk szorgalmasan a mellettünk elrobogó autók rendszámát. Az idő tájt még kicsi volt a forgalom, kevés autó közlekedett, és bizony sokat kellett álldogálni, mire elrobogott egy-egy jármű. Gyorsan kellett feljegyezni a rendszámokat. Egy nyolc-kilenc éves gyerek számára ez komoly megbízatás volt. Még nem volt a gyerekeknek gyakorlata a számok és betűk gyors felismerésében, mint a mai komputeres világban.

Robi megtanított néhány kártyatrükkre, egyikre még máig is emlékszem. Számomra nagyon értékes barátság volt, amely megszakadt, amikor el kellett költözniük a szállodából. Ők a szemben lévő házba mentek egy albérleti szobába, mi meg a távolabbi első kerületbe költöttünk, szintén albérletbe, rokonokhoz.

Aztán jött a deportálás 44-45-ben, a zsidótalanítás ideje Magyarországon, és elvesztettük egymást. Edit unokanővérem azonban kereste, és meg is találta Robit a háború után. Ők különben egyidősek voltak, és Editnek tetszett Robi még 13 éves korában. Mikor a Robi a bar micvát ünnepelte a templomban, Edit titokban odajött, és lekukucs-kált a női karzatról. Megtudta a háború után, hogy Robi és a mamája életben maradt. Robi egy cionista bentlakó otthon vezetője volt, mamája pedig ott dolgozott és lakott az otthonban. Az apa a munkaszolgálatban elpusztult, Fedort pedig az osztrák határig hajtották, és ott meggyilkolták.

Történt, hogy 1945 egyik téli estéjén, már a háború után, hogy Edit szépen felöltözött akkori legjobb ruhájába, selyemharisnyát húzott, és kicsinosítva, kifestve magát felkereste Robit a cionista otthonban. Csalódottan érkezett vissza, mert Robinak volt ott már partnere vagy barátnője. Az ilyen viszonyt az illemkódex nem részletezte, ezért cionista körökben héber kifejezéssel definiálták: a lány a fiúnak a bachurája volt, vagy fordítva a fiú a lánynak a bachurja volt. (héberül bachur a fiú, a lány pedig bachura). Ezt a kifejezést magyar birtokos raggal láttuk el, hiszen nem birtokoltuk a héber nyelvet, legfeljebb a partnert. Edit később elmesélte, hogy Robi érdeklődött utánam, és azt üzenve, hogy látogassam meg otthonában. Én akkor még, néhány héttel a KZ táborból való visszatérésünk után, hallani sem akartam a cionizmusról, még a kezdeti, elborult állapotomban voltam. Aztán mégis bekerültem a cionista mozgalomba, de még véletlenül sem találkoztam Robival. Valahogyan húzódoztam egy esetleges találkozástól. Nem tudom megmagyarázni az okát. Talán, mert szégyelltem magamat, hogy visszatértem a majdnem biztos halálból? Vagy talán szégyelltem magamat, hogy kiestem egy évre a serdülő korból? Ezt talán egy lélektani szakértő meg tudná fejteni.

Aztán Robi 1947-ben a cionista otthon fiataljaival megszökött Izraelbe, amit akkor Palesztinának hívtak. A fiatalok ilyen illegális csoportját akkoriban „átsíbolták” az osztrák határon, elvitték őket az illegális alija szervezetek Németországba vagy Belgiumba, és ott vártak a hajóra, amely a tengeren elszállította őket Palesztinába.

Robi részt vett 1948-ban a függetlenségi háborúban a fiatal izraeli államban, és utána egy mezőgazdasági közösség tagja lett (ez nem kibuc), akkor már a feleségével (bachurájával), mamájával és felesége, Chava szüleivel. Sokszor hallottunk róluk, a településük messze az ország északi határán van, mi valahogyan soha nem jártunk arra, pedig Eszti szintén ismerte Robit még a Nürnberg utcai cionista otthonból Pestről, és nagyon tisztelte széles tudását.

Történt, hogy egy közös ismerős, Veruci meghalt, és Robi feleségével,

Chavával eljött a temetésre TelAvivba, ahol összetalálkoztunk. Ez körülbelül az ezredfordulón történt.

Nem tartozik szorosan a történethez, de megemlítem, hogy Verucit, aki 1944-ben 17 éves leányként úszóbajnok volt, a nyilasok elfogták Pesten, és a többi zsidóval együtt lehajtották a Duna-partra. Veruci beugrott a jeges vízbe, mielőtt lőni kezdek, átúszott a budai oldalra, és megmenekült.

A temetői találkozásunk óta rendszeresen tartjuk telefonon a kapcsolatot Robival. Sajnos csak telefonon él ez a kapcsolat, mert Robi, dacára magas intellektusának nem tanulta meg a számítógép kezelését, így a kapcsolattartására csak a telefon vagy a posta kínálkozik.

Néhány évvel ezelőtt, mint máskor is, Robi hívott telefonon egy különös történettel: valamikori közös ismerősünk Pesten járt an-nál a háznál, ahol Robiék laktak a szállodai szoba bérlete után, mikor még az egész családjuk életben volt. Ott, felismerve a házat, meglátta, hogy a ház bejárata előtt lefektettek egy „botlatókövet”

az apa és fivére emlékére adataikkal: „Rafael Tivadar sz. 1882, Rafael Fedor sz. 1923, 1944-ben elhurcolták és meggyilkolták őket”.

A botlatókö németül Stolperstein, Németországban kezdte gyártani egy rézöntő iparművész, Gunter Demnig 1992-ben. Az a feladata ezeknek a köveknek, hogy felhívják a ház lakóinak figyelmét, hogy éltek ott a házukban zsidók, akiket kitoloncoltak a lakásukból és meggyilkoltak a nyilas rémuralom heteiben, a Horthy-rezim idején. Németország után Magyarországon is kezdtek megjelenni ezek a Stolpersteinek egyes házak előtt. Rézből készültek 10x10 centiméter nagyságban, a ház előtt a járdába süllyesztve.

Robi hozzám fordult kérdésével, hogy vajon ki ismerte családj adatait, és ki szervezhette meg mindezt? Felajánlottam neki, hogy az interneten keresztül megpróbálom kinyomozni.

Az utóbbi években megismertem a budai hitközségben néhány agilis embert, megpróbáltam hozzájuk fordulni. Két-három e-mail elküldése után el is jutottam a szervezőhöz. Egy budai történelem-tanár nő szervezett tanítványaival az egyik felsős osztályában egy keresési akciót. Ez egy magángimnáziumban történt, és pénzt szereztek erre az egyik alapítványtól. A tanárnő megszervezte, és kiosztotta a tanítványainak a feladatokat. Az iskola körzetében, Budán kinyomoztak olyan házakat, ahonnan elhurcoltak zsidó embereket 1944-45 telén. A tanulók az önkormányzati irodákban kikeresték az elhurcoltak anyakönyvi adatait, haláluk időpontját és helyét (ha megtalálható volt).

Felvettem a kapcsolatot a tanárnővel – aki mellesleg nem zsidó – és összehoztam Robival. Robi először felhívta telefonon, aztán elutazott Budára megnézni a követ, és megismerni a tanárnőt.

Robi annyira meg volt hatva a tanárnő gesztusától, hogy meghívta saját költségére egy hétre izraeli látogatásra. Ekkor mi is megismertük Judit tanárnőt, és segítettünk a látogatás megszervezésében. Nálunk szállt meg egy éjszakára jeruzsálemi látogatása és a Robiéknál tett látogatása között. Megmutattuk neki Tel-Aviv látnivalóit, és sokat beszélgettünk vele. Később elolvasta magyarra fordított két könyvemet

is. Látogatása után, amikor Pesten jártunk, meghívott az egyik felsős osztályába 40 perces beszélgetésre a holokausztról és keserves háborús tapasztalataimról.

Robi és felesége, Chava ma közel 90 évesek, szellemi állapotuk nagyon jó. Robi az egyetlen, aki emlékszik rám 8-10 éves kislíúként, és ő az egyetlen, aki máig is Henriknek szólít.

Piri

A németországi deportálásból 1945 augusztusában visszakerültünk Budapestre. Apám akkor 46 éves rokkant volt, a lábujjait amputálták, én pedig 14 évesen a borzalmakat követően lettem lelkileg rokkant. Apám tudatában volt nyomorúságának, rokkantságának, mert a fájdalmak, a hiányzó lábujjak, a bizonytalan járás és a botra támaszkodás nem engedték elfelejteni a testi szenvedést. Én nem voltam tisztában a lelki állapottommal, ami talán a javamat is szolgálta. Mindketten egyedül voltunk. Azt hiszem, főleg apám szenvedett a magánytól, édesanyám hiányától. Én még nem értettem akkor, hogy minek egy 46 éves, az én szememben öreg és rokkant embernek élettárs, feleség. Csak magammal voltam elfoglalva, csak azt éreztem, hogy legfőképpen a lányok és a nők érdekelnek. Nem gondoltam, hogy apámnak élettársra lenne szüksége.

Edit, az akkor 18 éves, felnőtt lány, aki apám unokahúga volt, jobban értette már az életet, és tudta, mire van szüksége apámnak, és összeismertette Pirivel. Piri Edit munkatársnője volt a bankban. Piri apámnál tíz évvel fiatalabb, 35 év körüli özvegyasszony volt. Semmije sem maradt a háború és a pesti ostrom után. Egy társbérleti lakás egyik szobájában lakott, és a banktisztviselői fizetéséből vegetált. Élt még az édesanyja, volt egy lány testvére, annak keresztény férje és egy 20 éves lányuk, Marika. Kis- vagy nyárspolgári család, az apa már nem élt, katonatiszt volt dacára zsidó voltának. Lehet, hogy nem is volt zsidó. Engem különösebben nem érdekelt ez a család. Kispolgári, lipótvárosi emberek voltak, akikkel a cionista „nevelésem” nem szimpatizált, a lelkem mélyén elítéltem őket.

Kapcsolatom velük úgy kezdődött, hogy két évvel anyámra való reménytelen várakozás után, apám elmesélte, hogy Edit megismertette vele Pirit, és polgári házasságra akarnak lépni. Természetesen meg akart ismertetni vele. Megbeszéltük, hogy másnap délután Piri bejön az üzletbe, és ott lesz az első találkozás. Apám még azt is közölte,

hogy ők már tegeződnek. A huszadik század első felében a tegeződés már jelentős közelségre, közelebbi kapcsolatra utalt. Azt is hozzáfűzte, ha akarom, olyan nagy lakást vásárol, ahol nekem is lesz saját szobám. De ha továbbra is kitartok Palesztinával kapcsolatos tervemnél akkor egy kisebb lakást vesz.

Hogyan fogadtam mindezt? Nem is tudom. Zárkózottságomban, zavaramban, nem tudtam hozzászólni ehhez az egészen új szituációhoz. Fogalmam sem volt, hogyan kell majd viselkednem az idegen asszonnyal, aki édesanyám helyét készül elfoglalni mint feleség. Sejtettem, hogy itt nem a mostohaanya szerepéről lesz szó. Arról sem volt fogalmam, hogyan szólítsam majd Pirit. Vajon hogyan tudom feldolgozni az új helyzetemet ezzel a Piri nevű asszonnyal? Egyébként ezt a formai „megszólítási problémát” nem tudtam megoldani Piri élete végéig sem. Eleinte nem szólítottam meg, ha lehetett, nem beszéltem vele, ha valamit kellett mégis kérdeznem vagy mondanom, ránéztem, és így világos volt, hogy hozzá beszélek. Aztán, amikor egy év múlva elszőktem a cionistákkal Pestről, és írtam a távolból apámnak, mert hát illet, nem tudtam, hogyan szólítsam meg Pirit. Levélben már nem lehetett csak úgy felé fordulni.

Ha lehetett volna kiszaladni a világból a másnapra tervezett ismerkedés elől, azt tettem volna.

A másnap sajnos elérkezett, és Piri is megjelent. Alacsony, elég csinos nő, igen erősen kifestve. Anyám soha nem festette magát, azt hiszem, mert az apám ellenezte. Hogy miért, azt nem tudom. Beszédének stílusa, a hanghordozása, kifejezetten pesties, még inkább lipótvárosi volt. Miből érzékeltam, honnan gondoltam ezt? Egyáltalán nem volt tájszólása, tiszta pesti volt a beszéde. Nekem a családban anyám részéről a soproni tájszóláshoz volt a fülem, a hallásom szokva. Apám családja viszont a borsodi nyelvjárást használta. Piri akcentusa, kifejezései idegenek voltak számomra. Sokat használta a „drágám”-ot, minden alkalommal és mindenkivel szemben és minden ok nélkül.

Nem emlékszem, hogy mit mondtam, hogyan köszöntöttem, ha egyáltalán mondtam valamit? Borzalmasan elvörösödtem, elkezdtem iz-zadni rettenetes zavaromban.

Az idő múltával nem javult vagy oldódott a helyzet.

Aztán apám megbeszélte velem, hogy ha lehet, minden hétnek egyik megbeszélte estjén jöjjenek hozzájuk vacsorázni. Ez aztán állandóvá vált, miként a „vacsoramenü” sem változott. Piri ugyanis nem főzött, azt hiszem, hogy nem is tudott. A „menü” vajaz kenyérből valamilyen felvágottal, kávéból, sajtból állt, és valamilyen készen vásárolt süteménnyel záródott. Én tükön ülve vártam a kellő alkalmat, hogy evés után eltűnhessek, elszaladhassak, elmenekülhessek...a - sehová.

Elérkezett a búcsú pillanata, amikor másnapra a szökésünket terveztük. Akkor azt reméltem, hogy Pirit utoljára látom. Nem volt arról sem elképzelésem, hogy miként fogom apámat viszontlátni a jövőben? Nem ismertem, és nem értettem az életet. Ki gondolta volna, hogy nyolc év múltán viszontlátom apámat Izraelben feleségével, Pírral együtt. Aztán további 12 év elteltével apám meghal. Pírral pedig még további, több mint húsz évig törődtünk emberi kötelességből.

Visszatérve a megszólítása problémájára, az első leveletem a szökésünk után csak két hónap múlva írtam. A legrosszabb megszólítást választottam, amit csak találhattam – ANYUNAK neveztem. Ha rá-gondolok ez volt a legrettenetesebb választás, mely végigkísért Piri élete végéig.

Mikor Izraelbe érkeztek, habár legális útlevétellel, de mint a legtöbb idősebb bevándorló, bizony menekültnek és nincstelennek érezték magukat.

Aránylag rövid idő alatt berendezkedtek, és Piri elhelyezkedett egy kis üzemben, ahol beletanult az egyszerű iparművészeti festésbe. Állandóan hangsúlyozta, hogy ez nem passzol az ő képességeihez, mert ő érettségizett banktisztviselő volt. Tragikus, de objektív meglátással érthető ez az aprehendálás. Az iskolai végzettségünkkel mi sem felel-tünk meg elvárásainak, főleg feleségemmel szemben éreztette, hogy

nincs érettségije. Velem szemben óvatosabb volt, mert én a fia voltam a férjének, és apámat tulajdonképpen szerette a maga módján.

Abban az időben, az ötvenes évek végén már sok középkorú ember érkezett Magyarországról, és az a szóvicc járta, természetesen egy harmadik háta mögött, ki-kibeszélték egymást, hogy az a harmadik illető „hány voltos?”. Értsd: mire vág fel – mi volt neki otthon?

Miután gyerekeink megszülettek, Piri nagymamai szerepet kívánt játszani. Nem értette, hogy a világ mindenben megváltozott, hogy a gyerekek a háború után már másképpen nevelkednek, a felnőttek tiszteletének kora lejárt. A Közel-Kelet nem Európa, és a kivándorlók családi élete a hatvanas években teljesen különbözött az európai élettől. Az idő múlásával részben amerikai hatásra az egész világon kiegyenlítődnek a különbségeket, minden közvetlenebbé válik. Piri 1960-ban még a negyvenes évek világszemléletében élt.

Ő és a családja a háború alatt valahol elbújtak, megbújtak, és nem nagyon vettek tudomást arról, ami a vidéki zsidókkal történt. Arról sem volt fogalmuk, milyen lehetett az élete egy lelenc kislánynak falun. Ha néha szóba került valami a közeli múltból, akkor az volt a megjegyzése, hogy „az már régen volt”.

Ünnepeken, ünnepségeken mindig számításba kellett venni a nagymamai rangot, de nem nagyon vett tudomást arról, hogy vannak nagymamai kötelezettségek is.

Piri nem volt rossz ember, szerette apámat a maga módján, de nem volt sikeres lépés számára a kivándorlás Izraelbe. Nem ismerte sem a zsidó kultúrát, sem a mentalitást, sem a vallást. A beilleszkedés nehézségei ellenére megtanulta a héber alapnyelvet, és tudta is használni.

Amíg apám élt, rendszeresen jöttek hozzánk péntek esténként vacsorára – nem volt más tennivalójuk. Nekünk eléggé fárasztó és unalmas volt velük tölteni a majdnem minden hétvégi estét.

A hatnapos háború nagy izraeli győzelmétől Piri is cionista hazafivá vált. Kezdte magát jobban érezni itt, és az országot is a magáénak tekintette.

Három év múltán apám meghalt. A hét napos gyászt Piri nálunk töltötte, utána hazautazott, és a kis egyszobás garzonlakást újrabútorozta, kidobta a régi és régies bútorokat apám életéből, emlékéből. Sokan hasonló módon reagálnak az élettárs elhunytára – ez vall az érzelmi intelligencia bizonyos, talán alacsony fokára.

Idővel Piri minden évben két hétre Budapestre látogatott elhunyt nővére lányának, Marikának a családjához. Az első években még hajóval és vonattal utazott, később repülővel. Ott éltek azok az emberek, akik a családja voltak, hozzájuk vonzódott, róluk mesélt, őket dicsérte. Irgyeltük. Miért? Mert ez emberi tulajdonság. Nekünk nem volt anyagi lehetőségünk az utazásra. Természetesen, nekem kellett kikísérnem és visszatértekor várnom a reptéren. Akkor már volt egy ócska tragacs autóm.

Aztán megismerkedett egy nagyon rendes, délvidéki származású férfival, és egy szép napon telefonált, hogy vegyünk részt szerény esküvőjükön. Hozzáfűzte, hogy a férfi lakásában fognak lakni Ramat Ganban (amely akkor még kertváros volt), utána, ha megfelelő lesz a társulás – a házasság -, majd eladja az apámmal vett kulcspénzes kis lakást Tel-Avivban.

Első eset volt, hogy kinyitottam a számat, és azt mondtam Pirinek, hogy a lakásból, ami közös tulajdonuk volt apámmal, ez esetben nekem is jár egy rész, mivel apu halála után nem juttatott nekem mint egyetlen gyermeknek a hagyatékából. Ha ő ezt nem érti és nem egyezünk meg, akkor ne is remélje, hogy tovább is tartjuk egymással a „családi” kapcsolatot.

Nem emlékszem pontosan, hogy mi volt a reakciója, de tény, hogy néhány hónapig megszűnt közöttünk az érintkezés.

Aztán Rafi esküvője közeledett, és elhatároztuk, hogy dacára a haragos helyzetnek, mégis küldünk neki meghívót, és kértük, hogy közölje, részt vesz-e az esküvőn. Piri azt válaszolta, hogy eljön. Biztosított arról is, módját fogja találni, hogy kielégítse korábbi igényeimet.

Elmúlt egy rövid év, és Piri elvált vagy elköltözött az új férjétől.

Visszament a kis tel-avivi lakásába, és így tulajdonképpen nem történt semmi változás az örökségét illetően. Mintha minden visszatért volna a korábbi állapotba. Újból fel kellett újítani a hétvégi látogatást Pirinél, amit igyekeztünk lassan kéthetenkéntire csökkenteni. A gyerekeink élettársukkal New Yorkba utaztak tanulni, dolgozni saját erejükből. Mi nem tudtuk volna ezeket a kiadásokat fedezni.

Az idő kezdett múlni, és felőrölte Piri önállóságát. Beteg lett, kórházba került, és miután aránylag meg is gyógyult, és visszatért a lakásába, rádőbbsent, hogy neki öregotthonba kell vonulnia. Volt a közelünkben egy viszonylag jó hely, ahol egy kis lakásban önállóan elhelyezkedett. Mindebben segíteni kellett neki, ami sok szaladgálással és intézkedéssel járt. Mondtuk neki, ha aránylag gyakori látogatásunkra számít, akkor a közelünkben kell laknia. Ameddig a tel-avivi lakásában lakott, volt takarítónője, Lea, akit barátnővé léptetett elő, miután bement az öregotthonba. Lea meglehetősen ravasz ember volt, kérésére élelmiszert vásárolt neki, majd lassan kezdte pumpolni.

Piri általában a külsőségek embere volt. A védett idősök otthonában a személyzetet felosztotta a maga világában fehér köpenyesekre, akik az ápolónők voltak, és kék köpenyesekre, akik inkább takarítók, kiszolgálók voltak.

Később Lea megpróbálta Pirit magához csalni a lakásába az aránylag konszolidált, védett otthonból. Megnéztük Lea lakását, kiderült, hogy a város szegénynegyedében egy romos és elhanyagolt házban lakott. Lebeszéltük a gondolatról.

Piri beteg lett, kórházba került, és néhány nap alatt elhunyt. Az egyik este telefonáltak a kórházból, és kértek, hogy menjek be. Azt mondták, hogy az anyuka nagyon rosszul van. Kértem, hogy részletezzék, miben tudok segíteni, ha bemegyek? Azt mondták nagyon rosszul van. Megint kértem, hogy részletezzék, és hozzáfűztem, hogy Piri nem az édesanyám, hanem az elhunyt apám felesége. Elárulták, hogy abban az órában meghalt.

A temetés megszervezése Izraelben nem gond, mert minden lakos biztosítva van az államnál, amely állja a temetési költségeket. Másnap délután négyen vettünk részt a temetésen. Kértem a rabbit, hogy mondja helyettem a kádis imát, amelyet, ha van fiúgyermek, annak kell mondani. Kérdésére azt válaszoltam, hogy mivel nem adatott meg nekem az édesanyám után mondani a kádist, nem akarom most mondani. Pénzzel honoráltam a rabbit.

A sírkő már pénzbe került, de maradt annyi, hogy egy szerény sírkőre, apáméhoz hasonlóra, telt. Nem együtt, nem is egy temetőbe lettek temetve.

Aztán elhatároztam, hogy apám sírkövét átalakítom egy kicsit, mert az Piri ízlése szerint készült. Levetettem a kőről a virágok elhelyezésére ráépített kővázát. Az én gyerekkoromban zsidók nem vittek virágot a temetőbe. Nem szokás, és nekem Pirit juttatná eszembe, amikor nagyon ritkán kimegyek apám sírjához. A másik változtatás, hogy rávéstem a sírra egy megemlékezést anyámról és apám családjáról, akik a holokauszt áldozatai voltak, és nincs sírjuk.

Több mint 70 év után Piri emléke eltűnt az életünkből.

L. M. története

Az emlékek, az emlékezések a barátságok. Mindezt nehéz elfelejteni, azt hiszem, nem is akarom. Barátaink, ismerőseink sokszor csodálkoznak, hogy aránylag milyen jól és milyen sok mindenre emlékszem. Az igaz, hogy gyermekkorom óta nagyon erősen megfigyeltem a környezetemben lévő embereket. Első hallásra rendszerint elfelejtettem a neveket, de kinézetük, jellemző mozdulataik, egy-egy jellegzetes mondat, arckifejezés az emlékezetembe vésődött.

L.M. az ifjúsági mozgalomban ismert név volt. Két évvel idősebb nálunk, mint jól sportoló fiú volt ismert az egész cionista mozgalomban. Nagyon jól futott rövidtávon. Jellegzetes volt testmozgása a futóversenyeken. Igazi versenyző, törtető benyomást keltett, rendszerint megnyerte a futóversenyeket. Jóképű, férfias kinézete és alkata volt. Beszéde kicsit akadozott, néha mintha kereste volna a szavakat, nem volt bő a szókincse, pedig a háború után gimnáziumban is tanult, sőt még egyetemre is járt. Szerették a lányok, és sikere is volt a szemreválók között. A fiúk viszont jellemtelen egyéniségnek tartották. Ez talán irigység is lehetett a sikerei miatt? Hosszú ideig nem is tartozott a mozgalomban egy bizonyos szervezett csoporthoz, mint általában a legtöbben, csak fel-felbukkant itt-ott minden kötelezettség nélkül a különböző baráti mozgalmi egységekben. Aztán, hogy, hogy nem, a mi Matára nevű csoportunkhoz szegődött, és 1948 őszén elhatározta, hogy abbahagyja orvosi egyetemi tanulmányait, és csatlakozik a mi mezőgazdasági csoportunkhoz a szarkáspusztai tanyán. A csoport éppen szerveződött, és lassan feltöltődött 20 lelkes, idealista 17-20 éves fiúval és lánnyal. A gazdaság szakvezetése egy bérlő kezében volt, aki fokozatosan betanított bennünket a gazdasági munkákra. Földművelésre, tej és tejtermékek feldolgozására.

L.M. értett a technikához, főleg a motorokhoz, ezért ő akart lenni a traktorista és a tejfeldolgozó is. Hamarosan megtanulta a traktorral véggezhető mezőgazdasági munkákat – szántást, vetést és más teendőket.

A tanya kis tejfeldolgozó helyiségében kezelte és karbantartotta a centrifugáló gépet és a különböző kézi felszerelést, amelyet a vaj és túró feldolgozásra használtak.

A tél beköszöntével nem sok munka maradt a gazdaságban, ezért L.M. elhatározta, hogy a traktor motorját szétszedi karbantartás miatt, hogy tavaszra ne legyen fennakadás a munkában. Azt akkor még nem sejtettük, hogy mi tavasszal már Izrael új államában leszünk, mindent a hátunk mögött hagyva.

L.M. értett a traktor motorjának szétszedéséhez, de az összeszerelésnél már előálltak problémák. Kiderült, hogy a hengereket fel kell csiszolni, a gyűrűk méretét meg kell változtatni, de helyben nem volt alkalmas eszköz a motor hengereinek újracsiszolásához. El kellett vinni a szétszedett motort a közeli kisvárosba, egy műhelybe. Ott már kezdődött a komplikáció. Elvinni, visszahozni – mindez sok pénz kiadásával, költséggel járt. L.M. az összeszerelés alatt a helyi repülőjáráttal egy-két utat megtett Budapest és a kisváros között.

Arra nem emlékszem, hogy végül is sikeresen befejeződött-e a traktor összerakása, mert elfeledkeztünk róla az útra készülődés izgalmában. Csak arra emlékszem, hogy sok vita származott a kollektívában ebből a projektből kifolyóan, mert alig maradt pénz a mindennapi élelem beszerzésére.

Éva, egy csinos, fekete szemű és hajú pesti lány, miután otthagyta a hetedik gimnáziumot, bekapcsolódott a falusi kollektívánkba, és megtalálta L.M.-ben az ideális partnert. L.M. viszonzta a barátságot. Éva nem volt ezermester típus, mint L.M., hanem egy elkényeztetett kispolgári család gyermeke, aki legszebb ruháinak gardróbjával jelent meg körünkben a falusi élet és a szerelem megismerésére. Mindkét feladatkörben egészen jól megállta a helyét. Az estéket, néha az éjszakákat is L.M. társaságában töltötte, de a napi, főleg a konyhai munkákba is bekapcsolódott minden előzetes kérdés nélkül. Legszebb ruháiban mosogatott, takarított, tevékenykedett, részt vett a kollektíva munkálkodásában - mindnyájunk őszinte

meglepetésére és elismerésére. Meglepő volt, hogy Éva Pesten lakó szülei támogatták a cionista tevékenységet, főleg a mama sokszor látogatott hétvégére a tanyánkra, és az L.M.-mel kiépült barátságot is erősen támogatta erkölcsileg. Éva szüleinek akkor még volt egy kis cukorkaüzletük valahol Pesten, és a mama vágya az volt, hogy majd ők is kivándorolnak a lányuk és a jövődöbéli vejük (?) után. L.M. nyit majd a segítségükkel Tel-Avivban egy cukorkaüzletet. Az ilyen elképzeléseket, akkor, 1948-ban az idősebb emberektől hallva, mi, az úttörő terveket szövögető, idealizált gondolkodású fiatalok csak elnéző mosolyra fakadtunk. Biztosak voltunk, hogy mi az új állam agrárgazdaságában új formájú, egészséges gazdasági életmódot teremtünk majd magunknak, és véget vetünk az üzlet és az üzletelés életformájának új zsidó országunkban.

1949 tavaszán megszöktünk Magyarországról, és Bécsben a volt zsidó kórház épületében gyülekeztünk, amely átutazó táborrá alakult a cionista és zsidó menekültek számára. Az egykori kórtermekben helyezkedtünk el, igen kevés magánéletre nyílt lehetőségünk. Mindenkinek csak egy ágya volt, alvásra.

Egyetlen lehetőség kínálkozott 2-3 rövid napra a zsúfolt életen való enyhítésre, még pedig a házasságkötés. A fiatal pároknak három napra kiutalták a nászutasok szállodai szobáját. Éva és L.M. kihasználták ezt a lehetőséget, és házasságra léptek a háromnapos szállodai szállás kedvéért.

Aztán Jeruzsálemben egy ideig közel laktunk az L.M. „házaspárhoz”, de úgy látszott, hogy ők egyelőre titokban tartották a bécsi házasságot, azt hiszem azért, mert Éva mamája kérte, hogy várjanak az esküvővel, amíg ők is Izraelbe jutnak. Megérkeztünk a fiatal országba, és senkinek sem voltak személyi iratai, mindenki olyan adatot mondott be, amilyent csak akart.

Az új országban még erős hiány volt élelmiszerből, mindent csak jegyre lehetett kapni. A családi eseményekre viszont külön kiutalás járt. Mit tettek Éváék röviddel Izraelbe érkezésük után? Elhatározták, hogy nem várnak a mama megérkezésére, és feliratkoztak esküvőre a rabbinátságban az élelmiszertöbbletért. Hiszen a bécsi esküvőnek sehol nem volt nyoma az itteni új személyi irataikban.

Elképzelhető lehetett volna, hogy a kétszeres, dupla rabbinikus áldással csak „ásó, kapa” választja majd őket el. De nem így történt, néhány hónap múlva ők voltak az első duplán megesküdött pár, amely elvált. Mi volt válásuk háttere? Több ok is közrejátszott.

L. M. bevonult katonának, rövidesen ejtőernyős tanfolyamra, utána tiszti kiképzésre került. Alig jutott haza Évához, aki unatkozott egyedül. Kis idő múltán Éva állapotos lett, de nem tartották meg a gyereket. Egy ismerős fiatal házaspárnál kivettek albérleti szobát, egy kellemes, modernebb negyedben Jeruzsálemben, gondolván, hogy az elhanyagolt primitív szoba a Baka kerületben nem alkalmas Éva fizikai felépülésére az orvosi beavatkozás után.

Rövid idő után Évának nézeteltérése támadt a főbélrlökkel, L.M. pedig el volt foglalva a katonaságnál, ezért Éva gyorsan ott akarta hagyni az albérleti szobát. Ajánlották neki, hogy költözzön be egy házba, amely közvetlenül a határon, tulajdonképpen már a senki földjén állt, de a ház bejárata mégis a belvárosra nyílt. Érthetetlen? Aki ismerte Berlinben a határmenti leválasztott lakónegyedeket, annak ez a helyzet nem szokatlan. A lakás ablakán a jordániai arab légionárius néha beintgetett hozzá, és ha fütyörészett unalmában, az behallatszott Évához. Ez egy ideális, ám érthetetlen, zűrzavaros helyzet volt, mint minden Jeruzsálemben, azóta is. Amikor L.M. pár hét múlva szabadságot kapott, nagyon dühös lett, mondván, hogy amíg nem lövöldöznek, jó a lakás, de mint katona tudta, hogy ez nem marad sokáig így. A következő állomásuk egy völgyben, a Cion-hegy tövében, egy elhagyott arab faluban volt.

Aztán elváltak körülbelül húsz évre. Húsz esztendő alatt, L.M. katonai karriert futott be, újra megnősült, két fia született. Éva egy ideig egy ékszerész üzletben aranyművességet tanult, aztán kiutazott Münchenbe. Ott férjhez ment először egy izraeli fényképészhez, aki üzletet nyitott Münchenben, utána egy ismeretlen, szintén ott élő, idős, gazdag, lengyelországi KZ múlttal rendelkező zsidó emberhez. Ebből a házasságból született egy fiúgyermek.

L.M. fiatalabb öccse véletlenül találkozott volt sógornőjével, Évával Münchenben. Egy kis ideig együtt szórakoztak, aztán itthon elmesélte bátyjának, L.M.-nek, nem tudom, hogy mennyire részletezve a történetet, mindenesetre megadta neki Éva müncheni címét.

L.M.-et rövidesen egész véletlenül munka ügyben – akkor már nem volt katona, önállósította magát építési vállalkozóként – Münchenbe szólította elfoglaltsága. Akkor már meglehetősen gazdag volt, mert a hatnapos háború után építkezett a katonaság által elfoglalt Sínai-félszigeten. Évával Münchenben találkozott egy szállodai szobában.

Egy meleg, párás nyári este csengettek az ajtónkon, még az első, 55 négyzetméteres lakásunkban laktunk. Akkor még nem terjedt el a légkondicionálás, nagyon drága is volt, nem volt mit tenni, izadtunk otthon, könnyű ruházatban. A küszöbön L.M. állt Évával. Meglepődtünk és lassan felfogtuk, hogy L.M. felesége és családja tudta nélkül látogatott meg minket Évával, aki müncheni, lengyelországi férje tudta nélkül volt Tel-Avivban. Helyesebben Éva férje tudta, hogy felesége Tel-Avivban jár a közös 13 éves fiúk bar micva ünnepségét előkészíteni, de természetesen L.M. létezéséről fogalma sem volt. Többek között azért is kerestek fel, hogy meghívjanak Éva fiának bar micva ünneplésére. Tudtukra adták, hogy az ünnepség az egyik elegáns tel-avivi szállodában lesz az őszi hónapokban.

Az „ifjú pár”, mint két új szerelmes ült szerény otthonunkban, igen elegánsan öltözve, egymás kezét fogva, és boldogan vigyorogva. L.M. szép nyári öltönyben, zakóban, nyakkendővel a hőségben, Éva

kisminkelve, mint egy külföldi dáma. L.M. minden öt percben fontosságának teljes tudatában előhúzta öltönye zsebéből előjegyzési naptárát, ellenőrizve a következő napok tevékenységét. Mindehhez számításba kell venni, hogy kora este 35 fokos hőség volt, és az emberek nem zakóban jártak, hanem rövidnadrágban és vékony ujjatlan felsőrészben, nők, férfiak, ha elég fiatalok voltak. Már pedig vendégeink nagyon fiatalnak igyekeztek mutatkozni.

Sok társalgási témánk nem akadt, mert nem tudtuk, hogy mikor mondunk olyan zavarót, amelyet az izraeli szlengben „aknára lépésnek” neveznek.

Tulajdonképpen két-három évvel azelőttig, hosszú időn át nagyon jóban voltunk L.M. családjával. Tíz percre laktak tőlünk, felesége egy kedves újvidéki származású, szorgalmas tisztviselő volt. Az asszony a fiatalabbik fiúval és Eszti egyszerre volt állapotos, a két gyerek három nap különbséggel született.

Sokat jártunk össze, és sétáltunk a gyerekekkel.

Mikor Éva kiment pár percre a szobából, megkérdeztük L.M.-et, hogy a felesége tud-e Éva ittlétéről? A válasz az volt, hogy egyelőre semmit, miként Éva férje sem sejti a helyzetet.

Aztán jött a hivatalos meghívó Éva gyerekének ünneplésére, amely nem kis anyagi gondot okozott nekünk. Nem volt pénzünk megfelelő ajándékra, és nem volt felső kabátom „megjelenni” az elegáns ünnepségen. Abban az időben kezdődött Izraelben a nagy társadalmi különbség kialakulása a háborúk okozta gyors meggazdagodás következtében, és L.M. kezdett ehhez a gyarapodó réteghez tartozni. A problémát úgy oldottuk meg, hogy nem oldottuk meg, azaz beteget jelentettünk, és nem mentünk el. Tulajdonképpen nem is volt kedvünk elmenni erre az ünnepségre, mert nem volt semmi közünk vagy ismeretségünk ott Éván és kétszeres első férj barátján kívül.

L.M. elvált családjától, és Éva Münchenben várta a kellő alkalmat, hogy férje hosszabb időre amerikai rokonaihoz utazzon. Pár nap alatt

összecsomagolt a lakásból mindent, bútort, pénzt, az ékszereit és a közös fiúkat – irány Tel-Aviv. A férjnek hagyott egy levelet a kiürített lakással és a hasonlóan üres bankszámlával.

Itt L.M. vásárolt Éva pénzén maguknak egy lakást, megbízott Éva pénzén egy jó ügyvédet, elrendezett Éva pénzén mindent (állítólag a pénz Éva férjéé volt), és ez a két ember új életet kezdett. Boldogan éltek, míg meg nem..., hát nem pont ez a mese vége, de közeledik a végéhez, mely egyáltalán nem happy end.

Miután berendezkedtek L.M.-ék, próbálták feléleszteni a régi kapcsolatot, és néha meg-meghívtak egy kávéra, amit mi igyekeztünk viszonzni. Az ilyen találkozások elég döcögős társalgásokat eredményeztek, mert a háttérben mindig feltűnt lelki szemeink előtt L.M. jól ismert családja, és kellemetlen volt a kérdezősködés.

Történt, hogy egy délután úgy gondoltuk, már sok idő eltelt, régen találkoztunk és nem beszélünk egymással, úgyhogy telefonálunk, megkérdezzük, van-e idejük meglátogatni bennünket.

Éva válaszolt ijedt hangon, hogy L.M. előző nap találkozott valakivel munkaügyben az arab területek egyik falujában, és azóta nyoma vészett. Nem telefonált, és nem jött éjjelre sem haza. Történnek esetek, hogy elrabolnak embereket az itteni zűrzavaros helyzetben. Nagy volt az ijedtség, nem tudtuk, mit kellene tennünk, elhatároztuk, hogy odamegyünk, talán Éva egyedül van, és szüksége lehet valamire, és talán segíthetünk.

Éva nem volt egyedül. Müncheni, volt férje, közös fiúknak az apja volt náluk betegen, rákosan, a fiát látogatni. Éva ápolta... Azonkívül – mint megtudtam – ott volt még két korábbi férje, az egyik ügyvéd, a másik fényképész. Őket mozgósította Éva, ők telefonáltak ide-oda, tanácskoztak. Mindenki rosszra gondolt. Hirtelen telefoncsörgés, L.M. jelentkezett mondván, minden rendben, és fél órán belül hazaérkezik. Megkönnyebbülés. Mi elhatároztuk, hogy nem várjuk meg, mert a történeteket valószínűleg nem akarják megosztani velünk. Nem is tudtuk meg soha, hogy mi is történt. Valószínűleg L.M. pénzzavarban

volt, és nyomatékosan a tudtára adták, hogy tartozásait ki kell egyenlítenie.

Aztán L.M. szívműtéten esett át, és kis idő után elkezdett újból dolgozni, csak nem szedte rendszeresen az orvosságot. Egy svájci szállodában találtak rá, eszméletlenül. Agyvérzést kapott, megbénultak a lábai. Hosszú kórházi kezelés után sikerült talpra állnia, de a járása igen lassú, nehézkes lett.

Meglátogattuk néha a kórházban. Miután hazaengedték, Éva külön szobába fektette. Sokat panaszkodott rá, még azzal is gyanúsította, hogy a kórházi kezelés idején kikezdett az egyik ápolónővel. A szobája elhanyagolt, piszkos, kellemetlen szagú volt, cigarettacsikkkel mindenfelé. Utoljára Éva ajánlatára egy közös baráttal lementünk vele a kávéházba. Éva nem volt hajlandó mutatkozni vele sehol, az volt a benyomásunk, hogy számára L.M. nem is létezik már.

Egy este, Éva elment a szokásos kártyapartijára, és mikor az éjszaka közepén visszaérkezett a lakásba, tűzoltókat és nagy kavarodást talált a ház előtt. Állítólag tűz ütött ki L.M. szobájában a cigarettától. Az egész lakás leégett, és L.M. megfulladt a szobájában.

Az egyik szomszéd, egy egyedül élő zenész meghívta magához Évát, amíg rendbe hozzák a lakását. A tatarozás után együtt maradt Éva a rendes szomszéddal.

Imre

2015 elején meghívás érkezett Dachauból a valamikori híres-hírhedt KZ tábor emlékének őrzőitől. A tábor 70 évvel ezelőtti felszabadításának emlékére rendezett, négynapos megemlékezésre meghívták a még élő volt foglyokat, valamint a környező táborok túlélőit. A vendéglátók állták az utazás, az ellátás és a kísérők költségeit is.

Az első percben meglepve és izgatottan fogadtam a meghívást, később mégis úgy gondoltam, hogy nem veszek részt az emlékünnepeken. Rájöttem, hogy egyedül odautazni megerőltető lenne – lelkiileg. Eszti nem volt megfelelő testi és lelki állapotban ahhoz, hogy velem utazzon, és az igazat megvallva én sem éreztem magamat elég felvértezettnek egy ilyen kirándulásra. Elképzeltem, hogy ott lenni és hallgatni az emlékbeszédeket, utazni az egykori, környező táborok helyére olyan érzés, mintha a saját rólam szóló megemlékezéseken vennék részt a tömegsírokban már elporladt csontjaimmal.

12 évvel korábban elutaztunk Esztivel, hogy megnézzük, hol voltak ezek a rettenetes helyek, és maradt-e ott valami emlék. Voltunk Dachauban is, egy másik alkalommal pedig a mühlendorfi tábor és a Waldlager helyén. A Hauptbaustellén még az egyik megmaradt beton ívére is felmáztunk. Az ív alatt épült a repülőgépgyár, amely végül is nem készült el.

A valóságban nekem mint a kevés még élő tanúk egyikének nincs szükségem emlékeztetőre, mert nincs olyan órája a napnak, hogy ne rémlene fel a gondolataimban az, ami akkor és ott történt velünk. Ez bele van vésve, szinte égetve hosszú életem minden napjába. Aztán azt gondoltam, hogy talán érdekes lenne találkozni bajtársakkal, azonban alig emlékszem bárkire is, valószínűleg azért, mert mind idősebbek voltak nálam. Végül is lemondtam a meghívást, és nem utaztam.

Azonban izgatott a kérdés, hogy vajon voltak-e ott korombeliek?

Az emlékeimben fel-felbukkan néhány hozzám hasonló korú fiúgyerek, de akkoriban nem lehetett tudni senkinek sem a valódi életkorát, mert a többségük idősebbnek vallotta magát, miként én is.

Elhatároztam, hogy utánanézek a 2015 májusának első hétvégéjén tartott megemlékezések résztvevőinek, ezért megkerestem a szervező bizottságot. Levelet írtam, és kértem, hogy küldjenek névsort azokról, akik részt vettek az emléknapokon, és hozzám hasonló korúak. Kaptam tíz nevet a világ minden részéből. A nevek között találtam valakit Bécsből, és egy sorstársat Budapestről. Kapcsolatba léptem mindkettőjükkel. Bécsi társamnak nem volt e-mail címe, a pestinek igen. Elküldtem mindkettőnek előző önéletrajzi könyvemmet, Bécsbe a német fordításút, Pestre pedig a magyar nyelvűt. Imre Pestről azt válaszolta, hogy a mühlendorfi rész a könyvben nagyon hasonlít az általa átéltekre, a dokumentum nagyjából visszaadta azokat a borzalmakat, amelyeken ő is átment.

2015 őszén Pesten voltunk, és megbeszéltünk egy találkozót Imrével. Természetesen nem ismertük egymást. Imre nagyon szimpatikus benyomást keltett, kicsit alacsonyabb volt nálam, és egy évvel idősebb. Leültünk, és elkezdtük az ottani emlékeinkről beszélgetni. Kiderítettük, hogy csak két hétig, 1944 augusztusában voltunk ugyanabban a lágerban, Mühlendorf mellett, amit ma Mettenheimnek neveznek. A tábor helyére lakótelepet építettek.

Imrével egy napon érkeztünk a Mühlendorf melletti új táborba, ahol az új barakkok még üresen álltak. Imre, azt hiszem, hogy egyenesen Auschwitzból került oda, miután elválasztották a szüleitől, akik ott pusztultak, és így egyedül maradt. Biztos, hogy egyszerre érkeztünk, mert ugyanúgy emlékeztünk, hogy másnap az egész tábor fa-priccseket, pokrócokat, szalmazsákokat cipelt az üres barakkokba, amelyek aztán a mi alvóhelyeink lettek. Ez az első munkanap a mi elhelyezésünket szolgálta, és egy kis reménységgel bíztatott az elkövetkezőkre nézve. Ami azért volt lényeges, mert aznap szép, napsü-

tésés idő volt, nem kergettek, nem ordítoztak velünk, nem vertek, így remény lopódzott a lelkünkbe. Arról nem volt emlékünkh, hogy esetleg személyesen találkoztunk volna a sok száz ide-oda szaladgáló és cipekedő ember között.

Aztán külön munkacsoportba osztottak bennünket. Imre a hírhedt Haupbaustellére került, ahol fiatal kora ellenére nap mint nap tíz órán keresztül kellett cipelnie cementes zsákokat. Mesélte, hogy ezt a munkát végezte hónapokon keresztül anélkül, hogy megbetegedett volna. Számomra hihetetlennek tűnt a munkabírása. Én az első cementes zsák alatt összerogytam a Fütterer elnevezésű munkahelyen. Imre nem emlékszik, hogy hallott volna ilyen munkacsoportról. Én sem találtam nyomát ennek a névnek, pedig kerestem. Lehet, hogy fennmaradt ez a vállalat, mert nem derült ki róla, hogy zsidó rabokat dolgoztatott.

Aztán beszélgettünk Imrével életünk folyásáról, és ő panaszkodott az antiszemitizmus magyarországi megerősödéséről. Mesélte, hogy 60 éve harmóniában él nem zsidó feleségével, szép családot alapítottak. Azt mondta, hogy az utóbbi időben sokat foglalkozott a holokausztal, és érzelmileg még közelebb került a zsidósághoz. Néha ellátogat a templomba, jom kippurkor is (ez a hosszú böjt napja). Erre megjegyeztem, hogy a hosszú nap aznap este lesz. Tudta és készült is estére a templomba.

Megbeszéltük, hogy tartjuk a kapcsolatot. Miután mi hazatértünk, váltottunk néhány e-mailt. Egy esztendő elteltével ismét Pestre készülünk. Küldtem egy e-mailt Imrének, de nem kaptam választ.

A böjti nap előestéjén érkezünk meg, és rögtön telefonáltam. Egy megtört női hang jelentkezett. Mondtam, hogy Imre mühlendorfi bajtársa vagyok. A hang azt válaszolta, hogy most jöttek vissza Imre temetéséről. Erika, Imre felesége sírva számolt be a szomorú eseményről. Tragikus volt halála, hiszen Imrét egy évvel korábban még remek állapotban találtam.

Imre megismerése és temetése ugyanazon a zsidó naptári napon történt

Elvesztettem egy embert, akivel, ha előbb találkoznánk, talán meleg, baráti kapcsolatba kerülünk.

Térítés

Kapcsolatba kerültem egy hölggyel Budapesten, aki színházi jegyirodában dolgozott. Mielőtt Budapestre utaztunk, rendszerint nála rendeltem jegyeket. Személyesen nem találkoztunk, nem ismertem. Rendeléseimet gyorsan és udvariasan intézte, és már szinte személyes kapcsolat alakult ki közöttünk. Egyszer e-mailben keresett meg újságolva, hogy társasutazással Izraelbe látogat, és tájékozódni szeretne arról, hogy októberben tíznapos tartózkodása idején milyen idő várható, és mi lenne a megfelelő viselet. A tőlem telhető pontossággal válaszoltam neki, és hozzátettem, ha valamilyen segítségre lenne szüksége nálunk, keressen meg nyugodtan. Ha pedig marad lehetősége és ideje egy látogatásra, szívesen látjuk otthonunkban. Megköszönte, de nem keresett fel minket idő hiányában, mint azt a kirándulás után magyarázta. Két hónappal később, decemberben írt egy meglepő levelet. Idézem emlékezetből:

„Drága testvérbarát, a közeli napokban ünnepeljük a Megváltónk születését, a szeretet megérkezését a világra Urunk Jézus Krisztus személyében. Királyok, bölcsek és pásztorok szerették és jöttek dicsőíteni, áldani a nevét. Tudták, hogy Ő a magasságos Isten Fia. Elment az emberek közé, mindenkihez eljutott a szelleme. Én is, mint sokan mások, tanultam az igéjéből, hogy mi a szeretet. A Karácsony az Ő születésének napja, a szeretet ünnepe. Áldott legyen az Isten a mennyben. Kívánok neked áldott karácsonyi ünnepet és boldog újévet, szeretettel.
G.K. ”

A levél, amelynek térítő stílusa és valószínűleg ilyen szándéka is volt, december közepén érkezett. Nagyon meglepődtem, és kissé haragudtam is, ezért elhatároztam, hogy megfelelő választ írok, de csak karácsony után, mert nem akartam a hölgy ünnepi hangulatát elrontani. Karácsony után ezt írtam válaszul.

„Kedves G.K., köszönöm jókívánságaidat, és viszont kívánok neked kellemes ünnepeket és boldog újévet. Engedd meg, hogy jókívánságaim mellé közöljek egy-két gondolatot. Feltehető, hogy tudod, hogy én, mint a legtöbb izraeli, a zsidó kultúrkörhöz tartozom. A zsidó kultúrában nem ünneplik a karácsonyt, és nem említik Jézus isteni voltát, aki tulajdonképpen egy zsidó fiatalember volt, és szép, radikális gondolatokat hirdetett. Azóta eltelt több mint 2000 év, és a zsidók üldözöttökké váltak a keresztény egyház szemében, amelyet Jézusnak, Isten fiának a nevében hirdet. A 2000 éves keresztény kultúra történelmében a zsidók üldözése, öldöklése kiemelkedő szerepet kapott. Annak ellenére, hogy a kereszténység az ókori Rómában üldözött kisebbség volt, és tömegesen küldték híveit a halálba, a tigrisek ketrecébe, idővel a nagy többség vallása lett. A középkorban az egyház a zsidók megkeresztelését brutális erőszakkal és kínzással akarta elérni. A keresztes hadjáratokban a zsidók megölése elmaradhatatlan tevékenység volt a harcoló hordák részéről, az egyházi uraságok támogatásával. Az inkvizíció papjai kínozták és üldözték a zsidókat. A 20. század közepén a keresztény antiszemitizmus Európában 6 millió zsidót kiirtott – az egyház a legtöbb esetben szemet hunyt. Voltak – kevesen ugyan –, de voltak azért egyházi személyek is, akik segítettek az üldözötteken – emléküket megörökítették a Holokauszt Központban, Jeruzsálemben. Engedd meg, hogy megkérdezzem ezzel a történelmi háttérrel, mikor és hogyan valósította meg az egyház az univerzális humánumnak a tíz parancsolatba tömörített törvényeit. Annak a tíz parancsolatnak, amelyet a zsidó Ótestamentumból vettek át a monoteista vallások. Hogyan magyarázható a 2000 éves üldözés, amelynek részese voltam én is 13 éves koromban, 1944-ben, amikor az egész családom elpusztult?

Nagyon sajnálom, de mi, zsidók a keserű, évszázados tapasztalatok következtében vegyes érzelmekkel követjük a keresztény ünnepeket. Nem volt szándékomban ünneprontónak lenni, ezért az ünnepeid utánra időzítettem válaszomat.

Mi nem vagyunk vallásos család, mi hiszünk az Emberben minden rabbi vagy pap közvetítés nélkül.

Shalom üdvözlettel, ami BÉKÉT jelent.

G.K. röviden válaszolt, hogy a történelem traumái ismertek számára, de azt írta, amit a szíve diktált. Mind ezek dacára hívő marad. Érti, hogy vannak bűnök, amelyek nem avulnak el. A befejező mondata:

„Vigyázzatok magatokra és a szívetekre, üdvözlettel G.K.”

Dubi „visszatért a valláshoz”

Az ötvenes évek elején, amikor még minden új és kezdetleges volt a régivel és elhanyagolttal keverve, mi egy kiszáradt narancsosban laktunk, és még villanyáramunk sem volt. Megismerkedtünk egy Magyarországról érkezett, kicsiny, szerény családdal. Még eredeti, magyar nevüket használták: Ági és Jancsi két kis fiúgyermekkel élt egy sheich munes-i tetőlakásban. Dubi, a nagyobbik fiú akkor hatéves volt, a kisöccse három. Sokszor töltöttük náluk a péntek esti hétvégét kávézással, kártyázással és beszélgetéssel. Ágiék egy-két évvel előbb érkeztek az alakuló országba, még a harcok idején. Jancsi az újonnan alakuló hadseregben volt katona, Ági otthon maradt a gyerekekkel. A háború végén Jancsi egy asztalos kurzuson tanult szakmát a Munkügyi Minisztérium költségén. Az állam jóformán még alig létezett, de jóléti szervei már jól-rosszul elkezdtek működni. A politikailag és gazdaságilag jóléti állam megalapítása volt a kezdő politikusok terve. Jancsi néhány hónapi szakmai tanulás után elkezdett félig önállóan dolgozni. 1967 tavaszán, mint a legtöbben, bevonult tartalékos szolgálatra a hatnapos háború előtt, majd a harcokban elesett. Nehéz volt a megmaradt kis családnak. Ági és a nagyobbik fia, Dubi akkor már 18 éves volt, megpróbálták Jancsi apának egyik mellékfoglalkozását folytatni, de nehezen ment, főleg Dubi nem találta a helyét. Az állam támogatta a hadiözvegyeket és az árvákat, a baráti társaság igyekezett mellettük állni, de a két fiúnak nem nagyon akarázott a tanulás, rossz volt az előmenetelük. Végül az apátlan család kiköltözött Amerikába az egyik rokonukhoz. A két fiú elszegődött eladónak egy ékszerüzletbe Manhattanben, és néhány rövid év után saját üzletet nyitott.

Majd mindkét fiú családot alapított, és minden arra mutatott, hogy felküzdötték magukat, de ez csak a látszat volt. Az történt, ami sokszor előfordul, hogy a két feleség-sógornő áskálódtak egymás ellen, ami a két fiútestvérre igen rossz hatással volt. Dubi egy szép napon kivált

az üzletből, és családjával Kanadába vándorolt. Ott játszani kezdett a tőzsdén, amíg elűszott minden pénze, és felesége elvált tőle. Dubi 45 éves korában egyedül maradt a nagyvilágban. Néha utazgatott, el-el látogatott Izraelbe is, néha az izraeli függetlenségi napon elzarándokolt a hősi halált halt édesapja sírjához a Herzl-hegyen, Jeruzsálemben. Az ilyen utazásokat a hadügyminisztérium támogatta.

Aztán közölte SMS-ben, hogy megnősült, és a jeruzsálemi vallásos gettó negyedben él.

Egy napon csöngettek a lakásunkban, és az ajtóban egy szakállas káftános férfi állt egy egészen csinos, fiatalos hölgy társaságában. Dubi volt az új feleségével, alig lehet a vallásos maskarában felismerni. Nagy volt a meglepetés, a csodálkozás. Az ifjú pár lassan elmesélte, hogy a feleségnek 11 gyermeke van még az első férjétől, aki meghalt. Ő szigorú, vallásos nevelést kapott, és nemrégiben hozzámert Dubihoz, miután Dubi „visszatért a valláshoz”. Ez egy zsidó fogalom, ami azt jelenti, hogy egy zsidó ember, aki szabad, világi életet él, megtérhet a vallásos életre, aminek igen sok feltétele van: öltözkés, imádkozás, templomba járás, étkezési előírások szigorú betartása, a házasság törvényeinek betartása, a vallási törvények és a szentírás megtanulása, betartása - és még sok más minden. Ha mindennek eleget tesz, akkor a hitközösség elég jelentős anyagi támogatásban részesíti.

Az ifjú házaspárt nem kínálhattuk meg semmiféle étellel, süteménnyel vagy itallal, csak csapvízzel, mert nálunk semmi sem kóser a vallás előírása szerint. Ezért aztán meghívtuk őket egy kóser kávéházba. Közben elkezdődött a beszélgetés, amelyet az ifjú feleség próbált irányítani, vallási témák felé. Tulajdonképpen a valláshoz próbált visszatéríteni bennünket. Igyekeztünk hangsúlyozni, hogy egyáltalán nem vagyunk érdekeltek ebben, mert nem vagyunk hívő emberek. Nem tudtam megállni, hogy ne kérdezzem meg, hol volt az Isten, amikor hatmillió zsidót, köztük a mi családjainkat, hozzátartozóinkkal együtt meggyilkolták?

Természetesen nincs elfogadható válasz, nem is lehet.

És Dubi?

Dubinak még nem volt meg a tudása, felkészültsége ehhez a vallásfilozófiai eszmecseréhez. Mosolyogva hallgatott, tetszett neki új feleségének agilitása.

Egy év múlva közölte, hogy „*Isten segítségével fiúnk született.*” – Íme, a házasság törvényei betartottak.

Visszatérítés a hithez - ez is térítés.

Requiem édesanyám emlékére

Miskolc apai nagyszüleim városa, apám fiútestvéreinek városa, és családunk kiirtásának a városa.

Apai nagymamámát jól ismertem. Miskolcon élt, három fia lakott a közelében, két fia – apám és legfiatalabb öccse – Pesten élt. A fővárosban apám családot alapított. Imre nagybácsi, amikor én 10 év körüli lehettem, Miskolcon megnősült. Apámon kívül a négy fiútestvér jó anyagi körülmények között élt, volt két-három óraékszer üzletük, el-tartották családjukat, sőt támogatták szüleiket is.

1942-ben apám mind a négy öccsét behívták zsidó munkaszolgálatos egységekbe. Röviddel előtte meghalt a nagypapa. Az idős nagymama (lehetett 60 éves akkor, de a múlt század közepéig ez korosnak számított) hirtelen ott maradt egyedül Miskolcon. Viszonylag gyorsan talpra állt, annyiban, hogy megnyitotta egyik nőtlen fia üzletét, és amit tudott, bizsut, ékszereket eladott. Így telt el majd egy esztendő, várta vissza a fiait. Felvett a környékbeli faluból egy zsidó lányt, aki takarított, főzött rá, és együtt lakott vele.

Az első év téli magányában, a karácsonyi szünetben oda küldtek a szüleim, hogy enyhítsék a magányát. Egyedül utaztam Miskolcra 11 évesen a vonaton, szívesen mentem, mert szerettem a nagymamát, és tetszett a gondolat, hogy önállóan utazok, és jól esett a hirtelen rám bízott felelősség tudata is.

Telt az idő, háború volt, elmúlt a tél, a tavasz, a nagymama hiába várta haza a fiait az orosz frontról, semmi hír nem érkezett róluk. Apám tenni akart valamit, hogy az elkövetkező télen, 1943-44 telén ne maradjon a nagymama egyedül Miskolcon. Eleinte arra próbálta rábeszélni, hogy zárja le a lakást, az üzletet, és jöjjön Pestre hozzánk lakni. A nagymama erről hallani sem akart, „neki vigyáznia és őrizni kell a fiúk vagyonát”, mondta. Nem segített semmiféle érv, rábeszélés. Akkor elhatározták a szüleim, hogy anyám velem együtt Miskolcra költözik a tanév elején a mamához. Nem tudom, hogy mennyire értett

egyét anyám ezzel, volt-e apámmal közöttük emiatt vita, vagy nem. Milyen mértékben fogadta el a nagymama ezt a gesztust? Gondolt-e arra, hogy ezzel részben szétválik fiának –apámnak – a családja? Habár megbeszélték, hogy apám minden hét végét velünk tölti, de lényegében ez nagy áldozat volt, főleg anyám részéről. Igaz, hogy azokban az években nagyon szűk kis szobában laktunk, de mégis anyám legkedvesebb testvére családjánál, és fiútestvérei is a környéken éltek. Miskolcon pedig gyakorlatilag idős anyósának házvezetőjévé vált. A főzés-sütés lett a feladata. Egy negyvenöt éves asszonynak anyósával és kislányával (velem) kellett élni, és várnia a hétvégét, a férjét.

Én sokat nem gondolkoztam ezen, hiszen csak 12 éves gyerek voltam. Inkább az érdekelt, hogy hol fogok tanulni, milyen tanáraim lesznek, és lesznek-e barátaim? Nem emlékszem, hogy engem megkérdeztek-e a szüleim, de úgy gondolom, nagyjából talán tetszett is nekem a Miskolcra költözés terve, mert a pesti iskolában erős volt az antiszemita hangulat, egyes tanárok kifejezést is adtak ennek. A tantárs fiúk sokszor fenyegettek, zsidóztak. Hárman voltunk zsidók az osztályban. Tudtam, hogy Miskolcon a zsidó iskolában fogok tanulni, és ez erősen megnyugtató volt. Mi történt volna, ha ellenzem a költözést? Talán akkor nem kerülünk Auschwitzba? De miért is elleneztem volna? Miért is gondoltam volna, hogy ebből tragédia is lehet?

Nagymamával, akit a korábbi években nagyon szerettem, az együttélés alatt Miskolcon már sokszor volt vitám, és lassan elidegenedtem tőle. Sok dologban meggátolt. Kértem, használhassam az egyik nagybácsi biciklijét, de féltette. Nem tudom, mit? Engem vagy a biciklit? A fizika órára kísérleteket végeztem elemekkel meg nagyítókkal, és kölcsönkértem az üzletből egy faliórát, amikor az ingáról tanultunk. Bevittem az iskolába a fizikaórára, de ő mindezért neheztelt rám, és megrótt. Félt, hogy kárt teszek a nagybácsik tulajdonában.

Aztán jött a tragédia 1944. március 19-én.

Miskolcra mind a négyünket Auschwitzba deportálták.

Előző két könyvemben nem is említettem, hogy nagymama is velünk

volt a deportálás minden fázisában. Természetesen sírdogált a fiai után, a lakása után, az elkobozott bútorok után, és a félelmetes, zsidók elleni rendeletek miatt. Nem tudom, hogy gondolt-e vajon arra, hogy Budapesten ez kevésbé egyértelműen történt. Talán, ha Pesten vagyunk, nem deportáltak volna? Talán megmenekültünk volna? És, hogy miért is kerültünk ebbe a rettenetes helyzetbe? Senki nem adott erről számot.

Mikor letuszkoltak a marhaszállító vagonokból Auschwitzban, és kiabálták, hogy nők és férfiak külön sorakozzanak, mert megyünk a fürdőkbe, én rögtön apámhoz álltam. Mint minden serdülő fiú, nem akartam nőekkel menni a fürdőbe. Így anyám a nagymamával összekarolva előre indult, én apámmal maradtam.

Búcsúzkodás? Csak a tusolás utánig? Mit is mondhattunk egymásnak? Vigyázzatok magatokra! „Anyu, én megyek Apuval, már elég magas növésű vagyok ahhoz, hogy beosszanak férfimunkára! Nem felejtelek el! Ígérem!”

De, megszegtem az ígéreteket, elfelejtettem mindent Rólad, elhagytunk, ott hagytunk az öreg anyósoddal, és hagytuk, hogy rossz helyre, végzetesen rossz helyre kerüljél! „– Majd találkozunk! Mikor? Utána – miután? Talán a fürdés után, vagy talán...az élet után?”

De ha fordítva határozok, és én is belekarolok a nagymamába, akkor ... akkor mindhárman meghalunk. Azaz nem olyan gyorsan. Megérőltetem a fantáziámat. Előbb el kellett menetelni a hosszan kígyózó sorban álló nőekkel, öreg férfiakkal és fiatal lányokkal, gyerekekkel és csecsemőkkel egy hűvösnek tűnő helyiségig, ahol gyorsan le kellett vetkőzni. Nőknek és férfiaknak egymás jelenlétében, majd onnan betuszkoltak mindenkit a közös tusolóba. Vajon mikor ismerte fel a meztelen tömeg, hogy itt valami szörnyűség fog történni, hogy a plafonból kilátszó csövekből nem víz jön, hanem valami más. Jó anyám, mikor döbrentél erre rá? Még mielőtt elkezdett ömleni a gáz? Még mielőtt kitört a tömeghisztéria? És Te, nagymama mikor jöttél rá, hogy a fiaid vagyona miatt fiatal, 45 éves menyed ott fullad meg veled?

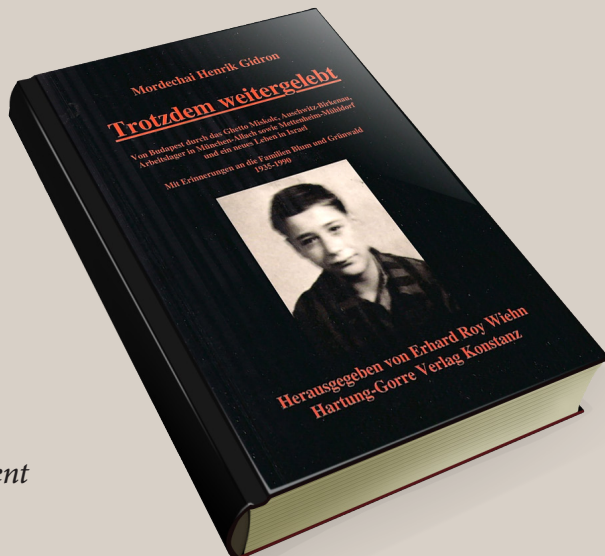
Vajon volt-e még idő felismerni, hogy mi történik? Hogy hol lett mindez elhibázva? Hogy milyen naivság volt elhinni előbb a magyar hatalmasoknak, meg a csendőröknek és utána az akkor még elegáns német tiszteknek, hogy ártatlan munkára megyünk?

Egy orvos, dr. Nyiszli, aki Mengele boncolóorvosa volt, így írta meg röviddel a háború után (emlékezetből): „miután rácsapódott a halálra ítéltre a vasajtó, és kitört a tömeghisztéria, amikor a nehéz gáz kezdte megfojtani az embereket, akkor, akik magasabbak és erősebbek voltak, a haldokló tetemekre másztak, hogy a magasabb helyről még egy-két perc élet juthasson nekik.” Anyám, Nagyanyám, vajon sikerült megfulladnotok nem túl sok szenvedés után? Nagymama, Te néha imádkoztál, talán bocsánatot is kértél Anyámtól, hogy a halálba kísért Miskolcra? Anyám, volt-e erőd rájönni, hogy meg kellett volna szegned Apám téves határozatát, kérését, és nem kellett volna Miskolcra költöznünk? Avagy még a halál percében is Apám kívánságát helyezted előbbre?

Anyukám! Borzalmas tragédia történt velünk – elhagytunk...

A háború befejeztével nem gondoltam, nem mertem gondolni arra, hogy milyen borzasztó csapás érte családunkat. A „hol van az anyád?” kérdésre azt az elterjedt kifejezést használtam, hogy „nem jött vissza”. Ez mit jelent? Nincs, nincs sír, nem volt temetés, mintha nem is élt volna, neve ki lett törölve az emberi névsorból, meg lett semmisítve, meg lett gyilkolva! NINCS.

A SZERZŐ ELŐZŐ MEGJELENT KÖTETE:

*Német nyelven megjelent
2005-ben*

*Héber nyelven megjelent
2007-ben*

Magyar nyelven megtalálható az interneten, az alábbi címen:

SZÁLLODA GYERMEKKOR

<http://mek.oszk.hu/06500/06529>